

VI

2

Solosche Catechismus.

KON. INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND-
EN VOLKENKUNDE

Col. Broos heeft no 16

gen 1

DOOR

Mr. P. B.

(Overgedrukt uit *De Locomotief.*)

SOLOSCHIE CATECHISMUS.

DOOR

Mr. P. B.

I.

De jongste gebeurtenissen in Soerakarta hebben weder meer beteekenis gegeven aan de geruchten, die sinds lang zoowel onder hoog geplaatste inlanders als onder den kleinen man loopende zijn, dat in genoemd gewest binnen korter of langer tijd ernstige ongeregelheden mogen worden verwacht, die geheel midder-Java in beroering kunnen brengen.

Wij hebben het in deze omstandigheden wenschelijk geacht, persoonlijk te onderzoeken of de toestanden in Solo werkelijk van dien aard zijn, dat voor zulk een vrees grond kan bestaan. Onze bevindingen wenschen wij hier mededeelen. De uitgebreidheid van het onderwerp — want men zou over de Vorstenlandsche zaken boekdeelen kunnen vullen — deed ons zoeken naar een vorm voor ons schrijven, waarin in een betrekkelijk kort bestek veel kan worden gezegd. Aan dat doel schijnt ons het best te beantwoorden die der zoogenaamde catechesatie-boekjes, bij alle jonge en oude, wezenlijke of voorgewende, christenen welbekend. Hij brengt minder dan andere in de verleiding van noodeloozen omhaal of taalversiering. Men laat de teugels der verbeelding niet zoo licht schieten, wanneer men telkens heeft te antwoorden op eene categorisch gestelde vraag.

In dezen vorm dan zullen wij de hoofdtrekken van den tegenwoordigen toestand in Soerakarta uiteenzetten. Doch zelfs ook *met* dezen dwang tot beknoptheid moeten wij veel van het geduld des lezers vergen. Want in den Soloschen vliet valt veel te visschen. Het is, zooal geen *stil* water, dan toch een met diepe gronden.

Solosche Catechismus.

Vr. Welke zijn de hoofdoorzaken van den ongunstigen toestand der bevolking in Soerakarta?

Antw. De ongezonde cultuur-toestanden, de landbouw-crisis, de opium, de politie en de Chinezen.

Vr. Wat verstaat gij onder »cultuur-toestanden»?

Antw. De regeling van het grondbezit, en de wijze waarop de vruchten van den grond worden genoten.

Vr. Zijn deze voor geheel Soerakarta dezelfde?

Antw. Neen, men moet twee hoofdonderscheidingen maken, n. l. gronden onder Javaansch beheer, en gronden behoorende tot den landverhuur aan Europeanen.

Vr. Waarom spreekt gij van *hoofd*-onderscheidingen? Zijn er nog meer?

Ant. Ja. De gronden onder Javaansch beheer moeten weër worden onderscheiden in die, welke aan den Soesoehoeman van Soerakarta, en die, welke den onafhankelijken vorst van Mangkoe Negoro behooren; voorts in gronden, die door den eigenaar of vruchtgebruiker zelven, hetzij in persoon hetzij door een gemachtigde, worden beheerd, en zulke, waarvan hij de opbrengst aan een Javaan verpacht, welke laatste vorm, in tegenstelling van de »Euro-

peesche", de »Javaansche landverhuur" wordt genoemd.

Vr. Zullen wij de twee hoofdvormen ieder op zich zelf behandelen?

Ant. Goed. Het is daarbij niet bepaald noodig, een afzonderlijk deel te wijden aan de bezits- en cultuurtoestanden van de Mangkoe Negaran. Wel zijn er kleine verschillen tusschen deze en die van de keizerlijke gronden optemerken, bijv. dat de Mangkoe Negaransche gronden, voorzoover zij niet aan Europeanen zijn verhuurd, grootendeels door of van wege den vorst zelven worden geëxploiteerd en niet in apanage zijn gegeven, maar een en ander kan bij de algemeene behandeling blijken. Wel echter moet eene afzonderlijke bespreking worden gewijd aan de finantieele moeilijkheden, waarin de Mangkoe Negaran (hieronder wordt verstaan al wat de belangen raakt van het Mangkoe Negarische vorstenhuis) in den laatsten tijd is geraakt, daar deze zijdelings als invloed zijn op de volkstoestanden. Wij zullen dus onze bespreking als volgt indeelen:

JAVAANSCH E GRONDEN.

EUROPEESCH E LANDVERHUUR.

BEHEER DER MANGKOE NEGARAN.

I. JAVAANSCH E GRONDEN.

Vr. Wie is in Soerakarta eigenaar van den grond?

Ant. De Vorst, d. i. dus in de keizerlijke landen de Soesoehoean, en in de Mangkoe Negaransche het Hoofd van dat huis.

Vr. Nu ja, de Vorst. Maar dat zal toch wel niet meer beteekenen, dan bijv. het in Europa bestaande eigendomsrecht van den Staat op rivieren, kanalen enz., dat hoogstens kan insluiten de bevoegdheid om daarvan belasting te heffen?

Ant. Neen, de Vorst is zeer absoluut EIGENAAR, niet in publiek rechtelijken maar in privaat rechtelijken zin. Hij kan, behoudens een paar onbeteekekende beperkingen, met den grond doen wat hij wil, hem verkoopen, wegschenken, verhuren, bebouwen of woest laten, kortom hij heeft er de algeheele en vrije beschikking over.

Vr. Maar wonen er dan geene andere menschen in Soerakarta?

Ant. Nogal eenige. Het gewest heeft 1.071.000 inwoners, waarvan 1530 Europeanen, 1,060.000 inlanders, en ongeveer 8000 Chinezen.

Vr. Deze menschen kunnen toch maar niet van de lucht leven, ja zoo te zeggen in de lucht zweven? Indien al de grond den Vorst behoort, waar blijft dan de bevolking, en waarvan leeft zij?

Ant. Wat de inlanders betreft, moet men onderscheiden de groote heeren en den kleinen man. Tot de eerste behooren de kinderen, kleinkinderen en het verdere nageslacht der Vorsten, tot zekeren graad ingesloten; de verdere bloedverwanten, broers, zusters, ooms, tantes, nichten enz., ook weder inclusief hunne kinderen; het zeer talrijke hooge gevolg van den vorst, hofgrooten, gunstelingen enz.; de niet minder talrijke ambtenaren, zoowel aan zijn hof als daar buiten op zijne bezittingen. Al deze menschen moeten op meer of min vorstelijke wijze worden onderhouden of betaald, en de Vorst doet dat door hun ieder een gedeelte grond afstaan, van de opbrengst waarvan zij kunnen leven. Dit zijn de z. g. APANAGES.

De aldus in vruchtgebruik afgestane gronden zouden natuurlijk niets opbrengen, zoo zij niet bewerkt werden. Dit nu doet de *kleine* man, en voor dat bewerken ontvangt hij tijdelijk zelf een klein stukje grond, in den regel juist genoeg om hem niet van honger te doen omkomen.

Vr. En waar woont hij?

Ant. Hem wordt tijdelijk een erfje aangewezen, waarop hij zijn krotje kan bouwen, dan wel reeds een huisje aanwezig is. Daarvoor bewijst hij echter weder andere diensten aan den eigenaar.

Vr. Maar hij krijgt dan toch op dien grond en dat erf eenig *recht*, zij het slechts *bezits-recht*?

Ant. Neen, niet het minste.

Vr. Hij kan dus ieder oogenblik, met vrouw en kinderen, er van verjaagd worden?

Ant. Zeer zeker. De eigenaar is niet verplicht, tegen zijn wil iemand, wie hij ook zij, op zijn grond te dulden. Iederen opgezetene mag hij, zoodra deze den hem van zijn stukje grond toekomenden oogst heeft genoten, zonder vorm van proces doen opbreken.

Vr. En waar blijft dan zoo'n man?

Ant. Hij zoekt weër elders, op dezelfde wijze, onder dak te komen. Velen — dan bekend onder den naam van kapedaks of glidiks — blijven echter voortdurend zwerven en trekken, en men kan dus in zekeren zin werkelijk zeggen dat deze menschen in de lucht hangen, althans niet blijvend *grond* onder hunne voeten hebben.

Vr. Straks wil ik over dien zonderlingen toestand meer vragen. Eerst nog iets over de apanagehouders. Hebben ook deze zulk een onvast bezit? Krijgen zij bijv. het eene jaar dit stuk grond, het andere *dát*?

Ant. Neen. Hun bezit is duurzaam en zeker, voor zoover zij het niet zelve bederven, door afstand der daaruit voortvloeiende rechten aan anderen. Men moet het zich zóó voorstellen, dat aan ieder ambt of bediening, en aan iederen graad van bloedverwantschap met den Vorst, een zeker stuk grond kleeft, dat met aftreden of sterven van den titularis aan zijn volgman overgaat. Zoo zal bijv. de rijksbestierder (1ste minister) steeds *dezen* grond krijgen; de radhen majoor (kanselier der schalkist) dien anderen; de oudste zoon des Keizers steeds gene, de andere pangerans (zonen van den Vorst) weër gindsche gronden enz.

Vr. En de kinderen dier geapanageerden, erven die den grond van hunne vaders?

Ant. Die van ambtenaren of hofgrooten niet. Met het ambt gaat daar de apanage verloren. De zoons, en de afstammelingen van zonen, des keizers erven daarentegen, maar slechts tot en met het vierde geslacht. En dit zelfs ook nog niet geheel, want reeds na het derde geslacht keert $\frac{1}{3}$ van de apanage tot den Vorst terug.

Vr. Heeten al de afstammelingen des Vorsten in de rechte lijn Pangerans?

Ant. Neen, slechts de zonen (echt of onecht) en de oudste echte kleinzonen. Daarna krijgen zij verschillende afdalende titels, als Radhen Mas Ario, Radhen Mas, Radhen, om eindelijk in den gewonen hooger burgerstand overtegaan, waaruit vele ambtenaren worden gekozen, zoodat zij dan meestal uit anderen hoofde weder apanage krijgen.

Vr. Geeft de Vorst *alle* gronden in apanage?

Ant. Neen. Behalve dat, naar wij zagen, telkens weër eenige openvallende geheel of gedeeltelijk tot hem terugkeeren, houdt hij een vrij aanzienlijk deel voor zich zelf, om er de inkomsten uit te trekken. Die gronden hoeten *tanah parembé*.

Vr. De apanagehouders worden alzoo geen *eigenaars* van den grond. Van welken aard is dan het recht, dat zij er op krijgen?

Ant. Het recht van *vruchtgebruik*. Zij mogen den grond niet vervreemden, maar er alleen de opbrengst van genieten. Ik zal hen echter, wat hunne verhouding tegenover de opgezetenen betreft, soms korthedshalve eigenaars noemen, evenals den Vorst zelven.

Vr. Op welke wijze trekken zij de vruchten van den grond?

Ant. Op zeer verschillende. Ten eerste kunnen zij hem zelve exploiteeren, zooals in den regel geschiedt door die apanagehouders, die dicht bij de

hun toegewezen perceelen wonen. Met verreweg de meesten is dit echter *niet* het geval, daar bijna alle ambtenaren van eenige beteekenis, volgens de voorschriften, ter hoofdplaats moeten wonen en de gronden natuurlijk door het geheele gewest zijn verspreid. Maar ook bij eigen exploitatie geschiedt deze zelden rechtstreeks door den eigenaar zelf. Als tusschenpersonen doet hij optreden z. g. *bekels*, die in dit geval slechts de rol vervullen van administrateur. Die bekels doen den grond voor den eigenaar door den opgezetene bewerken, in den regel op voorwaarde dat de bebouwer de *helft* van het verkregen product aan den eigenaar moet afstaan. De aldus aan den landbouwer blijvende helft vertegenwoordigt ongeveer de waarde, die hij zou genieten zoo hij, tegen den gebruikelijken loonstandaard (bijv. 20 of 25 cents per dag) evenveel dagen als hij voor de bebouwing nodig heeft in betaalden arbeid werkte. Zijn de gronden bijzonder onvruchtbaar, dan vergenoegt de eigenaar zich dikwijls met 1/3. Zijn zij daarentegen bijzonder vruchtbaar, zoodat de helft van het product het bovenbedoeld gemiddeld arbeidsloon zou te boven gaan, dan bedingt de eigenaar in den regel of meer (bijv. 3/5 van het product) of wel de landbouwer moet voor het genot van zijn helft nog een sommetje in geld bijbetalen. De *helft* is echter de gewone tax. Het stelsel heet daarnaar ook *maron*, naar ik men afgeleid van »li paron" = om de helft.

De bekel is aansprakelijk voor het behoorlijk binnenkomen der bedongen opbrengst. Hij geniet daarvoor zelf het vruchtgebruik van een stukje gronds, »loenggoeh" genaamd, gewoonlijk het 1/5 van den bouwgrond in zijn ressort.

In het bovenbedoeld uitzonderings-geval, dat de eigenaar in persoon op zijn grond gaat zitten om zijne rechten te doen gelden, is er ook wel een bekel, maar dan is deze niet anders dan een opzichter van den landheer, die voor hem de sawah's rondgaat, toezicht houdt op de bewerking, op het behoorlijk uitkomen der heerendienstplichtigen enz. enz.

Een derde wijze van exploitatie is, dat de eigenaar het recht op zijne inkomsten tijdelijk geheel aan den bekel overdraagt. Deze is dan *pachter*, en dit is zijne *eigenlijke en oorspronkelijke beteekenis*. Hij betaalt dan aan den eigenaar een bepaalde huursom per jaar, meestal te storten in twee termijnen (op de garebegs moeloed en poewasa) benevens de zoogenaamde bekti, zijnde eene som ineens hij de sluiting van het contract. Hiervoor koopt hij het recht om — quasi met inachtneming van adat en bepalingen, maar feitelijk naar willekeur — van de opgezetenen zooveel te halen als hij kan. Hij begint met voor zichzelf de beste gronden af te zonderen en die met zijne onderhoorigen, huisgenooten of vrije arbeiders (tegen genot van zeker deel der opbrengst of andere voorwaarden) te bewerken. De overige velden doet hij in den regel bebouwen volgens het maronstelsel, d. i. half om half, bij zeer vruchtbare velden iets meer, bij zeer onvruchtbare iets minder voor zich houdende. Soms ook staat hij een deel van den grond weér in onderpacht aan een kleineren bekel af.

Vr. Heeten al deze soorten van pachters, administrateurs of opzichters kortaf: »bikel"?

Ant. Dat is de algemeene naam, maar naar hun verschillend karakter worden zij weér met verschillende toevoegsels onderscheiden. De eigenlijke bekel, of hoofdpachter, heet *bekel madjegan*; heeft hij een onderpachter, dan heet deze *bekel boeri*; de bovenbedoelde administrateur, bij eigen exploitatie van den eigenaar, heet *bekel maron*; de minst beteekenende of opzichter (wanneer de eigenaar zelf op het land zit) heet *bekel ngiras*.

Vr. En welken naam heeft de eigenaar of apanagehouder tegenover zijne bekels?

Ant. Dien van *loerah-patoeh*, of wel kortaf *loerah*.

Vr. Voor hoe lang wordt de pacht van den bekel-madjegan gewoonlijk aangegaan?

Ant. In den regel voor een jaar. Doch er zijn gevallen waarin de bekel, door zwakheid of geldnood van den eigenaar, zich voor verscheidene jaren in de plaats van zijn loerah weet te stellen. Hij geeft dezen n. l. voorschot op de pachtsom, en koopt zich daardoor het recht om voor verscheidene jaren, soms voor 20, 50 en meer, pachter te blijven. Zulk een bekel staat bekend als *bekel tebassan*, of »voor langeren tijd".

Vr. Is een dergelijke regeling niet nadeelig voor den loerah?

Antw. Niet alleen voor den loerah, maar voor de opgezetenen, den grond, indirect dus ook voor den Vorst, kortom voor alle partijen — behalve voor den bekel zelve. Reeds de wijze waarop de zaak haar beslag krijgt is niet veel beter dan bedrog. Een bekel die, dank zijne uitzuigerij, een welgesteld man is geworden, biedt, zoodra hij merkt dat zijn loerah in geldverlegenheid zit — en meer en meer wordt dit de chronische kwaal der apanagehouders — dezen een paar jaren pachtachat in voorschot aan, op voorwaarde van quitanties te ontvangen voor vier of meer jaren. Op die wijze wordt soms het drie- vier- vijf-dubbele van de voorgeschoten som in pachtquitanties gevorderd. De apanagehouder heeft in den regel het opgenomen geld spoedig er door gebracht, en zit dan voor geruimen tijd, soms voor altijd, zonder inkomsten. De bekel daarentegen, voorloopig onafzetbaar, en bij al te ernstige klachten wetende dat hij zijn zwakken loerah den mond kan snoeren door hem nóg wat geld te leenen, haalt uit den grond en de bevolking letterlijk al wat er uit te halen valt. Vooral tegen het einde van den voorschot-termijn, als hij moet vreezen dat men hem zal loozen, put hij beide in den veilen zin des woords uit.

Vr. Waarom wordt dan zulk een misbruik niet verboden, zooals het bijv. aan Europeesche landhuurders verboden is, meerdere pachttermijnen gelijktijdig, bij wijze van voorschot, te betalen?

Ant. Datzelfde verbod is ook voor de bekels herhaaldelijk, hetzij bij bevelschrift van Rijksbestierders, hetzij door wets-artikelen (zooals art. 4 van de Prananatant dessa, eene Solosche wet van 1867, die slechts voorschotten van hoogstens één jaar pacht toestaat) uitgevaardigd. Maar in eene maatschappij als die der Vorstenlanden, waar letterlijk alles voor geld te koop en omtekopen is, geven zulke verbodsbepalingen weinig. Indien de bekel tebassan er eene gepaste vereering aan de politie- of andere ambtenaren voor over heeft — en dat kan hij, wegens het winstgevendende der affaire, zeer goed — wordt hij in zijne onwettige rechten gereedelijk gehandhaafd. Genoemde Javaansche wet maakt trouwens zelf de zaak weér twijfelachtig, door te verklaren dat de erfgenamen van een apanagehouder (bij eene *erfelijke* apanage dus) de door hunnen erflater van den bekel genoten voorschotten, *hoe hoog* die ook zijn, moeten erkennen.

Vr. De bekels zijn dus wel in eene zeer benijdenswaardige positie?

Ant. De bekel tebassan, ja, voor zoover men de ongestoorde gelegenheid om zijn medemens uittezuigen eene gelukkige positie kan noemen, wat op hun standpunt van moraliteit zeer zeker zoo is. De overige bekels echter zijn niet zoo benijdenswaardig als het wel schijnt. Waar zij met een billijken en verstandigen loerah te doen hebben, die begrijpt dat gematigde exploitatie *op den duur* meer voordeel en zekerheid geeft dan uitzuiging à outrance, gaat het goed. Maar zulke apanagehouders zijn zeldzaamheden, en worden dat, bij de lage prijzen van alle producten en de toenemende behoefte aan weelde onder de hooge standen, meer en meer. Het meest voorkomend geval is dat ook de loerah van den bekel haalt wat hij kan. Het gewone middel daartoe is het eischen van steeds hoogere pacht, waarin de bekel zoo lang meegaat, als hij maar eenigszins door onwettige heffingen, of door op um smokkelen, veediefstal en dergelijke fraaie praktijken, de geëischte som kan bijbrengen. Wordt hem het mes al te zeer op de keel gezet, dan

weigert hij de pachtverhooring. In dit geval nu moet wel is waar, volgens artikel 30 van de Javaansche wet »Hangger sepoeloh», de bilijkheid van den eisch des loerah's onderzocht worden door de zoogenaamde *montjopat en montjolimo* (), die quasi de gesteldheid, hoeveelheid, verkoop- en pachtwaarde der sawah's moeten nagaan; maar men begrijpt dat een loerah, van eenige positie, op den uitslag van zulk een onderzoek nogal wat invloed kan uitoefenen. Of wel de loerah berust in de weigering van den bekel, maar dan kan deze er zeker van zijn, spoedig onder een of ander nietig voorwendsel — dat wel is waar ook, volgens de hangger sepoeloh, moet waar gemaakt worden, maar in de praktijk steeds te vinden is — te worden ontslagen. Dat ontslag wordt (schoon Javaansche wetten voor benoemen en ontslaan van bekels zekere waarborgen heeten te geven) zelfs aan bekels, die steeds in goede verstandhouding met hun loerah leefden, soms om allerlei gezochte redenen t'huis gestuurd, wanneer de apanagehouder van een ander een hooger pacht-aanbod, of wel een flinke bekti kan krijgen. Ook gebeurt het dat de bekel de opgedreven pacht, schoon hij er in 's hemels naam maar in berustte, niet meer *kan* bijbrengen en achterstallig wordt; dit is dan weër een voldoende reden om hem te ontslaan.

Zoo is de man als 't ware de zuigstang van een pomp, waarmede het zweet en levenssap van den kleinen man door de groote heeren wordt opgezogen. Zoolang hij zijne functië goed verricht, houdt men hem in gebruik en zet hem tot het uiterste aan; maar gaat hij in zuigkracht te kort schieten, dan dankt men hem af, en vervangt hem door een ander.

Vr. Zijn de bekels de eenige tusschenpersonen tusschen den eigenaar of vruchtgebruiker en de bevolking?

Antw. Op kleine apanages, ja. Op uitgestrekte daarentegen, en meestal op de aan den Vorst zelven gebleven gronden, treft men boven de bekels nog z. g. Ngabehis aan, meestal lieden van goede geboorte zonder recht te hebben op apanage-bezit, en die door hunne *wel* bezittende bloedverwanten aan een baantje worden geholpen. Zij voeren weër verschillende titel's, rongo, demang en andere, en zijn hoofdbeheerders, of wel hoofdpachters van welke de bekel weër onderhuurt. Waar zulke personen in 't spel zijn, is het in den regel voor alle partijen nog slechter. Zij kennen geene matiging in het knijpen der bevolking, maken den bekel dikwijls het leven onmogelijk, om hem het veld te doen ruimen voor een ander die nieuwe bekti geeft, en — zoo zij uitsluitend met het beheer zijn belast — bestelen zij in den regel bloedverwant of apanagehouder, die hun een bestaan verschafft.

Vr. Al het gezegde geldt de verhouding van den bekel tegenover zijn loerah. Kunt gij mij nu zijne verhouding tot en zijne rechten op de bevolking meedeelen?

Antw. Gaarne. Men mag zeggen dat in de Vorstenlanden de desa zich vormt om de bekels. Men kan deze samenwoningen volstrekt niet gelijk stellen met de desa's in de gouvernementslanden, ontstaan door nederzetting van personen, die door ontginning van den grond daarop bezitsrecht ver-

(*) De montjopat zijn de vier desa's, in ieder der vier windstreken, het dichtst bij de betrokken gronden gelegen. De montjolimo de daarop volgende desa's, evenzeer naar noord, oost, zuid en west. Van die desa's worden soms alleen de bekels, soms ook de naaste familieleden der bekels (sentono's) en de oudsten opgeroepen, om te worden »gehoord.» Zij vormen dus een adviseerend lichaam in tal van kwestie tusschen loerah's, bekels, landhuurders en bevolking, en zijn bij de laatste zeer populair. Bij grens-ontginnings-watervan dergelijke agrarische aangelegenheden wordt hun advies door den regent of het politiehoofd, die hen oproept, in den regel gevolgd. Doch waar, zooals hierboven wordt ondersteid, de montjopat en montjolimo worden gehoord in geschillen tusschen een nederigen bekel en zijn voornaamen loerah, b. twijfelen wij, of hij veel zullen bijdragen tot eene rechtvaardige beslissing.

kregen, hetzij communaal hetzij individueel, terwijl bij uitzetting der bevolking of ieders deel kleiner wordt, of meerdere gronden in de buurt worden ontgonnen, of wel op verderen afstand zich eene nieuwe desa vormt en losmaakt van het moerdorp. In de Vorstenlanden gaat het geheel anders. Een bekel — wij zullen ons houden bij de meest typische soori, den bekel madjegan — krijgt door zijn pachtcontract (*piagem*) het recht op al de gronden in het gepachte terrein, zoowel de erven (woongronden) als de bouwgronden. Om de laatste te bewerken gaat hij, naar wij zagen, overeenkomsten aan met kleine lieden, hetzij tegen betaling in geld, hetzij tegen een deel van het product. Die menschen moeten natuurlijk onder dak worden gebracht. De bekel wijst hun dus een stukje erf aan, met een hutje of huisje er op, in de buurt van of op zijn eigen erf. Zoo ontstaat in de Vorstenlanden de desa.

Vr. Komen op die wijze alle desa's tot stand?

Antw. Neen, er zijn ook zoogenaamde desa's kopek, n.l. zulke, die grootendeels worden samengesteld door kleine inlandsche industrieelen. Zij ontstaan doordat in streken met eene talrijke bevolking en weinig bouwgronden tóch erven worden aangewezen aan hen, die er zich willen neërzetten voor het drijven van kleine industrieën. Allicht mengen zich echter onder deze weër landbouwers, of omgekeerd vestigen zich industrieelen in de landbouw-desa's, en zoo gaat het oorspronkelijk karakter weër min of meer verloren. Ook wordt, door het samensmelten of splitsen van apanages, of wel doordat een gewone desaman pachter wordt, de getalsterkte der landbouwers tegenover de bekels in de meeste desa's zeer gewijzigd, zoodat dikwijls in ééne desa verscheidene bekels wonen, ja sommige meer bekels tellen dan landbouwers.

Vr. Krijgen de opgezetenen het erf, dat hun wordt aangewezen, voor niet?

Antw. Neen, dat is er echter verre van af. Oorspronkelijk schijnt slechts van erven *met vruchtboomen* er op door den bekel zekere opbrengst, hetzij in geld hetzij in een deel der vruchten, te zijn gëeischt. Allengs is die soort van tuinhuur, die niet altijd geregeld binnenkwam, vervangen door het praesteeren van gedwongen arbeid, die steeds zwaarder en menigvuldiger is gemaakt, en nu niet slechts wordt geleverd voor erven *met* maar ook voor die *zonder* vruchtboomen. Bij de eigenlijke heerendiensten zijn voorts allerlei daarmee verband houdende leveringen gekomen, en zoo zijn de diensten en leveringen allengs het drukkendst element geworden in de exploitatie van den kleinen man.

Vr. Aan wien moeten zij worden opgebracht?

Antw. Vooreerst aan den Vorst, voor welke diensten, daar zij op den grond rusten, hij aan wien deze grond in apanage wordt gegeven, en in zijne plaats weder de bekel, aansprakelijk blijft. Voorts aan den apanagehouder zelven. Zij bestaan in :

a. het verschijnen ter hoofdplaats bij den Vorst of den apanagehouder, op de drie garebegs, bij de komst van den Gouverneur-Generaal, en bij andere openbare feesten;

b. het praesteeren van arbeid ter hoofdplaats, om de zóoveel dagen, voor den Vorst of den apanagehouder, waarbij de desaman, die 20 en meer palen van de hoofdstad woont, soms verscheidene dagen achter elkaar daar wordt aangehouden;

c. het leveren van allerlei zaken en behoeften als de apanagehouder zich op zijne gronden bevindt. Vooral zij die zelf, rechtstreeks of door een bekel, hunne apanage exploiteeren, maken daarvan menigvuldig gebruik, en worden een ware kwelling zoowel voor de bevolking als voor de bekels. Ik zeg: *bekels*, want een apanage wordt meestal, omdat er dan meer uittalen valt, verdeeld in kleine kavelingen, die aan verschillende bekels worden verpacht, zoodat één bekel meest slechts 5 à 6 landbouwers onder zick heeft. Al deze pachters nu moeten, behalve hunne huur, bij persoonlijk bezoeken van hun loerah allerlei kleine zaken leveren;

[Wat sommige apanagehouders uit hun grond en bevolking trachten te halen, zal u 't best blijken wanneer ik u als voorbeeld noem de exploitatie der apanage van een mij bekenden Pangeran. Diens grond ligt gedeeltelijk in de bergen, en hij teelt er dus koffie op. Ziehier de diensten en leveringen, die hij van bevolking en bekels eischt:

1o. De koffietuinen *kosteloos* onderhouden, voor elken man 1000 boomen;
2o. Plukken (door vrouwen) en sorteeren op het etablissement, zonder dat er, evenmin als voor eenig ander werk, een cent voor wordt betaald;
3o. bij de levering der koffie aan den lande moet ieder man, ten behoeve van den Prins, NOG 50 CENTEN TOE BETALEN;

4o. elk jaar moet iedere bekele een gulden en iedere kleine man 14 duiten betalen;
5o. dagelijks 2 à 4 man der bevolking te leveren ten behoeve van den Prins ter hoofdplaats, of aan den Ronggo, benevens twee man aan de politie;

6o. in de maanden Besar, Poeasa, Moeloed, Sapar en Roeah moet iedere bekele leveren 7 katties rijst, 1 kip en 2 klappers, alles ten behoeve van den Prins-apanagehouder;

7o. wanneer de Prins of diens familieleden, of ook zijne beambten, in de desa komen, moeten de bekels gedurende het verblijf dier heeren voor kost en alle benoodigdheden zorgen;

8o. alle andere wacht- en heerendiensten te leveren volgens de adat.

Op dit land bevinden zich, behalve de Prins zoo die er zelf is (hetgeen gemiddeld eens per maand gebeurt), een ronggo en een demang, die ieder voor eigen rekening de bevolking nog zooveel mogelijk uitzuigen.

Voor de juistheid dezer bijzonderheden sta ik u in. En zoo is het, met iets meer of minder, op de meeste Javaansche huurlanden. Sommige vruchtgebruikers houden er nog allerlei kleine heffingen van hunne eigene vinding op na, zooals bruggengeld, geschenken bij het uithuwelijken van een kind (meest bestaande in rijst, kippen eieren) enz. enz.];

d. eindelijk moet de bevolking bij den Vorst of den apanagehouder uitkomen op talrijke feestdagen van diens persoon of gezin, zooals huwelijken, besnijdenissen, rouwplechtigheden, geboorten, kortom bij alle heugelijke of droevige familiegebeurtenissen — welke gedwongen verschijning in den regel ook weder gepaard gaat met kleine leveringen.

Met deze vier soorten heb ik nog slechts ééne rubriek beschreven van de diensten, die als huur voor het erf worden betaald, n. l. die aan den eigenaar of vruchtgebruiker. De *tweede* rubriek omvat die, welke meer bepaald ten behoeve der desa of ten openbaren nutte moeten worden geleverd, als nachtwachtdiensten, patrouilles, werken aan wegen, bruggen, leidingen enz., met en benevens het leveren van materialen, als hout, bamboe, steenen, klapperbladeren.

Eene *derde* rubriek van diensten vormen die, welke gepraesteerd worden aan de inlandsche hoofden, ook al weder bestaande in wacht doen op hun erf, voorts in het overbrengen van brieven of boodschappen, het leveren van gras voor paarden, koelies voor gouv.-reizigers en goederen enz.

Vr. Gij zegt: »hoofden». Zijn er dan nog andere hoofden in de desa dan de bekels?

Antw. Uwe vraag bewijst, dat het karakter van den bekele, waarschijnlijk door verwarring met het desahoude van dien naam in de gouvernementslanden, u nog niet juist voor den geest staat. De bekele in de Vorstenlanden is geen hoofd, maar een pachter, een man die slechts in burgerrechtelijke verbindtenis staat met zijn loerah patoeh, van dezen het recht heeft gehuurd om zekere voordeelen uit den grond te trekken.

»Hoofden», als de daareven bedoelde, waaraan de kleine man andere diensten moet bewijzen dan aan zijn bekele, zijn er in menigte. Zoo b. v. de hoofden van regentschappen en districten, in den regel te zamen als de

»Goenoeng» aangeduid, hetgeen eigenlijk de oude naam voor de politie is; voorts tal van ambtenaren van politie of bestuur, die boven, naast of onder hen staan. De hoogste zijn de toemenggoengs of regenten, ter hoofdplaats boepati's genaamd en verschillende functiën verrichtende. Dan volgen de kliwons (plaatsvervaarders), de panewoe's (hoofd van duizend), panatoe's (hoofd van honderd), paneket's (hoofd van vijftig), panlawe's (hoofd van vijf en twintig), panigandjoeng's, panadjoeng's, panakikil's, en hoe zij verder mogen heeten alles met toevoeging van de noodige tjariks (klerken), djinemans (politie-of gerechtsdienaren) etc, etc. De druk van de aan deze ambtenaren te praesteeren diensten of leveringen is hier en daar bijna onduelbaar, om de eenvoudige reden dat de meeste hunner niet of onvoldoende betaald worden, en dus alweêr op den breeden rug der bevolking de last neêrkomt, hen in het leven te brengen.

Die talrijke onbezoldigde ambtenaren (sedert de politie-reorganisatie van 1873 onder Keuchenius met verscheidene vermeerderd) zijn letterlijk een troep roofvogels geworden, steeds en overal op de bevolking azende. De volgens adat of wet (art. 16 van de Hangger Goenoeng) aan de politie toegestane leveringen en kleine diensten zijn ontaard in eene formeele brandschatting. Niet slechts dat de kleine man op vele plaatsen eens in de 5 à 7 dagen alleen voor politie-dienst moet uitkomen, maar er worden bepaalde heffingen gedaan, bijv. voor wegen en bruggen, die eenvoudig door de politie worden opgestoken zonder ze voor het doel te besteden. Daarbij allerlei vexaties, bedreigingen met dit, waarschuwingen voor dat (de opium speelt, zooals wij nader zullen zien, hierbij een groote rol) al hetwelk dan weêr voor zeker bedrag is aftekoopen. In vele streken worden die leveringen en kwellingen afgekocht voor grooter sommen, dan de waarde van al'e andere heerendiensten te zamen. Zoo heeft de politie allengs het karakter aangenomen van neven-pachter der inkomsten uit de bevolking, naast of in concurrèntie met den bekele. Dit brengt natuurlijk schade toe aan hetgeen de bekels voor pacht kunnen betalen. Door een en ander heeft de politie, in stede van eerbied en ontzag inteboezemen, zich zoowel bij de bevolking als bij de bekels en apanagehouders eene impopulariteit verworven, die haar eerder als een maatschappelijke plaag dan als eene nuttige instelling moet doen beschouwen.

Vr. Op welke waarde schat gij het gezamenlijk bedrag van *alle* gedwongen diensten, door de bevolking te praesteeren?

Antw. Dat is moeilijk te bepalen. Behalve hunne talrijkheid is eene der schadelijkste eigenschappen van de heerendiensten op Javaansche gronden de willekeur in hunne toepassing. Vorst, apanagehouders, bekels, hoofden en politie kunnen gezamenlijk den kleinen man schier zooveel afeischen, dat hem het bestaan onmogelijk wordt.

Vr. Wat doet de kleine man, wanneer het hem al te moeilijk wordt gemaakt?

Antw. Hij trekt óf naar elders, óf wordteen zwerver, óf hij gaat over tot vee-diefstal, roof, brandstichten, opium smokkelen. De zware en willekeurige heffingen in sommige streken zijn dan ook indirect eene hoofdaanleiding voor de onveiligheid in de Vorstenlanden.

Vr. Is een en ander nu de *algemeene* toestand, of mag men slechts zeggen: zoo zijn er?

Antw. Wanneer men onder »algemeene toestand» verstaat, dat er geene uitzonderingen zijn, dan niet. Er zijn desa's, waar de landbouwers het tamelijk goed hebben, waar de eigenaar of bekele begrijpt dat men, door de menschen het vel niet over de ooren te halen, hen duurzaam aan den grond verbindt, waardoor zij de eigenaardigheden van dien grond leeren kennen, meer hart krijgen voor de cultuur en dus op den duur meer zullen produceeren. Het meest vindt men dien gunstigen toestand in desa's, die zich geheel

of gedeeltelijk hebben gevormd uit bloedverwanten (sentono's) van den bekel, hetgeen meermalen voorkomt. Hij gaat dan met zijne onderhoorigen meer om als een vader met zijn gezin, dan als een pachter met zijne loonarbeiders. Hij koopt enkele heerdiensten (zooals b. v. die voor den Vorst, meer bepaald negorij-diensten genaamd, zoo mogelijk ook de politie-diensten) voor hen af, en zijne landbouwers genieten betrekkelijke welvaart.

Verstaat men daarentegen onder „algemeen”, dat de *regel* zoo is en het tegendeel tot de uitzonderingen behoort, ja dan is de beschreven toestand de algemeene.

Vr. Wanneer een koelie het niet meer naar zijn zin heeft in eene desa, mag hij haar dan vrijelijk verlaten?

Antw. Ja. Dat recht om uittesnijden is nagenoeg het eenige, dat hem in de samenleving is gelaten. Hij moet echter eerst de taak verrichten, die hij op zich heeft genomen, gewoonlijk bestaande in het bezorgen van twee oogsten van den hem aangewezen grond.

Vr. Mag, aan den anderen kant, de bekel hem ook zonder vorm van proces uit de desa jagen?

Antw. Hieromtrent is de Solosche wetgeving niet zeer duidelijk. Wanneer de landbouwer zijn plicht niet doet, lui is, den grond niet behoorlijk bewerkt, zijne diensten of leveringen als huur van het erf niet opbrengt, dan is er geen twijfel; de bekel mag hem dan weggagen, en dat is niet slechts billijk, maar ook een heilzame prikkel tot goed gedrag voor den man zelven. De bedoeling uwer vraag is echter waarschijnlijk, of de onzekerheid van staat voor den kleinen man zóó ver gaat, dat hij, ook bij goed gedrag, willekeurig uit zijne woonplaats mag verwijderd worden. Welnu in theorie, d. i. volgens het door adat gevestigde grondrecht, is het *zeker* zoo. De kleine man heeft *niet het minste* recht op den grond, kan dus door den rechthebbende (d. i. den bekel als rechtverkrijger van den eigenaar) ieder oogenblik er van verwijderd worden. Ook in de *geschreven* wetten van Soerakarta is hiertegen, zoo ik mij niet bedrieg, geen bepaald verbod uitgevaardigd. Sommigen beschouwen als zoodanig art. 37 van de Hangger Sepoeloh. . . .

Vr. Mag ik u een oogenblik in de reden vallen? Wat is toch die reeds meermalen genoemde Hangger Sepoeloh?

Antw. De *Hangger Sepoeloh* is eene in 1813 afgekondigde wet, geldende zoowel voor Djoejacarta als voor Soerakarta, en waarin worden gegeven voorschriften omtrent ambtenaren, beslechting van geschillen, rechten en plichten tusschen apanagehouders, bekels en opgezetenen, ontginning van woeste gronden, recht op water enz. Behalve deze Hangger Sepoeloh bestaat er voor Solo nog een *Hangger Goenoeng*, regelende meer bepaald de politierechten ten platten lande, en de *Pranatan Desa*, regelende nog eenige desa-aan gelegenheden. In geen van deze wetten nu komt een bepaald verbod aan den bekel voor (zooals bijv. wel in art. 10 eener Djoejasche wet van 1863, de *Pranatan Patoeh*, is opgenomen) om iemand „zonder wettige redenen” (de clausule van de *Pranatan Patoeh* (), ook alweer zeer rekbaar) uit de desa te verwijderen. Genoemd art. 37 van de Hangger Sepoeloh zegt alleen:

»Wanneer een desa-bekel, wegens nalatigheid of verzuim in het betalen der pacht of in het nakomen zijner andere verplichtingen, uit zijne betrekking ontslagen wordt, dan moeten personen van dezelfde desa of van de Monjopat en Monjolimo, die de bouwgronden van den ontslagen bekel in huur of in pacht hebben, en de huur- of pachtschat reeds aan hem hebben voldaan, aan den vervanger van dien bekel opnieuw huur of pacht betalen.

»Wanneer zij weigeren aan den nieuwen bekel opnieuw de huur- of pachtschat opte-

(*) Volgens de zeer doelmatige Hollandsche vertaling dezer wetten van C. A. Rosemeier en kandjeng pangeran Notodiredjo, verschenen bij H. Bunning te Djoeja in 1886.

brengen, worden de te veld staande aanplantingen of sawah's en tegalvelden het eigendom van den nieuwen titularis, d'e volgens plaatselijk gebruik van de beplanters die velden de helft of één derde kan vorderen. (*)

Hierin willen nu sommigen zien eene erkenning van het recht des opgezetenen om, bij ontslag van een bekel, onder den nieuwen pachter op dezelfde voorwaarden den grond te blijven bebouwen. Vooreerst echter zou dat dan de zaak slechts beslissen in geval van bekel-verandering, en onopgelost laten de vraag of een *gezetene* bekel naar willekeur (bijv. om persoonlijke vijandschap, vrouwen-perkara, kortom wanneer de schuld *niet* aan den koelie ligt) een opgezete mag verwijderen. Maar bovendien schijnt mij art. 37 Hangger Sepoeloh met een geheel ander doel geschreven, n. l. om aan apanagehouders, die wegens wanbetaling hunnen bekel moeten ontslaan, tóch het genot der pacht te verzekeren, door de grove onbillijkheid dat de landbouwers, die van den ouden bekel gronden in bewerking hadden en hunne pacht of product reeds afgedragen, nogmaals tot betaling worden gedwongen.

Vr. De slotsom is derhalve, volgens uwe meening, dat zelfs een gezeten en oppassend landbouwer, die al zijne verplichtingen nakomt, nimmer *zeker* is, met zijn gezin in zijn huisje, of zelfs op dezelfde plaats te kunnen blijven wonen?

Antw. Zoo is het. Laat ik er echter terstond bijvoegen, dat de praktijk deze enormiteit der theorie vrij wel goedmaakt. Vooreerst toch wordt door vele apanagehouders, die begrijpen dat bij eene gezetene, ondelievende, aan den bekel bekende, bevolking zoowel de veiligheid als de voortbrenging van den grond baat vinden, in de pachtcontracten (piagems) zelve de bepaling opgenomen, dat de bekel goed befaamde desabewoners, die behoorlijk aan hunne verplichtingen voldoen, niet mogen verwijderen. Vele andere bekels, schoon ten deze niet door hun pachtcontract gebonden, zien het voordeel eener gezeten bevolking van zelf in. Wanneer echter bekels kwaad willen of het op een hunner onderhoorigen voorzien hebben, dan trekt deze aan het kortste end, en moet zijne matten oprollen.

Vr. Hoe groot schat gij gemiddeld het stukje grond, dat een koelie in Soerakarta ontvangt om ten eigen bate te bewerken?

Antw. *Vaste* cijfers zijn hiervoor niet te geven. Het hangt veel af van de dichtheid der bevolking en de behoefte aan werkkrachten. Bovendien is de grondmaat in de Vorstenlanden zeer onbepaald. De groote eenheid, waarmede men er rekest, is de „djoeng”. Deze is echter meer eene *oneenheid* dan eene eenheid, hetgeen samenhangt met de oorspronkelijke wijze van apanageuitgifte. Zulk een djoeng toch werd beschouwd als eene soort inkomstenstandaard, waarvan b. v. deze vorstelijke bloedverwant er 10 of 20 noodig had om zijne waardigheid behoorlijk op te houden, gindsche waardigheidbekleeder 6 of 8, die kleinere ambtenaar weér 1 of 2. Naarmate nu een djoeng in vruchtbare of woeste, in lage of hooge, in gelijkmatige of bergachtige streken lag, moest zij grooter of kleiner zijn om dezelfde inkomstenmaat te vertegenwoordigen. Dien ten gevolge zijn er djoengen van 5, 10, 20, 25, ja zelfs 100 bouws. In de vlakke echter, bij gewoon vruchtbaren grond, is een djoenk ongeveer 5 bouws. Om ons dan aan deze maat te houden, krijgt een bekel gewoonlijk één djoenk in pacht, neemt daarvan de beste bouw voor zich zelf, en geeft ieder der 4 overige, hetzij tegen de helft, hetzij tegen 1/3 of 2/3 van het product (a weér naarmate der vruchtbaarheid) aan een koelie ter bewerking. Uit dit zeer beperkt getal onderhoorigen blijkt alweer duidelijk, dat men zich den Vorstenlandschen bekel moet voorstellen als geheel iets anders, dan het desahoofd in de gouvernementresidentien. Iedere koelie ontvangt dus — dit kan men als den gemiddelden standaard aannemen — 1/3 bouw middelmatig vruchtbaren grond, waarvan hij de opbrengst voor zich mag behouden.

(*) Vertaling van Rosemeier, als boven.

Vr. Hoeveel inkomen geeft hem dat ongeveer per jaar?

Antw. Bij de tegenwoordige rijstprijzen mag men, rekenende dat hij twee oogsten maakt, de opbrengst van $\frac{1}{2}$ bouw zeker niet hooger stellen dan f 50 's jaars. Neemt men voorts aan, dat de man een erf met vruchtboomen heeft, en dat hij hiervan gemiddeld f 30 trekt, dan heeft hij een jaarlijksch inkomen van f 80.

Vr. En welke lasten staan hiertegenover?

Antw. Vooreerst het bewerken — behalve van zijn eigen halven bouw — van den anderen ten bate van den bekel, welke arbeid, in belastingvorm gebracht, eene waarde van f 50 vertegenwoordigt (de feitelijke toestand toch is, dat de koelie den *geheelen* bouw bewerkt en van de opbrengst, ad f 100, de helft afstaat); ten tweede al de bovengenoemde heerendiensten en kleine leveringen. Zooals ik reeds zeide, zijn die niet met juistheid te schatten, maar rekening houdende met de afkoopsommen, die hier en daar worden betaald, mag men de politie-heffingen stellen als opwegende tegen al de overige heerendiensten te zamen, en ieder der beide aldus verkregen rubrieken schatten op f 20 's jaars per bouw en per man, d. i. f 40 te zamen.

Wanneer men dus de eigenaardige oeconomische regeling in belastingvorm omzet — hetgeen noodig is, wil men den druk op eene bevolking in tastbare cijfers aangeven — dan betaalt de kleine man in Soerakarta, voor het genot van een inkomen van f 80, eene belasting-waarde van f 90.

Vr. Eene maatschappij kan, dunkt mij, op zulke grondslagen niet duurzaam bestaan?

Antw. Dat ben ik geheel met u eens. Ik beschouw dan ook de tegenwoordige, schijnbaar op zichzelf staande, woelingen als de eerste verschijnselen, die, dikwijls gedurende lange jaren, plegen vooraftegaan aan eene maatschappelijke revolutie. Zulk eene revolutie *moet* ten slotte komen, wanneer eene maatschappij geen innerlijke levenskracht meer heeft.

Vr. Maar vroeger, ja honderden jaren lang, heeft de bevolking in denzelfden en in nog erger toestand verkeerd. Toch is de sociale revolutie tot heden niet gekomen. Want de vroegere staatkundige of dynastieke oorlogen in het rijk van Mataram zult gij wel niet als sociale revolutiën beschouwen?

Antw. Dat is zoo. Maar vooreerst hielden die opstanden — hetzij van hooggeborene ontevredenen tegen den Vorst, hetzij van den Vorst tegen onze Compagnie, waarin dan eene geheele bevolking zich liet meeslepen — zonder twijfel ook verband met de sociale ellende en de daaruit ontstane onverschilligheid van den kleinen man voor huis en haard. Maar ik wil ook thans niet beweren, dat het een bepaalde *honger* oorlog is, die in of uit Solo dreigt. Enkel uit armoede, of zelfs uit honger, komt geen volk als het Javaansche in opstand. Demak, waar weinig of niets van ontevredenheid werd gemerkt vóór de van honger gestorvenen langs den weg lagen, is daarvan een sprekend voorbeeld. Wat den toestand in Solo ernstig maakt — afgescheiden van de *zedelijke* vraag, of een beschaafd gouvernement eene talrijke bevolking in zulk een staat van ellende mag laten voortleven — is het feit, dat twee machten gereed staan en gedeeltelijk reeds bezig zijn, om het droevig levenslot van den kleinen man te exploiteeren tot doeleinden, die de rust van den Staat bedreigen. De eerste dier machten is de geestdrijverij van Mohammedaansche godsdienstleeraars, die zich iederen dag duidelijker openbaart en niet onwaarschijnlijk samen hangt met den doodstrijd van het groote Mohammedaansche rijk in Europa. De tweede hefboom voor oproerige bewegingen in Solo, wellicht nog gevaarlijker dan de godsdienstige, is de toenemende verarming van prinses, rijks grooten en andere hooggeborenen. Daar, meer nog dan bij de volksmassa, schuilt in zulk eene maatschappij het gevaar. De desaman, wiens voorvaderen gebrek hebben geleden als hij, kan onder de dagelijksche kwelling nog vrij onverschillig

blijven. Maar den grooten heer, die vroeger vier vrouwen had en ze bedekte met schitterende diamanten, zal het op een goeden dag vervelen, er slechts armoediglijk ééne te kunnen onderhouden. De redenen dier toenemende armoede, ook onder de grooten, ligt voor de hand. Vooreerst het buitensporig getal echte en onechte kinderen, door vorstelijke personen bij hunne talrijke vrouwen en bijwijven verwekt. Deze alle moeten door grondbezit onderhouden worden, terwijl hunne nakomelingen maar op eene andere wijze hun bestaan moeten zoeken. Ten tweede de verminderde waarde van den grond door de lage prijzen van schier alle producten, zoowel voor de inlandsche als voor de Europeesche markt. Eindelijk de, niettegenstaande deze uitdroging van hulpbronnen, eerder toenemende dan verminderde zucht naar weelde en zinnelijkheid — een verschijnsel dat zich trouwens in maatschappijen, die op haar eind loopen, geregeld voordoet.

Op een goeden dag zal een der invloedrijkste van die verarmde heeren meenen, dat het niet langer zoo kan gaan; hij zal het werpen op allerlei bijoorzaken, de schuld geven aan dezen of genen tegenstander of wel aan het Ned. Gouvernement, heimelijk intrigeeren bij mede-ontevredenen en, met deze tezamen, hunne onderhoorigen ten strijde roepen. *Dat* nu zou voor deze armoedige menschen de vonk in het kruit zijn. Waarvoor zij juist te wapen liepen, zouden zij evenmin begrijpen als het leerstuk der pauselijke onfeilbaarheid. Maar terwijl hun pangeran zich aan hun hoofd stelde, zouden zij onbewust toegeven aan den drang om zich en hunne voorvaderen te wreken voor eeuwen lange ellende, en niet alleen de wapenen opvatten maar, waar zij konden, de buitensporigste roof- en moordlust hot vieren.

Vr. In het begin onzer samenspreking hebt gij, onder de hoofdoorzaken van de volksarmoede, naast de ongezonde cultuurtoestanden, ook de opium genoemd. Mag ik daarover nu iets naders hooren?

Antw. Ik noemde de opium, de politie en de Chinezen. Wij kunnen dit edele drietal gelijktijdig behandelen, daar zij eendrachtig samenwerken tot één doel: ontzenuwing des volks.

Vr. Hoe? De Chinezen, dat wil ik nog aannemen. Maar dat de *politie*, wier taak overal en te allen tijde moet zijn, orde en goede zeden te handhaven, zich zou verlagen tot een werktuig om het volk te demoraliseeren, kan ik bezwaarlijk gelooven.

Antw. Sta mij dan toe, u in 't kort meêtedeelen hoe het amfioen-debiet in Soerakarta geëxploiteerd wordt.

De opiumpachter zoekt hier, evenals in de gouvernementlanden, zijne kracht in het verkrijgbaar stellen der amfioen op zooveel plaatsen mogelijk. Wil men op groote schaal verkoopen, dan moet de verleiding den kleinen man onmiddellijk onder de oogen worden gebracht. Wel wordt het aantal kitten of verkoopplaatsen voor ieder perceel in de pachtvoorwaarden streng bepaald, maar deze bepaling ware beter niet geschreven. Met oogluiking toch van het bestuur zijn *in iedere desa* geheime verkoopplaatsen (*prembés* of *pangrembés*) opgericht. In Soerakarta echter komt hier nog een kwaad bij, dat tot heden, voor zoover ik weet, noch in de gouvernementlanden noch zelfs in Djocjarta, en in geen geval in die mate, bestaat. Het voorschrift n. l. van art. 2 van het reglement op de opiumpacht (*Sibl.* 1874 no. 228), dat de opium alleen *bereid* mag worden verkocht, wordt hier geheel met voeten getreden. Zoo ik mij niet bedrieg, heeft zich dat misbruik ingedrongen doordat oogluikend werd toegestaan aan hooge personen ter hoofdplaats, vorsten of prinses, die de amfioen naar hun eigen smaak wenschten te bereiden, het artikel ruw te leveren. De opiumpachter, steeds gereed de geheele hand te grijpen waar men hem een vinger geeft, heeft dat verlot uitgebreid tot de geheele bevolking. Overal, in alle desa's, ja zelfs op de pasars, wordt ruwe amfioen verkocht.

Gij gevoelt het groote verschil in verleiding voor den kleinen man. Ruw amfioen is vooreerst veel gemakkelijker in het geheim te vervoeren; smokkelhandel is, bij aanvoer in dien vorm, schier niet tegen te gaan. Voorts is het belangrijk goedkooper, want door de bereiding bij den pachter wordt de prijs aanmerkelijk verhoogd, en bovendien wordt het artikel door den pachter grootendeels niet ingeslagen bij het gouvernement (waar hij er f 30 per kati voor moet betalen) maar bij den smokkelaar, die het hem levert voor minder dan de helft.

Om nu de industrie aldus te kunnen drijven, heeft de pachter twee soorten van helpers nodig, de Chinezen en de politie.

De Chinezen, die ook al, schoon zij op de districts-hoofdplaatsen in vaste wijken moesten wonen, oogluikend met der woon in de desa worden geduld, stelt de pachter aan als verkoopers in de geheime kitten. Kan hij geen toelating voor een Chinees krijgen, dan gebruikt hij een Javaan. Met deze personen gaat hij ongeveer de volgende overeenkomst aan. Eene bepaalde hoeveelheid amfioen moeten zij, tegen hoogen prijs, van hem koopen, en hem daarenboven een zekere onderpachtschat betalen, al naar het debiet der prembé. Daarvoor koopt dan de geheime kithouder van den pachter het recht, ZOOVEEL HIJ WIL TE SMOKKELEN, terwijl de pachter niet alleen zichzelf verbindt, hem daarover niet lastig te vallen, maar ook te zorgen dat de politie hem met rust laat. Het geheele amfioen-debiet in Soerakarta is dus gegrond op smokkelhandel. Bij den verkoop van het artikel in ruwen vorm zou de pachter zijnen kithouder dat smokkelen onmogelijk kunnen beletten; daarom sluit hij zijne overeenkomsten op den boven omschreven voet. Hij heeft daarvoor een vast en geregeld inkomen, de pachtschatten van zijne kithouders berekent hij zóó, dat hij een behoorlijke winst overhoudt op de door hem aan het gouvernement betaalde pacht, plus onkosten, terwijl hij de dure opium, die hij voor zijn fatsoen van het gouvernement moet nemen, geleidelijk als verplichting in slag aan zijne onderpachters van de hand doet. Deze op hun beurt vinden hunne winst in de onbepaalde vrijheid om gesmokkelde opium aan te voeren, maar moeten daarvoor dan ook zorgen een groot debiet te krijgen en te houden.

Hiervoor moet de politie te hulp komen. Niet alleen, dat zij de oogen moet sluiten voor de boven beschreven, van A. tot Z. onwettige, wijze van handelen — de geheime kitten, de ruwe amfioen, het smokkelen, de heimelijke toelating van Chinezen — maar zij moet ook daadwerkelijk medehelpen om den kleinen man aan het schuiven te brengen.

Daartoe worden *alle* lagere (en ook vele hoogere) inlandsche politieambtenaren in Soerakarta, tot de oppassers der ass. residenten toe, ieder naar zijn rang, door den opium-pachter gesalarieerd. De oppassers krijgen gewoonlijk f 5 per maand, de overigen naar evenredigheid. Sommigen krijgen ook nog eene kleine belooning voor iederen nieuwen schuiver, dien zij aanbrenge (evenals de doekoens of inlandsche doctoresen, die geld krijgen om door hare geneesmiddelen de patienten aan opiumgebruik te gewennen). Voor deze toelagen bedingt de pachter: 1o. dat de politie-agenten alle onwettige praktijken zullen toelaten; 2o. dat zij zelf zoo veel mogelijk zullen meêwerken om de bevolking (en vooral de bekels, daar het voorbeeld van deze dikwijls door hunne onderhoorigen wordt gevolgd) aan het schuiven te brengen; 3o. dat geene politie-ambtenaren, voor zoover de gesalarieerden daarop invloed kunnen uitoefenen, worden benoemd zonder goedkeuring van den pachter, en dat zij in alles stipt zijne bevelen zullen gehoorzamen.

De politie in Soerakarta is aldus de hoeksteen geworden van het opiummisbruik, evenals zij, zooals de officiële regeeringsverslagen zelve erkennen, dikwijls de steunpilaar is van dieven en roovers, in wier winsten zij deelt

of die zij op zekere voorwaarden ongemoeid laat. De groote fout is, dat die geheele bende panewoe's of hoe zij verder mogen heeten, niet of onvoldoende bezoldigd worden. Het is den menschen bijna niet kwalijk te nemen, en wordt althans onder hen zeer natuurlijk geacht, dat zij dus op andere wijzen in hun levensonderhoud trachten te voorzien. Drukkende heffingen, opium en medeplichtigheid aan diefstal nu zijn daartoe de aangewezen middelen.

Vr. Ik meende echter, dat juist in Soerakarta de Regeering eenige jaren geleden in het euvel eener onbetaalde politie had trachten te voorzien door bezoldigde en bereden agenten aantestellen?

Antw. Ja, dat was in 1876. Ongeveer twintig jaren geleden begonnen de landhuurders op dit aanbeeld te hameren. Ketjoepartijen, veediefstalen, kortom de onveiligheid nam zoo schrikbarend toe, dat er wel een of andere maatregel moest genomen worden. De landhuurders ijverden dus op vergaderingen en door rekesten voor de instelling eener gewapende en bereden politie, op de wijze der Hollandsche marechaussée. Het duurde 8 à 10 jaren voordat de Regeering kon besluiten aan hunnen wensch gevolg te geven. In het begin van 1876 werden 46 gewapende en bereden agenten, tegen vrij voldoende bezoldiging, ter beschikking gesteld van de (in 1873 ingevoerde) assistent-residenten. De Regeering toonde hierdoor haren goeden wil, maar daar zij niet dieper doordringt dan de oppervlakte der dingen, miste zij volkomen haar doel. Oogenblikkelijk was de opiumpacht gereed om de bereden politie tot hare dienaren te maken. Iedere agent kreeg f 5 's maands, buiten geschenken voor bijzondere diensten. Daardoor werden de ruiters al spoedig aan hunne oorspronkelijke bestemming, het tegengaan van ketjoepartijen en diefstallen, onttrokken. Ook de ass.-residenten verloren het eigenlijk karakter der bereden agenten allengs uit het oog. Schier alle gebruikten zij hen als hunne brievenjongens en boodschaprijders, sommige zelfs als baboes voor hunne kinderen. De nieuwe agenten werden meest gerecruteerd uit de jongens van vertrekkende ass.-residenten, die op deze wijze hunne bedienden wilden beloonen met een baantje. Dat die gewezen spên- of staljongens niet het minste verstand hadden van politie-zaken behoeft niet gezegd, en door al deze oorzaken is een maatregel, die oorspronkelijk goed bedoeld was, in de toepassing nutteloos, ja schadelijk geworden.

Vr. Dus aan die knoeierij en knevelarij jegens de bevolking maakt evenzeer de bereden als de overige politie zich schuldig?

Antw. Evenzeer. Wat de opium-knoeierij betreft vergat ik nog u meetedeelen, dat velen het mes aan twee kanten doen snijden. Zij dreigen n. l. den onnoozelen of vreesachtigen desaman, onder voorgeven van ruw opium (dat dan plotseling weder verboden is!) in zijne woning te hebben gevonden, met eene vervolging, zoo hij de zaak niet afkoopt.

Over 't algemeen — en het laaghartige hunner praktijken komt hierdoor eigenaardig aan het licht — gebruiken zij het onwettig bezit van ruwe opium, die zij den menschen eerst opdringen, als middel om hen te dwingen, zoo zij niet meer goedschiks naar hunne bevelen of die van den pachter willen luisteren.

Vr. Hoe is het mogelijk, dat zulk een pool van ongerechtigheid onder de oogen van ons Gouvernement kan blijven bestaan? Weet de Regeering van dat alles dan niets?

Antw. De Regeering is volkomen op de hoogte. Gesteld al dat het Gouvernement door zijne eigen ambtenaren over de volksbelangen niet voldoende wordt ingelicht — wat, ik geef het toe, in Indië vrij wel de algemeene toestand is — dan zijn althans de opium-aangelegenheden in Soerakarta der Regeering herhaaldelijk met nadruk van *andere* zijde onder de oogen gebracht. In 1871, toen het Bestuur het aantal opium-kitten in die residentie aanzienlijk wilde uitbreiden, kwamen de landhuurders daartegen op met een rekest, waarin zij het schadelijke van het opiummisbruik, zoowel voor

hunne belangen als voor die der bevolking, krachtig aantoonde. In 1880 gebeurde hetzelfde, naar aanleiding van eene op nieuw door den resident Jeekel voorgestelde uitbreiding der kisten. In 1882 eindelijk werd de Regeering nogmaals zoo volledig en uitvoerig mogelijk ingelicht. Naar aanleiding toch der bekende, door de Tweede Kamer bevolene maar zoo onverantwoordelijk de kop ingedrukte, opium-enquête, werden de daarbij vastgestelde vraagpunten ook aan den resident van Solo toegezonden, en deze verzocht daarop inlichtingen van verschillende landhuurders, waaronder bekwame mannen, grijs geworden in praktische ondervinding der toestanden in Soerakarta. Deze hebben al die vragen uitvoerig beantwoord, en den feitelijken staat van zaken, zonder iets te verbloemen of te verzwijgen, der Regeering voor oogen gesteld.

Vr. Hoe is het dan mogelijk, dat deze nimmer heeft getracht, aan zulke met die bepaalde voorschriften der wet strijdige demoralisatie der bevolking een einde te maken?

Antw. Om dezelfde reden, die zooveel kwaad in Indie laat voortbestaan of aanmoedigt: het achterstellen van *alle* belangen bij dat van den fiscus. Indien de knoeierijen van den pachter werden tegengegaan, zou de pacht reeds bij den volgenden termijn niet meer de helft opbrengen van hetgeen de Chinees er thans voor geeft. Niet alleen dat de Regeering zich daarom voor al zulke ernstige waarschuwingen, als die der landhuurders, Oost-Indisch doof houdt, maar hare residenten, sedert jaren de schoonste loopbaan en eerbewijzen hebbende zien ten deel vallen aan die ambtenaren, die zich het verdienstelijkst maakten voor de *SCHATKIST*, zijn haar daarin volkomen ter wille. Of zij verzwijgen de waarheid, of zij noemen de klachten, die van ernstige en ondervindingrijke menschen bij hen inkomen, gezocht en overdreven. Voor het geval dat enkele dezer gewestelijke hoofden eens wat den anderen kant uit willen en niet genoeg ijver toonen in het opdrijven der pachten, is hun sedert eenigen tijd een oppermachtige *contrôleur* ter zijde gesteld in den z. g. »resident ter zee», den heer H. L. Ch. te Mechelen.

Vr. Wat is dát nu? Ik dacht dat deze ambtenaar juist benoemd was om het opium-gebruik *tegen* te gaan?

Antw. Dat was ook de oorspronkelijke bedoeling met zijne aanstelling, althans zoo moest het heeten. Hij zou — de hem door het volk gegeven titel bewijst het reeds — speciaal belast zijn met »de leiding der maatregelen ter zee tot bestrijding van den opium-smokkelhandel». Zoo luidde zijne opdracht in 1885. Maar, hetzij dan dat het in de kennelijke bedoeling der Sprenger van Eijk-regeering heeft gelegen, dan wel dat hij door de omstandigheden alreeds die richting is uitgegaan — op het oogenblik is de resident ter zee de ziel der opium-verpachtingen, de man die ze, door besprekingen met en overreding van gegadigden opdrijft tot ver boven hetgeen ze zouden waard zijn, wanneer niet den pachters oogluikend allerlei onwettige praktijken werden toegestaan. Zoo heeft ook te Solo de heer te Mechelen de pacht tot het uiterste opgedreven.

Vr. Ik heb daarvan hooren praten, maar weet er het juiste niet van. Hoe zit die geschiedenis ook in elkaar?

Antw. Tegen het eind van 1886 moest de pacht opnieuw worden gegund voor de drie jaren 1887-89. Overal op Java vreesde men, met het oog op de tijdsomstandigheden, eene aanzienlijke daling, en de heer te Mechelen reisde naar tal van plaatsen om samsprekingen met de pachters te houden. Ook te Solo werden gegadigden op allerlei wijzen gerustgesteld, maar niettemin kon men, schoon de bestaande pachter f 94.500's maands betaalde, slechts een bod krijgen van f 60.000. Eene herverpachting werd gehouden en f 70.000 geboden. Ook hierin wilde de Regeering niet treden. Na veel moeite kreeg men eindelijk van eene zeer onsoliede kongsie een bod van f 85.000, dat werd aangenomen.

Het gevolg van deze stelselmatige opdrijving bleef niet uit. Na ongeveer 1½ jaar was de pachter 6 à 7 ton achterstallig, en eene schikking moest met hem, of liever met de kongsie, worden aangegaan, volgens welke in ik weet niet hoeveel jaren de schuld zal zijn aangezuiverd — tenzij de leden der kongsie vóór dien tijd dood of met stille trom naar China vertrokken zijn.

Nu komt echter nog het ergerlijkste in deze jammerlijke geschiedenis, dat sprekend bewijst hoezeer ik recht had te beweren dat de Regeering, schoon de misbruiken kennende, ze niet tegengaat. Daar toch niet terstond een andere pachter met een bod naar den zin des heeren te Mechelen te vinden was, trad de Regeering gedurende een paar maanden zelf als opium-verkoopster op. In *haar* naam werden met de verschillende manipulaties belast twee Chinezen, deelhebbende in de pacht van Kediri en Madioen. Niet slechts is in dezen korten tijd geen enkele poging gedaan om de wettelijke voorschriften te volgen, maar de onwettige handelingen werden onbeschaamder dan ooit in praktijk gebracht. Ruw amfioen werd overal verkocht, zelfs politieën andere hoofden met den verkoop belast, het getal geheime kisten eer vermeerderd dan verminderd. De beheerende Chinezen hadden meer invloed dan ooit, wyl zij zich eenvoudig beriepen op lastgeving van het Gouvernement! En het Bestuur deed niets om daaraan een einde te maken. Tot verontschuldiging van den Resident moet echter gezegd worden dat, met blijkbare instemming der Regeering, de Resident ter zee de geheele Solosche pachtaangelegenheid in handen had genomen. In de maanden April tot Juni j.l. bezocht de heer te Mechelen dan ook herhaaldelijk Solo, en trachtte door allerlei geruststellende verzekeringen een hoog bod te verkrijgen voor de nieuwe pacht. Het voor ieder zichtbare feit, dat het Gouvernement zelfs in eigen beheer de onwettigheden onbeperkt liet voortbestaan, was zeer geschikt om het gewenschte vertrouwen in te boezemen. Zoo werd dan ten slotte een voor den tegenwoordigen tijd zeer hoog bod van f 70.000 gekregen van een pachter, die bekend stond als de ziel van het omkoopings-systeem op Java, de — sedert overleden en door zijn zoon vervangen — Semarangsche pachter Ho Ijam Lo.

Vr. Als de Regeering zelve op *zulk* een standpunt staat, betwijfel ik of de misbruiken wel ooit zullen ophouden.

Antw. Ja, maar zooals gij weet zijn in den loop dezes jaars nieuwe personen aan het hoofd der Regeering gekomen. De tegenwoordige Minister is door zijne antecedenten wel bijna gedwongen, iets tegen de opiumpacht te doen. Ik geef u echter toe — zoo het *nu* niet gebeurt, dan zullen wij dit samenstel van knoeierij, dat eene schande is voor ons koloniaal bestuur, wel nimmer kwijt raken.

Vr. Maar is het kwaad wel inderdaad zoo groot? Hoeveel percent der bevolking van Solo zou, naar uwe meening, zich aan opium schuiven overgeven?

Antw. Een oud, met het volk door en door bekend, inwoner gaf mij de volgende globale schatting: van de volwassen mannen boven de 40 jaren schuiven 25 procent matig, 45 procent onmatig; van die tusschen 20 en 40 jaren 20 procent matig, 35 procent onmatig; van die beneden de 20 jaar, tot en met de kinderen, 15 procent matig, 10 procent onmatig. Van de oude vrouwen, n. l. boven 40 jaar, 15 procent matig, 20 procent onmatig; van de jonge vrouwen, beneden de 40 jaar, 15 procent matig, 10 procent onmatig.

Vr. Gij noemt daar ook »kinderen». Dat is toch zeker overdreven?

Antw. Volstrekt niet. De Javanen in Solo zien reeds, ten gevolge der algemeene verspreiding van het kwaad, volstrekt geene schande of verkeerdheid meer in het schuiven; en gelijk menig man uit de laagste volksklasse in Nederland zijn »jongen» eens een slokje laat meenemen, zoo geeft ook menig Javanen zijn kind een schuifje.

Vr. Schaamt de schuiver zich werkelijk niet voor zijne gewoonte?

Antw. Zeker niet, veelmeer stelt hij er een eer in. Een groote schuiver krijgt zeker

aanzien, als iemand die het breeder kan laten hangen dan anderen. Bij selamatans b. v. mogen de amfioen-schuiwers plaats nemen op de balé-balé, en maken daar, evenals onze gasten hun bittertje, hun stukje ruw amfioen klaar naar hun eigen smaak; de niet schuiwers krijgen den grond tot zitplaats, en worden daardoor in het oog van den Javaan voor de schuiwers vernederd.

Vr. Hoe is het mogelijk, dat, bij de door u beschreven armoede, het volk nog het geld kan krijgen om zooveel amfioen te koopen?

Antw. Ten eerste valt, zooals ik reeds zei, door den verkoop in ruwen toestand het artikel binnen het bereik van ieder, die nog slechts een paar centen beschikbaar heeft, en met een paar sobats botje bij botje legt om een mata te koopen. Maar bovendien gaat het hiermee als met de jenever in Nederland. Diepe armoede is juist de groote drijfster tot alle kwaad, dat de zinnen bedwelmt. Men gevoelt zich ellendig, men heeft geen levensvreugd, alle streven naar lotsverbetering door eerlijken arbeid — zoo heilzaam om den mensch in het goede spoor te houden — is uitgedoofd door het zich dagelijks opdringend bewustzijn, dat men eene machine is ter beschikking van anderen. In deze omstandigheden heeft de duivel vrij spel. De trek naar, ja de behoefte aan een oogenblik van genot wordt, voor die van alle genot beroofde menschen, onweêrstaanbaar. Politie, kithouders en andere handlangers van den pachter zijn bovendien daar, om den lust optewekken en aantevuren. In den beginne betaalt men van enkele centen, die bespaard kunnen worden op de schamele verdienste. Maar de gewoonte wordt hartstocht, gaat weldra boven de finantieele krachten. Nu moet het geld op andere wijze worden gevonden. Vrouw, kind, vee, kleeding, spijs, — alles moet wijken voor de niet meer te stillen behoefte. De kleine bezittingen worden verpand, de te veld staande padi lang vóór den oogst verkocht of bezwaard, de vrouw — zoo zij nog jong en schoon is — verkwanseld aan wie er lust in heeft. Ook deze bronnen droogen allengs op. Doch niet slechts de zinnen, ook het lichaam kan nu niet meer buiten het vergif. Schuiven of sterven is de keus geworden. Diefstal en roof zijn nog de eenige middelen om aan den gebiedenden hartstocht te voldoen. Men gaat er toe over, en het einde — zoo de dood niet eer het armzalig leven afsnijdt — is dwangarbeid of de strop.

Vr. Gij schetst de uiterste gevallen. Is echter de opium, ook bij matig gebruik, zoo verderfelijk?

Antw. Voor menschen met weinig geestkracht — en uit welke erfelijkheid, opvoeding of omgeving willen de meeste Javanen die kostbare eigenschap putten? — leidt matig gebruik meest tot onmatig. De boven beschreven toestand is dus niet zulk eene uitzondering als gij meent. Duizenden worden jaarlijks veroordeeld wegens lichtere of zwaardere misdrijven, en deze vinden, met eenige uitzonderingen, alle hun oorsprong in armoede en opium. Maar ja, zelfs bij matig gebruik is de invloed zeer nadeelig. De geregelde amfioen-schuiwer wordt minder en minder geschikt voor den, dikwijls lang niet lichten, sawah-arbeid. Hij moet zich weldra telkens door een schuifje opwekken. Daardoor wordt hij niet alleen voor den werkgever — Europeesche huurder of bekel — minder waard, maar ook zijn lichaam gaat achteruit. Kortademigheid, verstoppingen zijn meestal verschijnselen, die zich ook bij matige schuiwers voordoen; ingewandslijden, gevolgd door een vroegtijdigen dood, is meestal het einde. Het leven is dus zwaarder gemaakt, door een deel der luttele verdiensten aan voeding of geoorloofd vermaak te onttrekken, en de dood is onnoodig verhaast.

Vr. Welke maatregelen kan en moet, uws inziens, het Gouvernement nemen om het kwaad tegen te gaan?

Antw. Ik wil het antwoord hierop liever geven aan het slot onzer samenspreking. Thans stel ik u voor, over te gaan tot ons tweede hoofddeel; de LANDVERHUUR.

II. DE LANDVERHUUR.

Vr. Wat verstaat gij onder de landverhuur?

Antw. Eigenlijk moest ik spreken van »landverhuur aan Europeanen”. Men verstaat daaronder, dat de apanagehouders of eigenaars hunne gronden, in plaats van ze zelve te beheeren of in pacht te geven aan een Javaanschen bekel, voor langeren tijd in huur geven aan een Europeeschen kapitalist.

Vr. Zoodat, als ik u wel begrijp, het verschil voor den kleinen man tusschen Javaansche pacht en Europeesche huur geen ander is, dan dat hij in 't eene geval door de kat, in 't andere door den kater wordt gebeten?

Antw. Dan begrijpt gij mij integendeel geheel verkeerd. Wat gij zegt zou waar zijn, indien niet vier hoofd-factoren werkzaam waren, om den toestand van den Javaan onder den Europeeschen landhuurder beter te maken, dan onder den Javaanschen pachter, demang of eigenaar.

Vr. Welke zijn dan die wonder-factoren?

Antw. Vooreerst dat de European, producten voor de Europeesche markt teelende, daarmee, onder normale omstandigheden, veel grooter inkomsten uit den grond haalt dan de Javaansche huurder, die meerendeels inlandsche gewassen teelt, zoodat de European niet, evenals de bekel, zijne pacht en bekti moet goed maken door den kleinen man tot den laatsten druppel uittezuigen;

ten tweede het meerder eigenbelang, dat de European heeft om door goede behandeling het volk op zijn land te houden, daar voor zijne cultuur, etablissementen enz. meer handen noodig zijn, en de schade bij gebrek aan arbeiders grooter is, dan bij de eenvoudige teelt en bereiding van inlandsche gewassen;

ten derde de wet, m. a. w. het Landverhuur-reglement, dat de verplichtingen van de landhuurders tegenover de bevolking veel scherper bepaalt, dan de Javaansche wetten het voor de eigenaars of de Javaansche pachters doen;

ten vierde de meerdere beschaving en humaner beginselen van de meeste landhuurders, die wel is waar niet in Indië komen om de bevolking gelukkig te maken, en dus evenals iedere ondernemer hun eigenbelang voorop stellen, maar toch door opvoeding en geboorte daarbij een ander standpunt innemen dan de Vorstenlandsche Javaan, die wordt geboren en grootgebracht in de leer, dat het voor de wetten der moraal volkomen verantwoord is hen, die van ons afhankelijk zijn, tot op het naakte lichaam uittekleeden.

Vr. Zoudt gij werkelijk meenen, dat ook zuivere humaniteit, buiten invloed van alle eigenbelang, als gunstige factor voor de landverhuur moet in rekening worden gebracht?

Antw. Wie zal met juistheid bepalen, waar zuivere humaniteit ophoudt, om overtegaan in, of zich te vermengen met eigenbelang? Zoovelen, of liever wij allen, die meenen te handelen uit plichtsgevoel, edele beginselen, menschenliefde, of hoe al die deugden mogen heeten, hebben geheel of gedeeltelijk, bewust of onbewust, eigen voordeel, lof en eer op het oog! Men kan de innerlijke drijfveeren voor het menschelijk handelen niet op een weegschaal afmeten; en waar het, zooals bij de landverhuur, eigenlijk alleen aankomt op de naar buiten blijkende gevolgen, is dat ook vrij onnoodig. Ik voor mij acht het waarschijnlijk, dat Nederlanders van goede geboorte en beschaafde opvoeding, zooals er vele landhuurders zijn, naast het eigenbelang, ook eene zekere voldoening zullen vinden in het bewustzijn, duizenden, op wier lot zij invloed oefenen, wat gelukkiger te maken. Wilt gij echter het humaniteits-argument geheel achterwege laten, mij wel. Ik stem te eer daarin toe, wijl, naast de zoeven genoemde, andere landhuurders staan, die niets liever zouden verlangen dan alles van den inlander te halen wat van hem te krijgen is, en daarin slechts door de wet en door de eischen van het duurzaam eigenbelang binnen zekere perken worden gehouden. Het goed recht van

de landverhuur berust dus, zoo gij wilt, alleen op de drie eerstgenoemde factoren — hoogere inkomsten, behoefte aan talrijke werkkrachten, en de Wet — maar deze zijn belangrijk genoeg om de instelling hoogst nuttig, ja in de gegeven omstandigheden voor de Vorstenlanden onmisbaar te verklaren.

Vr. Ik zou dat gaarne nog eens wat nader zien toegelicht. Welke rechten worden door eigenaar of apanagehouder op den Europeeschen huurder overgedragen?

Antw. Alle rechten, die zij zelf bezitten, tenzij in het huurcontract enkele er van aan den verhuurder zijn voorbehouden.

Vr. Derhalve mag de landhuurder volkomen hetzelfde van de bevolking eischen, als de Javaansche eigenaar of vruchtgebruiker?

Antw. Ja. Hierin zijn nu echter door de eischen der cultuur en de eigenaardige belangen van den landhuurder aanmerkelijke wijzigingen gebracht.

Vr. Bijvoorbeeld, staat ook de landhuurder aan den opgezetene een zeker stuk grond ter bewerking af?

Antw. Ja wel.

Vr. En eischt ook hij daarvoor de helft of, naar plaatselijke gesteldheid, een derde van het product?

Antw. Neen, hier komt het verschil. Den Europeaan is, in overeenstemming met het doel van de landverhuur — den grond voor eigenaars en bevolking productiever te maken — bij art. 21 van het Reglement op de landverhuur (*Staatsblad* 1884 no. 9) de verplichting opgelegd, hoofdzakelijk voortbrengselen te telen bestemd voor de Europeesche markt, en rijst, of andere gewassen voor de inlandsche markt, slechts als bijzaak of wisselteelt. Pasten men nu het door u bedoelde maron-stelsel toe in denzelfden vorm, als op Javaansch gebleven landen, dan zou de opgezetene, die bijv. een bouw riet of indigo moest aanplanten, voor zich de helft van het riet of de indigo-bladeren verkrijgen. Wat wilde hij daarmee doen? Om ze zelf te bereiden ontbreken hem de noodige installatiën. Hij zou dus zijn deel aan den landheer moeten afstaan, en van dezen, na aftrek der bewerkingskosten, den hem toekomenden prijs ontvangen. Zulk eene regeling was echter den kleinen man niet erg naar den zin. Hij kon de berekening van wat hem toekwam onmogelijk controleren, wist van marktprijs, productiekosten, kapitaalsrente enz. niets af, en moest dus op goed geloof aannemen wat zijn heer hem wel wilde geven.

Niettemin werd in het begin van de landverhuur het maronstelsel in zijn oorspronkelijken vorm toegepast. De opgezetene plantte gedeeltelijk padi, gedeeltelijk een product voor de Europeesche markt, en kreeg van beide de helft. Doch op aandringen der planters zelve is men daarvan weldra afgestapt, hetgeen — het moet erkend — niet wel anders kan zijn veroorzaakt, dan doordat de landhuurders niet zeer scheutig zijn geweest met den kleinen man voor diens deel van het product den juisten prijs te vergoeden. Immers de inlander is zoo dom niet, dat hij de veel grootere winst, die hem dan zou zijn ten deel gevallen, zou hebben afgeslagen. Hoe dit zij — thans wordt algemeen het maron-stelsel slechts gevolgd in den gewijzigden vorm van het wisselbouw- of GLEBAGAN-stelsel. Dit bestaat hierin, dat, in plaats van het product, de grond tusschen den landhuurder en den landbouwer wordt verdeeld, en wel zoodanig dat hij beurtelings wordt beplant met producten voor de Europeesche en met die voor de inlandsche markt.

Vr. Dat staat mij nog niet duidelijk voor. Pas het b. v. eens toe op de koffie.

Antw. Daar noemt gij juist nagenoeg het eenige product voor de Europeesche markt, waarop het niet wordt toegepast. Dat zullen wij straks nader zien. Neem echter indigo, suiker, tabak.

Bij indigo, zooals gij weet een gewas dat evenals padi in enkele maanden tot rijpheid komt, kan het stelsel op de eenvoudigste wijze worden toegepast. Men denke zich een bouw grond, die in vijf gelijke, naast elkander liggende,

deelen wordt gescheiden. Het eerste vijfde gedeelte krijgt de bekel, die bij den landhuurder ongeveer dezelfde rol vervult als bij den zelf-exploiteerenden apanagehouder, d. i. toezicht houdt op den aanplant, zorgt dat de orders van den ondernemer of de opzichters worden uitgevoerd, dat de kleine man zijne vruchtboomen of zijn aanplant niet overwaarloost of vernielt, kortom voor mandoor speelt. Van de overige $\frac{4}{5}$ krijgt de landbouwer $\frac{2}{5}$ om met padi of ander gewas voor de inlandsche markt te beplanten. Het product hiervan mag hij geheel voor zichzelf houden. Daarentegen moet hij de andere $\frac{3}{5}$ voor den ondernemer met indigo beplanten. Hij heeft dus ten slotte, evenals bij het zuivere maron-stelsel, de geheele $\frac{1}{5}$ bouw bewerkt en de helft van het product afgestaan.

Vr. Alleen met dit onderscheid, dat het telen van producten voor de Europeesche markt dikwijls langer rijpwording en zwaarder werk eischt dan van die voor de inlandsche.

Antw. Juist; dit is bijv. het geval met de teelt van suikerriet. Daarbij wordt dan ook het glebagan-stelsel weér gewijzigd toegepast. Het riet neemt, met de eerste bewerking enz. mede, den grond ongeveer $1\frac{1}{2}$ jaar in beslag. Indien derhalve een bouw grond in twee gelijke helften werd verdeeld (het $\frac{1}{2}$ als loenggoeh voor den bekel denken wij nu maar eens weg) indien, zeg ik, een bouw in twee gelijke helften werd verdeeld, en de koelie beplante de eene met padi, de andere met riet, dan zou hij het eerste jaar zijne twee oogsten padi, of wel één padi en één tweede gewas, behoorlijk kunnen maken; maar aan het eind des jaars zou hij zijne $\frac{1}{2}$ bouw moeten afstaan opdat deze voor den volgenden rietoogst kon bewerkt worden, terwijl op de andere halve bouw het riet nog te velde stond tot over de helft des volgenden jaars. Zóó ieder jaar verder; de tijdstippen voor het begin en het afloopen van den aanplant zijn niet nauwkeurig, maar voor de gemakkelijheid der aantooning in ronde halfjaren genomen. De slotsom zou in ieder geval zijn, dat de landbouwer telkens slechts een half jaar zijn stuk sawah te zijner beschikking had, en dus slechts één oogst kon maken.

Hierin nu wordt op verschillende wijzen voorzien. Op sommige ondernemingen wordt de grond, in plaats van in twee helften, verdeeld in drie derden, waarvan telkens slechts $\frac{1}{3}$ met suikerriet wordt beplant. Bij deze regeling heeft derhalve de koelie telkens $\frac{2}{3}$ van den grond het geheele jaar en een ander derde gedurende de helft van het jaar voor sawah beschikbaar, te zamen anderhalf derde = $\frac{5}{3}$. Op andere suikerondernemingen, met name die waar de deugdzame gronden schaarsch zijn, verdeelt men den grond op de gewone wijze in twee deelen, en berooft dus den koelie gedurende een half jaar van zijn rijstveld, doch geeft hem daarvoor eene schadeloosstelling in geld, naar schatting gelijk staande met de zuivere opbrengst van den door hem gemisten oogst, bijv. f 25 à f 30.

Eindelijk, om aan het daareven door u genoemde bezwaar van meerderen arbeid tegemoet te komen, betaalt men hem op nagenoeg alle ondernemingen een zeker arbeidsloon voor het meerdere werk.

Vr. Dan is het inderdaad vrij billijk geregeld. En hoe gaat het bij de tabak?

Antw. Dit product wordt, naar gij weet, veelal als tweede gewas, na den padi-oogst, geteeld, maar zou den grond te veel uitputten indien men twee oogsten per jaar er van maakte. Hier kan dus niet bijv. een halve bouw het geheele jaar voor tabak, de andere helft voor padi worden bestemd. Daarom volgt men in den regel dezen weg, dat de ondernemer den geheelen bouw aan den koelie overgeeft, slechts een klein gedeelte, b. v. $\frac{1}{5}$ of $\frac{1}{6}$ voor zich kiezende, waarop de koeli, als tweede gewas, tabak moet planten. Dat hij slechts zulk een klein deel, en dat nog wel gedurende slechts de helft van het jaar voor zich neemt, is, wijl hij voor tabak het beste stukje van den grond moet uitkiezen, en voorts om de groote zorg, die voor tabaks-

cultuur noodig is, aan den koelie te vergoeden. Naar plaatselijke gesteldheid zullen hierin trouwens wijzigingen voorkomen. De aangegeven regeling schijnt de meest doelmatige, om het vereischte nauwlettende toezicht op de verzorging van het product uitte oefenen.

Vr. Een en ander is mij nu duidelijk. Ik zie echter nog niet, hoe uit dit glebagan-stelsel die groote voordeelen voor den kleinen man voortvloeien, die gij als een gevolg van de landverhuur hebt genoemd. De rekening klopt, dunkt mij, tot op een cent met die van het zuivere maron-stelsel.

Antw. Het belangrijkste voordeel van de landverhuur voor de bevolking ligt dan ook niet in de wijze van grondbewoening, maar in de heerendiensten, waarover zoo aanstonds nader. Toch vergist gij u, zoo gij meent dat niet ook met het glebagan-stelsel reeds een belangrijk voordeel is verkregen, vooral bij de wijze waarop het thans op verreweg de meeste landen in het Solo-sche wordt toegepast. Het deel grond toch wordt den opgezetene niet maar willekeurig toegewezen, het eene jaar hier het andere ginds, nu eens van betere dan weér van slechtere hoedanigheid, maar op de meeste ondernemingen liggen de, voor de koelies beschikbare, velden in vaste orde naast hunne wisselgronden, mogen de koelies hun stuk kiezen, en dat verder voor altijd (zoolang zij behoorlijk hunne verplichtingen nakomen) in vruchtgebruik houden. Indien een koelie zich op de onderneming wenscht te vestigen, onderzoekt hij bij den betrokken bekel, welke gronden nog beschikbaar zijn. De bekel wijst ze hem aan, met mededeeling der op deze onderneming geldende voorwaarden, en hij kiest het stuk dat hem het best bevalt. Dat stuk wordt hem, zoo de ondernemer hem verlof geeft zich op het land te vestigen, toebedeeld, en hij behoudt het zoolang hij er blijft. Deze wijze van handelen wordt op de meeste landen adat. Zoo de landhuurder den man later zijn grond weér wilde ontnemen om hem met een ander te doen ruilen, zou hij de onderneming verlaten.

Dit nu is eene groote verdienste van de landverhuur, daar hierdoor gedeeltelijk het kwaad wordt weggenomen, dat de kleine man in de Vorstenlanden geen schijn van recht op den grond bezit, en daardoor allen prikkel mist om dien met liefde te bewerken, er zich een vasten staat door te scheppen. Hier krijgt hij werkelijk eenig recht, zij het ook niet beschreven maar door gewoonte gevestigd. Adat echter is in Indie sterker dan alle geschreven recht. Wordt het dus vaste en algemeene gewoonte op Europeesche huurlanden, den koelie, zoo hij zich goed gedraagt, het eenmaal toegewezen stuk grond levenslang te laten behouden, dan zal der landverhuur de groote verdienste toekomen, den overgang daartestellen tot hetgeen eenmaal — zij het over honderd jaren — ook in de Vorstenlanden de normale staat van zaken moet worden: bezits- en, als volgenden trap, eigendomsrecht van de bevolking op den grond. Iedere landhuurder derhalve, die den gunstigen naam der instelling bij Regeering en Openbare meening wil bevorderen, zal daartoe, mijns inziens, veel bijdragen door op zijne onderneming het grondbezit van den kleinen man zooveel mogelijk vast en individueel te maken.

Nog een tweede, niet onbelangrijk, voordeel van het glebagan-boven het maron-stelsel is, dat de koelie, door de afwisselende bebouwing van zijn veld met zijn eigen product en dat des ondernemers, voor zijne padi of polowidjo partij trekt van de zeer belangrijke verbeteringen, door den landhuurder aan grond en cultuur aangebracht, als waterleidingen, toegangswegen enz. Ja zelfs deelt hij in de nieuwere uitvindingen, door den ondernemer op de grondbewerking toegepast, als stoomploegen en dergelijke. Wanneer gij weet, welke kapitalen op vele ondernemingen gedurende tal van jaren alleen aan waterwerken zijn besteed, zult gij erkennen dat dit voordeel voor den kleinen man, wiens velden vroeger geheel van kunstmatige besproeiing waren ver-

stoken, zeer belangrijk te achten is.

Vr. Nu zou ik gaarne iets vernemen over de regeling tusschen ondernemer en opgezetenen op koffielanden. Gij zeidet straks, dat daarvoor een geheel ander stelsel wordt gevolgd. Waarvoor is dat noodig?

Antw. Omdat de koffie, zooals gij weet, niet een éénjarig gewas is, maar vele jaren behoeft om tot rijpheid te komen, terwijl de boomen, eenmaal volwasen, jaren lang vruchten blijven geven. Het glebagan-stelsel, d. i. wisselbouw met eenjarige producten, zou hier onmogelijk zijn toepassen. Daarom volgt men het zoogenaamde *bengkok*-stelsel. Dit bestaat daarin, dat de koelie eens in de vijf dagen (of wel, bij onderling goedvinden, vele dagen achter elkaar, mits de arbeidsdagen zich slechts tot de vrije blijven verhouden als 1: 4) uitkomt om in de koffietuinen van den ondernemer te werken. Hij krijgt daarvoor als belooning een stuk grond voor eigen gebruik, welks omvang afhangt van de vruchtbaarheid en de uitgebreidheid der onderneming, maar gemiddeld op 1 bouw is te stellen.

Vr. Dan zal er, dunkt mij, op enkele ondernemingen bijna niet genoeg grond overblijven voor de koffie.

Antw. Daarin hebt gij gelijk. Op die kleinere ondernemingen wordt dan ook in den regel afstand van grond vervangen door eene betaling in geld, naar schatting gelijk staande met de opbrengst van den grond, die den koelie anders zou zijn toebedeeld.

Vr. Met dit stelsel van vaste jaarlijksche betaling zal men, naar mij dunkt, in de drukke tijden, b. v. bij den pluk wanneer duizenden handen noodig zijn, dikwijls werkvolk te kort komen.

Antw. Alweer juist. Daarom wordt de vaste arbeid van opgezetenen, niet alleen voor den pluk maar op weinig bevolkte landen zelf doorlopend, aangevuld met arbeid in dagloon. Al wat in den omtrek woont en maar lust en tijd tot arbeiden heeft, komt dan dikwijls uit. Deze werkwijze staat bekend als *glidig* (in dagloon) en wordt niet slechts toegepast op de koffie-ondernemingen maar ook in de vlakke, voor indigo- en suiker, met name in minder bevolkte streken, waar de opgezetenen noodwendig met daglooners moeten worden aangevuld. Niet alleen dus aan de vaste bevolking, maar ook aan vele zwerfers, die anders licht hun toevlucht nemen tot misdrijf, verschaft de landverhuur tijdelijke middelen van bestaan.

Vr. Nog meer dan in de cultuurwijze toonden zich, naar gij zeidet, de voordeelen van de landverhuur voor de bevolking in de heerendiensten. Wilt gij mij dit nu wat nader toelichten?

Antw. Gaarne. Ik doe u echter opmerken dat wij hier, evenals bij de geheele beoordeeling van de landverhuur, *vergelijkenderwijs* moeten spreken. Werd mij gezegd: »ziedaar eene bevolking en een landbouwondernemer, maak de meest deugdelijke regeling voor de oeconomische verhoudingen tusschen die twee», ik zou, zooal gedwongen diensten handhavende, ze nog meer beperken dan thans op de Europeesche huurlanden geschiedt. Dat is echter geen billijke maatstaf. Gegeven is, naar ik u heb uiteengezet, eene bevolking die, ook en vooral wat heerendiensten betreft, zoo te zeggen op genade en ongenade aan de eigenaren of vruchtgebruikers van den door haar bewoonden grond was overgeleverd. De landhuurder trad in de plaats dier eigenaren, nam al hunne rechten over, mocht met name ook heerendiensten vorderen volgens »de Javaansche instellingen en gebruiken», zooals bij art. 22 van het landhuurreglement van 1884 uitdrukkelijk wordt geconstateerd. De vraag is dus: hoe heeft hij van dat recht gebruik gemaakt? Heeft hij onverbiddelijk geëischt wat hij nemen mocht, en dus de bevolking gelaten in den jammerlijken toestand, dien vorst en apanagehouders haar schiepen, dan wel dezen toestand aanmerkelijk verbeterd?

En dan kan het antwoord niet anders dan zeer ten voordeele van de

landverhuur luiden. Ik maak daarvan den ondernemers geene zedelijke verdienste, want sommige der willekeurige praestatiën op de Javaansche landen zouden op eene ordelijke Europeesche onderneming eenvoudig onmogelijk zijn; en de gunstige voorwaarden, den opgezetenen voor de overige diensten gesteld, vinden alweër haar afdoend motief in de noodzakelijkheid om werkkrachten op het land te houden. Maar nogmaals zeg ik: de zedelijke drijfveer is voor de bevolking van minder belang, dan de vraag: hoe zijn de uitkomsten.

Vr. En hoe zijn die dan nu?

Antw. De diensten voor den vorst en den apanagehouder persoonlijk (z. g. negorij-diensten) dus ook het zeer bezwarend en veelvuldig opkomen naar de hoofdstad, worden door den landhuurder voor zijne opgezetenen afgekocht. Evenzoo op de meeste ondernemingen de politie-diensten. De volgens »instellingen en gebruiken» overblijvende diensten zijn:

a. De arbeid aan wegen, bruggen, duikers, dammen, waterleidingen, waterkeering, kortom die werken waarbij landhuurder en bevolking gemeenschappelijk belang hebben; gras snijden voor paarden en vee, en andere kleinere werkzaamheden bepaald ten behoeve van den ondernemer. Deze worden tezamen *krigan*, *ajeran*, *interan*, of wel kortaf *krigan*-diensten genoemd.

b. Wachtdiensten (alleen des nachts) voor het bewaken der woningen en erven van den landhuurder en den opzichter, benevens de daarop staande fabrieken en etablissementen.

c. Zoogenaamde *goegoer goenoeng*, d. i. een uitkomen in massa, bij rampen en spoedeisende gevallen, b. v. het wegslaan van dammen en dergelijke.

Aan *krigan*-diensten nu wordt gevorderd een halve dag van de vijf; soms ook, waar de politie-diensten niet geheel door den ondernemer zijn afgekocht, slechts een halve dag van de zeven. Een halve dag duurt van 6 of 7 tot 11 uur des voor-, of wel van 1 tot 5 à 6 uur des namiddags.

Voor wachtdiensten wordt uitgekomen naar gelang der behoefte, maar hoogstens eens in de 14 dagen, soms slechts eens in de 28; de *goegoer-goenoeng* diensten zijn uit hunnen aard niet onder vaste cijfers te brengen. Gemiddeld kan men er voor stellen één dag in de maand.

Vr. Welke rekening maakt dit dus voor alle diensten te zamen?

Antw. Het maakt per jaar:

voor <i>krigan</i> (op zijn hoogst)	36	heele	dagen
» wachtdiensten »	26	»	»
» <i>goegoer goenoeng</i>	12	»	»

Te zamen 74 »

Het arbeidsloon gesteld op 25 cents per dag, vertegenwoordigt dit eene waarde van f 18.50 per jaar. Naar wij zagen vertegenwoordigen de gezamenlijke diensten op de Javaansche landen eene waarde van minstens f 40 per jaar.

Vr. Ik erken dat het verschil groot is. Maar wordt aan dezen maatstaf werkelijk streng de hand gehouden, of is het slechts eene regeling poera poera?

Antw. Ik meen te mogen verzekeren, dat op de meeste landen *minder* wordt geëischt. Het streven der landhuurders, die door ondervinding wijs worden, gaat steeds meer de richting uit van der bevolking zoo gunstig mogelijke voorwaarden te stellen. Het meer of minder houdt natuurlijk verband met de vraag, of de streek volkrijk is, zooals het Padjangsche, (westelijk Soerakarta) of minder bevolkt, zooals Soekowati (noord-oostelijk). Waar toch de werkkrachten minder gemakkelijk te bekomen zijn, stelt men gunstiger voorwaarden. Zoo komen, in weinig bevolkte streken, de koelies op sommige landen slechts eens in de 14 dagen uit en dat nog wel tegen eene vergoeding van 10 centen daags, terwijl zij voor alle andere diensten, die van hen mochten worden gevorderd, de betaling van een vrijen arbeider ontvangen.

Geen menschenliefde alweër van den ondernemer, maar louter eigenbelang. Vr. Toch zou ik het, schoon de kracht van het eigenbelang ten volle erkennen, de, wenschelijk achten, de diensten die mogen worden gevorderd zorgvuldig bij de wet te regelen. Of is dat reeds geschied?

Antw. In Solo niet, maar in Djocja wel. Art. 22 van het landverhuurreglement schrijft voor: »De verplichte diensten, welke de huurder van de opgezetenen der door hem gehuurde gronden mag vorderen, worden beheerscht door de Javaansche instellingen en gebruiken, en worden voor elke onderneming, in overleg met den Javaanschen Vorst of diens Rijksbestierder, door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur, den betrokken huurder gehoord, afzonderlijk geregeld». Het reglement denkt er dus over als gij. Doch niettegenstaande sedert de afkondiging van dat reglement bijna vijf jaren zijn verlopen, is bedoelde regeling in Solo, waar het Bestuur er maar geen tijd voor schijnt te hebben kunnen vinden, nog niet tot stand gekomen. In Djocja daarentegen hebben twee residentsbesluiten van 28 Juni 1886 de zaak voor indigonen suiker-ondernemingen geregeld. Die besluiten komen vrij wel neer op den boven geschetsten, in Solo vrij algemeenen, toestand, n. l.:

Krigandiensten, zoo alle negorij- en politiediensten door den ondernemer zijn afgekocht, $\frac{1}{2}$ dag van de vijf; zoo de diensten slechts *gedeeltelijk* zijn afgekocht, insgelijks $\frac{1}{2}$ dag van de vijf, maar dan komen de niet afgekochte negorij- en politiediensten, die de koelie dus bovendien moet praesteeren, in mindering; zijn bedoelde diensten in 't geheel niet afgekocht, dan $\frac{1}{2}$ dag van de zeven; wordt *krigandienst* gebruikt voor arbeid in of ten behoeve van een suikerfabriek, dan moet voor het zwaardere werk dan het gewone, of ook voor langer aanhouden dan een halven dag van 5 uren, vergoeding worden gegeven naar den maatschaf van het plaatselijk loon;

goegoer goenoeng, alleen te vorderen »bij rampen van hoogerhand, tot afwending of dadelijk herstel van de gevolgen daarvan»;

wachtdiensten, alleen des nachts, en in geen geval meer dan eens in de veertien nachten;

bij ziekte van den dienstplichtige, bij bevalling zijner vrouw, en verder overeenkomstig plaatselijk gebruik, moet vrijstelling van de diensten worden verleend;

plaatsvervangings, mits door een werkbaren man, is toegelaten.

Ziedaar de regeling in Djocja. Mij dunkt dat de resident van Solo deze besluiten voor zijn gewest eenvoudig zou kunnen copieeren.

Vr. Is het werkelijk juist, waarop gij daareven zinspeeldet, dat door het Bestuur te Solo zoo weinig voor de landverhuur wordt gedaan?

Antw. Ja, vooral in den laatsten tijd, daar men voor niets oogen of ooren had dan voor de zaken der Mangkoe Negaran, waarover straks nader. Sommigen beweren ook dat de Resident Spaan zich te veel partij stelt in allerlei beuzelingen ter hoofdplaats, dan dat hij genoeg tijd en werkkraft zou overhouden voor behoorlijke behartiging der grootere belangen van zijn gewest. Anderen weer verzekeren, dat de Resident wel vooruit wil, maar de Regering geene verbeteringen aandurft omdat zij moeilijkheden met de inlandsche vorsten vreest. Hoe dit zij — sinds jaren hebben de landhuurders ernstige en daaronder zeer gegronde bezwaren kenbaar gemaakt, zonder iets te merken van wat naar eene oplossing, zelfs maar naar eene tegemoetkoming geleek.

Vr. Welke zijn dan toch die grieven van de landhuurders? Mij dunkt dat met de landverhuur in de Vorstenlanden heel wat geld verdiend is!

Antw. Dat is het juist. Wat minder voorspoed in de goede jaren zou wellicht voor alle partijen beter zijn geweest. De apanagehouders zouden dan niet, rekenende op de landverhuur als op de hen die gouden eieren legt, al wederiger zijn geworden, en de landhuurders zouden niet hebben berust in voorwaarden, die in tijden van tegenspoed onhoudbaar, doch, door wet en ge-

woonte geijkt, thans niet licht meer te veranderen zijn.

Daar is, om te beginnen, de quaestie der huurverlenging. Artikel 3 van het reglement op de landverhuur verbiedt het sluiten van huurovereenkomsten voor langer dan 20 jaren. Gij begrijpt, dat deze termijn letterlijk eene bespotting is van de ontzachelijke geldsommen, die aan etablissementen, waterwerken, wegen enz in de ondernemingen worden gestoken. Moest na 20 jaren het land weêr teruggegeven worden, dan zouden kapitalen van 6 à 8 ton zoo goed als weggevoerd zijn, juist tegen den tijd dat zij behoorlijke rente begonnen aftewerpen. De huurtermijn dient dus telkens te worden verlengd. Hier komt nu de moeilijkheid. Gij moet u de huurlanden niet voorstellen als aaneengeschakelde perceelen, in huur genomen van ééne eigenaar of apanagehouder. Zulk een toestand wordt alleen aangetroffen in bergstreken, thans grootendeels met koffie beplant maar vroeger woest en bijna waardeloos, zoodat de uitgestrektheid, die daar aan één persoon in apanage was gegeven, soms duizenden bouws bedroeg. Wie zulk een koffieperceel in huur krijgt, heeft dus wellicht slechts met één persoon te doen. Geheel anders is het echter met de suiker-, indigo-, tabaks- ondernemingen in de vlakke. Hier liggen de apanages van allerlei titularissen in bonte wanorde, dikwijls in kleine stukken en brokken, door elkander. Eene onderneming vormt zich hier in den regel trapsgewijze. Men begint met van enkele apanagehouders stukken grond te huren, min of meer in elkanders buurt gelegen. Tusschen deze zijn kleine apanages van anderen geënclaveerd, die door den ondernemer, naar mate ze open vallen en voor de onderneming al dan niet wenschelijk zijn, worden ingehuurd. Reeds bij deze inhuur is de eigenaar of apanagehouder dikwijls zeer veeleischend, wijl hij weet dat de huurder er meer dan de waarde van het perceel voor moet overhebben om niet in het midden zijner onderneming een stukje Javaanschen grond te houden, met al de schadelijke gevolgen daarvan: diefstal, demoralisatie, knoeierijen van bekels enz.

Langzamerhand is dan nu echter, met kunst en vliegwerk, van het huurland een afgerond geheel gemaakt. Men heeft daarvoor talrijke huurcontracten aangegaan, met verscheidene jaren tusschenruimte, en alle, krachtens het verbod der wet, voor niet langer dan 20 jaren. Tegen dat de onderneming goed op gang is, loopt de termijn der eerste piagemen (schriftelijke contracten) reeds ten einde. De huur dier stukken moet dus verlengd worden. Nu is echter de huurder geheel aan de genade van den apanagehouder overgeleverd, daar hij den eenmaal ontgonnen grond, wil hij zijne onderneming niet te gronde richten of zwaar benadeelen, niet kan missen. Nog sterker geldt dit, wanneer op de betrokken terreinen woonhuizen, fabrieken of andere installatiën zijn gebouwd. De huur hiervan moet verlengd worden. Doch ook aan het overige land is veel ten koste gelegd, waterwerken, palen lange leidingen gegraven, bruggen gelegd, wegen gemaakt — kortom nergens kan den huurder een deel van zijn grond ontvallen, of hij lijdt belangrijke schade.

Van deze omstandigheden nu is door vele apanagehouders in de laatste jaren schandelijk misbruik gemaakt, om den ondernemers het mes op de keel te zetten. Ten eerste bedongen zij voor den nieuwen termijn veel hooger pacht, ten tweede dreven zij de z. g. bekti (een geschenk bij aanvang of verlenging van huur, meest bestaande in de pachtsom van een of meer jaren) zoo onredelijk hoog op, dat een ondernemer, om aan deze telkens voor een deel van zijn land terugkomende eischen te voldoen, zich meer en meer in schulden moest steken.

Vroeger nu, toen suiker en indigo nog hooge prijzen maakten en koffiëbladziekte of sereh nog onbekende grootheden waren, kon aan deze buitensporige eischen worden voldaan. Doch thans, nu menige onderneming zelfs hare exploi-

tatiekosten niet meer kan goed maken en dus toch reeds jaar op jaar dieper in schuld komt, dreigen zij kort en goed de landverhuur met ondergang. Vr. Maar is het wel wezenlijk zoo, dat de geldelijke toestand der meeste ondernemingen zóó is achteruit gegaan? Ik geloof dat daarvan wel wat hooger wordt opgegeven dan het verdient.

Antw. Gij spreekt als waart ge een apanagehouder. Ik vraag u, hoe is het mogelijk daaraan te twijfelen? Stel u voor eene onderneming, gedeeltelijk in de vlakke gedeeltelijk op de berghelling gelegen, dus suiker en koffie plantende. Voor de suikercultuur heeft men, trots tal van moeilijkheden en met groote geldelijke opofferingen, het land bedekt met een net van dammen, leidingen, wegen; door het achtereenvolgens inhuren van geënclaveerde stukken heeft men een aaneengeschakeld aanplant op groote schaal verkregen; om deze te verzorgen heeft men, door vrijgevege voorwaarden, eene talrijke bevolking naar het land getrokken; de nieuwste installatiën zijn aangeschaft om de aanzienlijke rietproductie te verwerken.

Wat de koffie betreft, heeft men in betaalden arbeid den grond laten gelijk maken, terrassen aanleggen, millioenen boompjes in den grond doen brengen, de noodige pakhuizen daargesteld enz.

Door een en ander is op de onderneming een schuldenlast gelegd van, stel 8 ton. Neem aan dat daarvan aan rente en andere onkosten jaarlijks wordt betaald 9%, dus f 72.000, en dat voor werkkapitaal de onderneming jaarlijks eischt f 350.000, terwijl aan huurschat wordt betaald f 30.000, dan moet jaarlijks worden goedgeemaakt, in rond cijfer, eene som van f 450.000.

Verplaatsen wij ons nu in gedachte naar het jaar 1884. De ondernemer heeft een riet-aanplant in den grond, waarvan hij 40.000 pikols suiker maakt, die hij meent te verkoopen tegen f 14 per pikol schoon in de hand. Aan koffie meende hij 5000 pikols te oogsten, te verkoopen tegen (neem een matigen prijs) f 40 per pikol schoon in de hand. In het geheel dacht hij dus een jaar te maken van:

aan suiker	f 560.000
aan koffie	» 200.000
te zamen	f 760.000

zoodat hij, na aftrek der uitgaven, f 310.000 zou kunnen aflossen van zijne schuld.

In de suikerprijzen komt echter eene plotselinge daling, zoodat hij niet f 14 maar f 7 schoon per pikol maakt. En in de koffie is reeds een paar jaren geleden de bladziekte hare verwoestingen begonnen, zoodat de oogst thans, in plaats van 5000, 500 pikols oplevert. Dit is geenszins overdreven. Sommige landen hebben hunne productie zoo goed als geheel vernield gezien; andere, die weleer 1000 pikols gaven, leveren thans 50. Derhalve, in plaats van de boven berekende inkomsten ontvangt de landhuurder:

aan suiker	f 280.000
aan koffie	» 20.000

Te zamen f 300.000.

Hij kan dus niet alleen geen schuld aflossen, maar raakt er nog f 150.000 dieper in.

Zoowel de suikercrisis als de koffiëbladziekte houdt aan. De uiterste bezuiniging wordt op de exploitatie toegepast, wat grootendeels aan de bevolking ten nadeele komt. Niettemin blijven de uitgaven de inkomsten overtreffen, stapelt zich de schuld steeds hooger op. De geldschietter begint bezwaar te maken in het verstrekken van werkkapitaal, en het zal nog goed afloopen indien de, met zooveel kosten en inspanning aangelegde, onderneming niet wordt geabandonneerd of voor een appel en een ei verkocht aan iemand, die haar op speculatie, d. i. in hoop op beter tijden, durft overnemen.

Dit alles is geene overdrijving, maar zoo is het in Soerakarta, vooral in de minder bevolkte streken, waar het begin der ondernemingen grooter kapitalen eischte dan in de dichter bevolkte, met tal van huurlanden gegaan. Dat er nog verscheidene landen zijn, die, onder gunstige omstandigheden werkende, een behoorlijke winst afwerpen, zal ik niet tegenspreken. Maar andere zijn voor een spotprijs verkocht; weér andere nagenoeg verlaten of worden nog slechts geëxploiteerd als houtaankappen; nog andere eindelijk komen den geldschietor of ondernemer jaarlijks op aanzienlijke offers te staan, die zij zich slechts blijven getroosten in de hoop op gunstigen keer van zaken.

In zulke omstandigheden, nu, zult gij toegeven, dat het geen onverschillige zaak is, of, bij verlenging van huur, jaarlijks eenige duizenden meer wordt geëischt dan tot heden, en of bij die gelegenheid geschenken worden bedongen, die reeds op zich zelf geheele kapitalen vertegenwoordigen. Deze *bekti's* vooral zijn een verderfelijk misbruik. Zij behooren volstrekt niet tot het wezen van de landverhuur, zijn er ingeslopen door de steeds hoogere eischen der verhuurders, en verleiden deze tot eene weelde en verkwisting, die zij zelve later moeten bezuren.

Vr. Ik erken dat op die wijze de landhuurder in zeer ongunstigen toestand verkeert. Maar wat wilt gij er aan doen? Men kan de eigenaars of apanagehouders toch niet dwingen, de huur te verlengen wanneer zij er niet toe genegen zijn?

Antw. Om te beginnen had eene beperking van den huurtijd tot 20 jaren nooit in het reglement mogen worden opgenomen. Zij dankt haar ontstaan weder aan die halfheid en dat gebrek aan geestkracht, dat in de laatste jaren ons bestuur over deze kolonie kenmerkt. Men wilde de landverhuur—die trouwens reeds in artikel 19 der Javaansche Hangger-Sepoeloh van 1818 erkend werd, en waarvoor dus de Solosche Vorst zelf minder bevreesd scheen dan de Nederlandsche Regeering, die haar onder van der Capellen zelfs tijdelijk ophief en mede daardoor den Java-oorlog in 't leven riep — men wilde thans de landverhuur, wyl men allengs het nut voor de bevolking er van ging inzien, handhaven; maar tegelijkertijd miste men den moed om haar het leven mogelijk te maken. De eerste de beste burgerman begrijpt, dat een huurtijd van 20 jaren voor ondernemingen van dien geldelijken en administratieven omvang een onding is. Als 't ware opzettelijk werd daardoor de huurder aan de genade of ongenade van den verhuurder overgeleverd. Toch moest die onredelijkheid, die reeds in het reglement van 1857 was opgenomen, in dat van 1884 bestendigd worden. Met welk doel, verklaar ik ronduit niet te begrijpen.

Vr. Zou het niet zijn, wyl de Regeering de eigenaars en vruchtgebruikers wil beschermen tegen handige Europeanen, die, wellicht van een oogenblikkelijken geldnood der verhuurders gebruik makende, een perceel tegen onevenredig lage pachtsom voor 50 of 100 jaren zouden weten te verkrijgen? En verder, de grond neemt steeds in waarde toe. Al is dit dan ook voor een groot deel te danken aan de kapitalen van den huurder, de grond zelf blijft het fundament, waarop die verhoogde waarde wordt opgetrokken. Acht gij het dan niet billijk, dat ook de eigenaar na eenigen tijd van de vruchten dier waardevermeerdering voordeel trekt, hetgeen *niet* het geval zou zijn indien hij oorspronkelijk waardelooze gronden voor bijv. 100 jaren tegen lagen prijs verhuurde?

Antw. Wat betreft het eerst door u genoemde motief der Regeering, hebt gij, geloof ik, gelijk. Landhuurders, die zich met gemeene praktijken ophielden, zijn er altijd geweest, en deze hebben der landverhuur meer kwaad gedaan dan al hare vijanden te zamen. Zij hebben den grond gelegd tot dat wantrouwen van Regeering en openbare meening, dat in de wettelijke regelingen onbillijke bepalingen heeft doen opnemen, waarvoor thans de goeden

moeten bloeden. Ik zeg: *onbillijke* bepalingen, want de Indische wetgever heeft, met zijne bekende onbekwaamheid, ook hier maar weér, om ééne onbillijkheid te voorkomen, roekeloos eene andere en even groote binnen gehaald. Gij zult toch erkennen dat, waar de apanagehouder moest worden beschermd tegen kwade praktijken van den landhuurder, het evenmin aangaat den Europeaan overgeleverd te laten aan de willekeur van den Javan. Men behoeft waarlijk geene jaren in de Vorstenlanden te hebben vertoefd, om te weten dat — met enkele eervolle uitzonderingen — de begrippen van den inlandschen groote omtrent eerlijkheid, loyauteit, onbaatzuchtigheid, niet hooger staan dan die van het soort Europeanen, die bij ons met een scheel oog worden aangezien. Welnu, toch heeft de Regeering het onnoodig geacht hare eigene landgenooten tegen de praktijken van zulke heeren te beschermen. Schier alle bepalingen van het landhuurreglement strekken tot bescherming van den inlandschen groote. Uw eerste bezwaar, n. l. het gevaar der ontfutseling van al te voordeelige huurcontracten over lange jaren, wordt dan ook vrij wel weggenomen door het uitgebreid toezicht op het sluiten der piagems, dat den residenten is voorbehouden.

Wat uwe tweede vraag aangaat, of het niet billijk is dat eigenaar of apanagehouder niet altijd blijven aangewezen op de mindere waarde, die hun grond had toen die nog verstoken was van al wat hem vruchtbaar kon maken — dit wil ik gaarne toegeven, daar die verbeteringen, schoon aangebracht met het kapitaal van den ondernemer, ook berusten op de eigenschappen van den grond zelve en op de werkrachten der bevolking, beide oorspronkelijk het eigendom van den verhuurder. Vooreerst echter moet gij bedenken dat de pachtsommen, juist met het oog op de meerdere productiviteit die de Europeesche huurder aan den grond weet te geven, reeds veel hooger zijn gesteld, dan de vruchtgebruiker er bij eigen beheer of verpachting aan een bekel ooit van zou kunnen trekken. Maar bovendien geldt het bezwaar der landhuurders niet op zich zelf het openstellen van eene gelegenheid, om na een zeker verloop van tijd wijzigingen te brengen in de pachtsom. Zoo ik het wel heb — en ik voor mij denk er althans zoo over — veroordeelen zij alleen, dat men daarbij den huurder *aan handen en voeten gebonden overlevert* aan den verhuurder, immers voor de keus stelt om of het reeds besteede kapitaal weg te smijten, of te berusten in buitensporige eischen.

Vr. Maar hoe wilt gij het anders aanleggen wanneer gij zelf het recht van den verhuurder erkent om, na zekeren tijd, te deelen in de meerdere waarde van den grond?

Antw. Eenvoudig door de *bron* der onbillijkheid weg te nemen. Deze is, dat van het al of niet berusten in de eischen des verhuurders voor den huurder, het al of niet behouden van den grond en de daarop gebouwde etablissementen afhangt.

Hierin zou op tweeërlei wijzen verandering kunnen worden gebracht.

Vooreerst door den maximum-huurtermijn te stellen op zoodanig aantal jaren, dat de ondernemer mag geacht worden de vruchten van de belangrijke kapitalen, die hij heeft gewaagd, ten volle te zullen genieten, met inbegrip van de kans dat gedurende den tijd zijner exploitatie eenige jaren van crisis intreden, die de gemaakte winsten voor langen tijd wegnemen en het risqueeren van nieuw kapitaal noodig maken. Ik voor mij zou een maximum van 50 of 60 jaren hiertoe billijk achten. Daarmede moet dan echter worden verbonden de mogelijkheid om gedurende dat tijdsverloop wijziging te brengen in de pachtsom. Bovendien kunnen tusschen huurder en verhuurder andere kleine geschillen ontstaan, die regeling door derden eischen. Voor een en ander moest ter hoofdplaats Solo worden gevestigd een landbouwraad, werkende als eene *zelfstandige* afdeeling van het inlandsch bestuur, d. i. niet onderworpen aan de *kepathian* (kabinet van den rijksbe-

stierder of *patih*,) wier groote macht tot veel knoeierij en moeilijkheden, ook met den landverhuur, aanleiding geeft. Zulk een landbouwraad zou kunnen bestaan uit:

den resident;
den rijksbestierder;
den *patih* van Mangkoe Negoro;
twee of meer der voornaamste apanagehouders, één te benoemen door den Soesoehoenan, één door het Hoofd der Mangkoe Negaran;

twee of meer landhuurders, beide te benoemen door den resident. Een grooter aantal zou wellicht verkieselijk zijn, daar men dan ieder der afdeelingen, Bojolali, Klatten, Sragen, Soerakarta en Wonogiri er in zou kunnen vertegenwoordigen. Het getal apanagehouders zou dan echter moeten opwegen tegen dat der landhuurders.

Aldus zouden Regeering, Soesoehoenan, Mangkoe Negaran, landhuurders en apanagehouders gelijkelijk vertegenwoordigd zijn. Wellicht zou het de voorkeur verdienen, voor de Mangkoe Negarasche landverhuur een afzonderlijken Raad intstellen; dat zijn echter punten van ondergeschikt belang, waarover wij niet zullen twisten.

Deze landbouwraad nu zou, in het hoogste ressort, moeten beslissen:

1o. over geschillen, voortspruitende uit de herziening der pachtsom waartoe voor alle verhuurde perceelen om de 10 jaren de gelegenheid behoorde te worden opengesteld. Zijn partijen het eens, dan blijft de Raad er natuurlijk buiten. Bij geschil laat hij zich adviseeren door eene plaatselijke commissie, bestaande uit den ass.-resident, den regent en een door hen aangewezen deiden persoon. De Raad beslist, hetzij op dat advies, hetzij na persoonlijk onderzoek, over de in redelijkheid te betalen pacht.

Daarbij moet dan echter ook — ik leg hierop nadruk — het geval worden voorzien van *verlaging*. Indien toch erkend wordt het recht van den verhuurder om voordeel te trekken van de, grootendeels door het kapitaal van den huurder verkregen, meendere waarde van den grond, dan eischt de allereerste billijkheid, dat in 't belang van den huurder hiertegenover sta het recht om *verlaging* van pacht te vorderen, wanneer door *omstandigheden buiten zijne schuld* de gronden geruimen tijd waardeloos zijn of in vruchtbaarheid verminderen.

Dit standpunt van zuiver recht is voor den *inlandschen* pachter, den *bekel*, dan ook gehuldigd in de eensluitende artikelen 3 van den Hangger Sepoeloeh en 54 van den Hangger Goenoeng, luidende:

»Indien een *desa-bekel* vermindering van pacht verlangt, moet hij daartoe het verzoek doen bij gelegenheid van de *Garebeg*, voorafgaande aan die waarop hij de verminderde pacht wil betalen.

»Zoo zijn loerah zijn verzoek van de hand wijst, en daaruit een geschil ontstaat, dat aan de beslissing van het bestuur wordt onderworpen, zal het bestuur bij de *Montjo pat* *Montjo limo* en den *Goenoeng* een onderzoek instellen naar de *uitgestrektheid* der *sawahs* en *tegalvelden* en voor de pacht, die zij kunnen opbrengen.

»Zoo, volgens het oordeel van de *Montjo pat* *Montjo limo* en den *Goenoeng*, de pacht werkelijk te hoog is, dan zal zij verminderd worden tot een bedrag, als door het onderzoek billijk zal zijn gebleken.» (*)

De Javaansche pachter verkeert dus ten deze in veel gunstiger toestand dan de Europeesche. In het tot nu toe door de landverhuur-reglementen gehuldigde stelsel eener *vaste* huursom voor 20 jaren is echter natuurlijk eene bepaling, als die van art. 31 Hangger Sepoeloeh, niet op hare plaats. Daarentegen mag zij in eene regeling, als de door mij bedoelde, niet ontbreken. In 1872 werden door de hevige April-uitbarsting der Merapi verscheidene landen in Bojolali en Klatten, b. v. Prambanan, Genengsarie, Ke-

(*) Vertaling van Rosemeier en Notodiredjo. H. Buning, Djokjakarta.

moedo, onder lava en asch begraven en waren dientengevolge voor langen tijd onvruchtbaar. De huurders riepen de tusschenkomst van den resident in, om de pacht tijdelijk te doen verminderen, doch kregen nul op het rekest toen het bleek dat de Soesoehoenan van geene vermindering wilde hooren. Dit was hard maar streng recht. Het landverhuur-reglement toch, dat voor Europeanen de Javaansche wetten, waarop adressanten zich beriepen, vervangt, kent niet slechts zulk eene vermindering niet, maar men neme eens aan dat diezelfde landen, b. v. door het vinden van kostbare delfstoffen of ten gevolge van later gebleken buitengewone vruchtbaarheid van den grond, in waarde waren verdubbeld — zouden dan de huurders in eene pachtverhooging, vóór afloop van den huurtermijn, hebben toegestemd? Zeer zeker niet, en ook zij zouden recht hebben gehad; de wet sprak beslist.

Niettemin valt de wenschelijkheid, om zulke tusschentijdsche wijzigingen mogelijk te maken, in het oog. Evenzeer als de huurder, bij onverwachte voordeelen, wat meer pacht behoort te betalen, evenzeer moet hij gewaarborgd zijn dat hem, bij het wegvallen van alle winsten en opeenstapeling van schulden ten gevolge van omstandigheden buiten zijne schuld, het vel niet over de ooren wordt gehaald. Het openstellen der mogelijkheid (altijd op verlangen van eene der partijen) van eene tienjaarlijksche herziening is dus noodig. De landbouwraad zou, bij de beoordeeling daarvan, m. i. moeten uitgaan van het beginsel, dat alleen schade, geheel of gedeeltelijk voortspruitende uit oorzaken buiten 's menschen toedoen, recht kon geven op verlaging, en alleen bate, die geheel of gedeeltelijk te danken is aan den grond, op verhooging. Bijv. lage suiker- of koffie-prijzen zouden geene geldige reden zijn voor verlaging; daarentegen *wel* groote en duurzame verwoestingen door sereh, bladziekte, vulkanische uitbarstingen. Evenmin zou de verhuurder zich voor verhooging kunnen beroepen op hooge producten-prijzen, hoe lang die ook aanhielden, maar wel op belangrijke en duurzame toeneming van de opbrengst der gronden, ook al werd die gedeeltelijk verkregen door ijver of kapitaal van den huurder.

Vr. Naar ik meen wordt echter thans juist op den ijver des ondernemers tot het brengen van verbeteringen een domper gezet door de vrees, dat de verhuurder hem, bij expiratie van het contract, op grond der vermeerdeerde waarde buitensporige eischen zal stellen. Zoudt gij, door die verbeteringen tot een motief te maken voor verhooging der pacht, dit kwaad niet bestendigen?

Antw. Dat geloof ik niet. Die vrees behoeft de huurder niet meer te koesteren zoodra hij 1o. door een contract van 50 à 60 jaren zeker is, in ieder geval ook zelf van de verbeteringen te zullen profiteeren, 2o. weet dat de verhooging hem dus niet kan worden afgeperst door bedreiging met opzegging van het contract, maar geheel objectief zal worden vastgesteld door een onpartijdig lichaam, 3o. gewaarborgd is, dat bij rampen of groote verliezen, door ziekte in het gewas etc, ook *vermindering* der pacht in 't vooruitzicht ligt. Maar dit zou in ieder geval in het oog moeten worden gehouden, dat de *tegenwoordige* pachten niet meer mogen worden verhoogd, want die zijn tot het uiterste opgedreven. De nieuwe regeling zou dus tot uitgangspunt moeten hebben het aangaan van *nieuwe* contracten, voor den tijd van 50 jaren.

Dit dan wat betreft de werkzaamheid van den landbouwraad voor verhooging of verlaging der pachtsom. Geschillen over de bekti zouden grootendeels van zelf worden voorkomen, daar in 50 of 60 jaren geen nieuwe bekti zou kunnen worden gëeischt, en na expiratie van dezen ruimen termijn minder bezwaar zou bestaan om partijen ten deze aan elkaar overgeleverd te laten. Wilde een harer echter de beslissing van den Raad inroepen, dan zou deze zijne tusschenkomst moeten verleenen.

Verdere werkzaamheden van dat lichaam zouden kunnen bestaan in het beslissen van alle andere geschillen tusschen huurders en verhuurders, en

ook tusschen huurders en opgezetenen, voor zoover deze laatste niet tot de competentie van den strafrechter behoorden, en steeds slechts wanneer partijen zelve de beslissing inriepen. Bijv. bij geschil over het inhuren van een in de onderneming geënclaveerd stuk grond, zou 's Raads tuschenkomst kunnen worden gevraagd; evenzoo bij eene klacht der bevolking over onwettige heffingen van den huurder. In dit laatste punt—toezicht op de handelingen van landhuurders tegenover de bevolking — zou ik den Raad zelfs eene uitgestrekte macht willen zien toegekend.

Aan apanagehouders, die zich aan de uitspraken van den Raad niet wilden onderwerpen, zou door den Vorst eene andere apanage kunnen worden toegewezen, en aan landhuurders in hetzelfde geval door den Gouv. Generaal, na herhaalde sommatie door den Resident, hunne vergunning kunnen worden ontnomen.

Vr. Gij spraakt nog van een *tweede* middel, om den landhuurder te waarborgen dat de kostbare établissements, door hem op den grond gevestigd, hem niet op een ongeschikt oogenblik zouden kunnen worden ontnomen. Welk is dit?

Antw. Daarmee heb ik op het oog het verlenen aan den huurder van zakelijk recht op die gedeelten van zijn land, waar die gebouwen zijn gevestigd. Wel is waar zou bij contracten voor 50 á 60 jaren hieraan niet meer die dringende behoefte bestaan, maar toch blijft de maatregel wenschelijk. Vooreerst omdat het ook na 50 jaren onbillijk zou zijn, hem het mes op de keel te zetten door bedreiging met *niet verlenging* der huur, waaraan de landbouwraad, wiens beslissing *na afloop van dien termijn* natuurlijk slechts kan worden ingeroepen als de verhuurder tot verlengen bereid is, weinig zou kunnen doen. Ten tweede wijl het verlenen van zakelijk recht nog een ander voordeel meebrengt, dat den verhuurder niet kan schaden, maar wel zeer bevorderlijk zijn aan krachtige exploitatie der onderneming. Zooals gij weet drijven de meeste landhuurders hunne zaak niet met eigen kapitaal, maar nemen dat grootendeels op bij handelshuizen of credietinstellingen. Het verkrijgen van dat kapitaal geschiedt nog steeds op vrij bezwarende voorwaarden, wijl de geldschieter te veel risico en voor zijne vordering geenerlei zakelijk onderpand heeft. Drukkende consignatie-contracten, den ondernemer dwingende zijn geheele product ten verkoop afstaan aan den geldschieter, die daarvoor eene zware commissie ontvangt, terwijl over de boescheuld eene hooge rente en soms nog andere onkosten worden berekend, zijn van dezen toestand het gevolg. Wanneer de schuld belangrijk toeneemt, eischt de geldschieter meestal overdracht van de huurrechten op zijn persoon, onder beding dat zij, na afbetaling der schuld, weder zullen worden overgedragen op den oorspronkelijken huurder. Voor deze overdrachten is niet alleen eene acte van toestemming noodig van alle verhuurders (die daarmede dikwijls weer moeilijkheden maken, om er een duitje bij te verdienen) maar ook de bezegeling door den Soesoehoenan of den Praboe, waarvoor een zeer belangrijk zegelrecht moet worden betaald. Kortom geene landbouw-ondernemingen komen duurder aan haar werkkapitaal, dan die in de Vorstenlanden; het in Indië toch reeds zoo voelbare gebrek aan wat de groote landbouw in de eerste plaats behoeft—goedkoope en gemakkelijke geldverschaffing—neemt hier buitengewone verhoudingen aan.

Gedeeltelijk nu zou aan dit euvel kunnen worden tegemoet gekomen, indien den ondernemer op die gedeelten van het huurland, waar zijne kostbare installatiën staan, door den verhuurder een zakelijk recht werd toegekend, b. v. voor den tijd van 75 jaren. Het minst ver strekkende dier rechten, dat van opstal, zou voldoende zijn. Volgens art. 1164 Ind. Burg. wetb. kan op deze rechten hypotheek worden gevestigd, en den geldschieter zou dus, tot waarborg althans voor een gedeelte zijner vordering, zulk een hypotheek kunnen worden verleend. De eischen voor interest enz. zouden daardoor

matiger en, tot zekere grens, voor den producent bezwarende consignatie-contracten vermeden kunnen worden.

Vr. Ik gevoel, met u, daarvan het voordeel. Maar toch zal deze wijze van geldverstrekking altijd nog zeer duur blijven.

Antw. Dat ben ik met u eens, en meer en meer gaat men dan ook overhellen tot een ander middel, dat reeds op menige onderneming wordt toegepast. Goedkoop landbouw-crediet zal men in Indië nimmer krijgen, omdat, zelfs met hypotheek of tijdelijke eigendoms-overdracht, de waarborg voor den geldschieter nooit volledig is, daar ten eerste de voorgesloten sommen, wegens de groote kosten van aanleg en exploitatie der ondernemingen, in den regel veel meer zullen bedragen dan de feitelijke waarde van al wat op de onderneming aan gebouwen of installatiën te vinden is; en ten tweede wijl de ondernemingen, juist in die gevallen waarin de geldschieter een waarborg het meest noodig heeft — b. v. in tijden van landbouwerisis — aan de markt zeer weinig waard zijn. Wanneer dus de geldschieter op een gegeven oogenblik het land, met alles wat er opstaat, moet doen verkoopen, zal hij zijne vordering er laag niet uitkrijgen. De grondslag, waarop hij zijne kapitalen geeft, is de productieve kracht der onderneming, niet hare innerlijke waarde; zoo dus de productie langdurig tegenvalt, gaat nagenoeg alle waarborg voor hem verloren. Handelshuizen, landbouw-banken, of welke andere crediet-instellingen ook, zullen dus altijd een hooge assurantiepremie bij hunne geldverstrekingen in rekening moeten brengen.

Om deze redenen gaat de landbouw meer en meer overhellen tot het denkbeeld van de groote ondernemingen naamlooze vennootschappen te maken. Een vrij aanzienlijk kapitaal wordt dan, om te beginnen, samengebracht door meerdere personen, die niet geruineerd zullen zijn indien hun aandeel van f 500 of f 1000 geheel of gedeeltelijk zijne waarde mocht verliezen. Gaat de onderneming aanvankelijk voorspoedig, belooft zij veel voor de toekomst en vestigt zij daardoor haar crediet, dan kan de naamlooze vennootschap *tegen matige rente obligatiën* uitgeven, tot het voor de verdere exploitatie benodigd bedrag. Zoo komt men niet alleen aan goedkoop geld, maar de risico wordt door talrijke personen gedragen, en, wat in 't bijzonder de Vorstenlanden betreft, vallen al die lasten van toestemming, overdracht, hooge zegelgelden enz. weg. Eene bepaalde eisch om in de oprichting van zulke vennootschappen te kunnen slagen, is echter, dat huurcontracten voor langeren tijd worden toegestaan. Juist dus met het oog op deze nieuwe, gezondere, richting, die de landbouw-oeconomie wil uitgaan, hoop ik dat de Regeering eindelijk aan dien rechtmatigen wensch der landhuurders hare ernstige aandacht zal schenken.

Vr. Gij zegt alweer: *»eindelijk»*. Is de Regeering dan tot nu toe werkelijk zoo doof gebleven voor hunne klachten?

Antw. Ja. Ik vond reeds vroeger gelegenheid, u er op te wijzen hoe weinig is uitgewerkt door hunne dringende waarschuwingen tegen de toenemende opium-misbruiken. De Regeering heeft er eenvoudig niet op gelet, althans niet het minste gevolg aan gegeven. Evenmin aan hunne andere bezwaren, waarvan sommige wellicht overdreven of onbescheiden, maar andere zeer gewettigd zijn.

In een rekest van de Solosche landhuurders aan den Gouv.-Gen., van Nov. 1886, werd aangedrongen op verschillende wijzigingen in het landverhuurreglement, die ik niet alle zou willen onderschrijven, maar waartoe ook behoorde de zeer matige van huurovereenkomsten voor *dertig* jaren. In December 1886 werd dit rekest gevolgd door een van tijdelijk in Nederland verblijf houdende landhuurders aan den Min. v. Kolonien, waarin de rampen, die den landverhuur in de laatste jaren hebben getroffen, werden in herinnering gebracht, het onlogische van den 20 jarigen termijn en het onbil-

lijke van de hooge pacht- en bekti-eischen bij huurverlenging aangetoond, en ten slotte gevraagd:

tusschenkomst der Regeering om van de verhuurders, bij wijze van hulp in de bestaande crisis, kosteloze huur-verlenging voor 10 jaren te bekomen; den maximum-huurtermijn voortaan te stellen op *veertig* jaren;

het daarheen te leiden dat aan de ondernemers voor die gedeelten der gronden waarop fabrieken, loodsen, woonhuizen en andere kostbare werken, recht van opstal of erfpacht werd verleend voor den tijd van 75 jaren, onder beding dat dit recht ophoudt te bestaan als de geheele onderneming vroeger mocht te niet gaan en de gronden teruggeven worden.

In Maart 1887 kwam van den Gouv.-Gen. een dier typische Regeerings-antwoorden op het eerste rekest: »Aan het bestuur der vereeniging van Solsche landhuurders te kennen te geven, dat de Regeering vooralsnog eene wijziging van bovenbedoeld Reglement niet noodzakelijk acht.»

Ook het verzoekschrift aan den Minister heeft, voor zoover ik weet, niets uitgewerkt. De sinds jaren dagteekenende drang tot invoering eener djonken-belasting (bestaande in een zeker percentage van de betaalde, en voor de apanagehouders van de ontvangen pacht, terwijl ook de Soesoehoenan en de Regeering eene bijdrage zouden storten, om uit een en ander de politie te betalen en de groote wegen te onderhouden) is evenzeer tot heden zonder eenig resultaat gebleven.

Kort vóór het bezoek van den Gouv. Generaal aan Solo, n. 1. 2 Juli 1887, werd door de landhuurders een nieuw rekest aan Z. E. gericht. Daarbij werden de bezwaren over den korten huurtermijn en de vexatien bij verlenging weder uitvoerig uiteengezet, en aangedrongen op een landbouwraad. In Juni te voren had eene deputatie der landhuurders reeds een onderhoud gehad met den Soesoehoenan en diens min. v. finantien, Radhen Mas Toemengoeng Werio Diningrat, waarin de gebrekkige basis voor geldverkrijging, de onwil van sommige apanagehouders om te verlengen — tenzij op zeer bezwarende voorwaarden — de soesah met inhuur van geëncleavede gronden, de drukkend hooge pacht in verband met de koffiebladziekte enz., ter sprake kwamen. Toen nu kort daarop de Gouv.-Generaal te Solo verscheen, kwamen dat adres en dat onderhoud natuurlijk ter sprake. Z. E. was buitengewoon voorkomend en beloofde, dat de bezwaren der landhuurders in ernstige overweging zouden worden genomen. Slechts op de klacht over de opiummisbruiken, met name over het op groote schaal gedoogde verkoopen van ruwe amfioen, luidde het antwoord zeer onbevredigend, en tevens zeer karakteristiek in den man die vroeger als Resident van Soerabaja, ook wat de opiumpacht betreft, zeer verlichte denkbeelden had beleden. »Ik zou — zoo sprak Z. E. — deze quaestie maar liever laten rusten, Mijne Heeren. De Regeering kan daarin toch moeilijk verandering brengen, want de bevolking in deze residentie wil geen bereide maar alleen ruwe amfioen gebruiken.»

Vr. En is dat werkelijk zoo?

Antw. Neen, het is volkomen onjuist. Een 10 à 15 jaren geleden kocht de bevolking in Solo nog, evengoed als elders, gepraepareerde opium, maar de pachters zelve hebben, met oogluiking der Regeering, haar de ruwe letterlijk opgedrongen, omdat deze gemakkelijker te smokkelen, goedkooper en dus in veel grooter debiet, van de hand te zetten is dan gepraepareerde.

Voor het overige was dan echter de Gouv. Generaal in Juli 1887 zeer voorkomend en vol beloften. Werkelijk scheen het een oogenblik, alsof nu met kracht de hand zou worden geslagen aan het brengen van de noodige verbeteringen in de landverhuur. Doch het mocht niet zijn. Eene nieuwe omstandigheid kwam tusschen beiden, die de zaken van de landverhuur weder geheel op den achtergrond schoof. De uiteenzetting daarvan be-

hoort echter tot het laatste hoofddeel onzer bespreking: het beheer der Mangkoe Negaran, waartoe ik u voorstel thans over te gaan.

Vr. Zoo het niet te veel gevegd was zou ik eerst, aan het slot van uwe mededeelingen over de landverhuur, nog een kort resumé willen verzoeken van de voor- en nadeelen, die deze instelling aankleven.

Antw. Gaarne. Bedenk echter dat ik niet meer dan mijne persoonlijke meening, en deze dus voor beter geef.

De hoofdverdiensten van de landverhuur zijn, mijns inziens, de volgende. Dat de landhuurder, door het telen van producten voor de Europeesche markt, veel grooter winsten uit den grond weet te trekken dan bij de teel van inlandsche gewassen mogelijk is;

dat hij daardoor reeds van zelf niet, evenals de Javaansche vruchtgebruiker of pachter, tot allerlei vexatiën jegens den kleinen man zijne toevlucht behoeft te nemen, om behoorlijk voordeel uit zijne pacht te genieten;

dat hij, beschikkende over kapitalen die de Javaan mist, den grond verbeterd door het aanleggen van kostbare waterwerken, wegen en bruggen;

dat van die verbeteringen ook de kleine man, bij de bebouwing zijner sawahs, profiteert;

dat, bij de wijze waarop het glebagan-stelsel meer en meer wordt toegepast, de landverhuur een geleidelijken overgang vormt van den onnatuurlijken toestand, waarin de bevolking geenerlei recht heeft op den grond, tot den vroeger of later onafwijsbaren, waarin althans een deel dier bevolking individueele bezits- of eigendomsrechten zal kunnen hebben;

dat, naast dezen goeden invloed op de agrarische ontwikkeling, de landverhuur op het gebied der *heerendiensten* voor de bevolking zeer heilzaam werkt, door haar te bevrijden van die onbepaalde willekeur, waaraan zij op Javansche landen van de zijde harer vorsten, grooten en politiehoofden bloot staat;

dat over 't algemeen de gunstige werking van de landverhuur op het lot der bevolking zich openbaart in het stellen van *zekerheid* (van persoon, woning, baten en lasten) in de plaats van *onzekerheid*;

dat, in geval van ziekte of gebrek, de opgezetenen in een goeden en verstandigen landhuurder een beschermer vinden, terwijl zij op Javaansche (en ook in de gouvernementslanden) bij die gelegenheden aan eigen of onderlinge hulp worden overgelaten;

dat de landverhuur, in haar eigen belang — immers ten behoeve harer arbeidskrachten — een fellen strijd moet voeren tegen al wat de bevolking naar lichaam en ziel uitmergelt, waaronder in de eerste plaats de opium;

dat ook tegen afzetters en knevelaars, zooals politie en Chineezen, de bevolking bij een flinken landhuurder bescherming vindt;

dat eindelijk de landhuurders uitmuntende diensten bewijzen tot voorkoming van rustverstoring en politieke woelingen, wijl op hun gebied geene onruststokers zich kunnen vertoonen, zonder door hen in 't oog gehouden en, zoo noodig, aan de bevoegde macht signaleerd te worden.

Tegenover deze licht- staan de volgende schaduwzijden;

dat de oeconomische toestand der bevolking, als betalende van hare landelijke inkomsten een tax van 50 procent, en van hare woonerven en tuinen een nog steeds te zware belasting in heerendiensten, ook op Europeesche huurlanden nog verre verwijderd is van wat men een gezonden grondslag voor staatshuishouding mag noemen, en nog verre achterstaat bij dien in de meeste streken der gouvernementslanden, waar de gezamenlijke heeren- en desdiensten wellicht even zwaar drukken, maar in ieder geval aan grondlasten hoogstens 20 % van de opbrengst wordt betaald;

dat hier en daar nog enkele landhuurders schuilen, die hunnen opge-

zeten, langs slinksche wegen, meer trachten te ontnemen dan hun toekomst, onwettigen heerdienst eischen, zijdelings (bijv. door eene vrouwelijke huisgenoot) ongeoorloofde belastingen doen heffen of pandjes-affaires drijven, onbehoorlijke strafbepalingen houden, kortom, met miskenning zoowel van hun eigen duurzaam belang als van dat der bevolking, der landverhuur tot oneer strekken;

dat, schoon zulke menschen thans tot de uitzonderingen behooren, niettemin voor de nuttige werking der instelling ontzachelijk veel afhangt van de personen, zoodat dan ook, mijns inziens, de Regeering, na aan de eene zijde de gegronde grieven der landhuurders te hebben weggenomen, aan den anderen kant het voiste recht heeft om meer afdoende maatregelen te treffen tot het weren of onschadelijk maken van zulke uitzuigers.

Geen enkel welgeaard landhuurder zal tegen daartoe strekkende maatregelen bezwaar hebben, want de eer hunner Vereeniging moet hun zelven het naast aan het hart liggen, en zij in de eerste plaats hebben er belang bij, dat niet langer de goeden het voor de kwaden ontgelden.

III. HET BEHEER DER MANGKOE NEGARAN.

Vr. Ik ben werkelijk benieuwd, te vernemen hoe de finantieele zaken van Mangkoe Negoro verband houden met de behartiging der belangen van de landhuurders.

Antw. Dan zal ik uwe nieuwsgierigheid terstond bevredigen, doch moet u verzoeken, tot juist begrip eerst een korten blik met mij te slaan op het verleden.

Zooals gij weet, dateert de Mangkoe Negaran, als zelfstandige macht in het Solosche, van het jaar 1757, d. i. twee jaren na de scheiding van het, toen reeds zeer verminkte, rijk van Mataram. In 1755 toch achtte de Compagnie het niet ongeschikt, de macht van het zoo lastige Mataram te breken door met den, zoowel tegen den Soesoehoenan als tegen de Compagnie opgestanen, pangeran Ario Mankoe Boemi vrede te sluiten, op voorwaarde dat deze, onder den titel van sultan Amangkoe Boewono, een gedeelte van het rijk zou krijgen, waarvoor hij Djogjakarta tot hoofdplaats koos, terwijl Soesoehoenan Pakoe Boewono bleef resideeren in het, sedert 1744 tot hoofdplaats verhevene, Soerakarta. Twee jaren later onderwierp zich de tweede opstandeling, die het zijnen vorst en onze Compagnie sinds lang had lastig gemaakt, pangeran Mangkoe Negoro, meer bekend als Mas Said. En alweler pastte de Compagnie haar beginsel »*divide et impera*» toe, door den Soesoehoenan nóg een deel van zijn rijk, en wel de landschappen Kadoewang, Laroh, Matéseh en het Zuidergeberte ten behoeve van dezen berouwhebbenden zondaar te ontnemen. Mas Said kreeg daarbij den titel van *Pangeran Adipati Ario Mangkoe Negoro*.

Vr. Hoe groot was zijn gebied ongeveer?

Antw. De afmeting van ieders deel ging toen naar het aantal tjatjahs (gezinnen), wat natuurlijk een zeer onbestemden maatstaf geeft. Toch kan men de betekenis der verschillende deelen eenigszins er naar afmeten. De Soesoehoenan kreeg 85.450 tjatjah's, de sultan 87.050, en Mangkoe Negoro 4000, hetzelfde getal dat in 1812 in Djogja werd toegekend aan Pangeran Noto Koesoemo, toen deze door Raffles, als tegenwicht tegen den sultan, tot zelfstandig Vorst werd gemaakt onder den naam van *Pakoe Alam*. Als ik het wel heb, vertegenwoordigden die 4000 gezinnen van Mangkoe Negoro 1000 djonken. Maar, zooals gij weet, is ook de afmeting der djonken zeer verschillend, ja loopt van 5 tot 1000 bouws uiteen. Later, onder Raffles, zijn, tot straf voor het intrigeeren des Soesoehoenans tegen de Engelschen, aan het gebied van Mangkoe Negoro nog ongeveer 1000 djonken toegevoegd, en na den Java-oorlog, tot loon voor 's Vorsten trouwehulp, nog 500. Het geheel beslaat dus thans

2500 djonken, grootendeels liggende in het Oosten en Zuiden van het gewest

Dat die djonken door een vaste grenslijn zijn afgebakend, moet gij u overigens niet voorstellen; zij liggen in talrijke brokstukken naar alle windstreken verspreid, en het gebied zoowel van Mangkoe Negoro als van Soerakarta en Djokjakarta, ja zelfs van de residentie Semarang, past met de grillige figuren van een legkaart in elkander.

Vr. Hoe is dat zoo gekomen?

Antw. Er zijn verschillende redenen voor, waarvan de voornaamste: dat bij de splitsing tusschen Solo en Djogja ieder trachtte de beste stukken van elke djoeng, natuurlijk hier en daar verspreid liggende, voor zich te houden; dat de Compagnie dit niet tegenging, om snelle oorlogstoerusting van ieder der partijen te bemoeilijken; dat waarschijnlijk ook aan regenten, die met verschillende gewesten beleend waren, vrijheid werd gelaten zich intedeelen bij den Vorst, wiens partij zij in de voorgaande oorlogen hadden gekozen; dat meermalen apanages geheel of gedeeltelijk werden geruild, waardoor de samenstellende deelen van een djoeng naar verschillende zijden van het rijk werden verspreid; dat eindelijk ook hij de herhaalde gebieds-afstanden aan ons Gouvernement van Soerakarta en Djocjakarta (1811, 1812, 1830) hier en daar een brokstuk van hun terrein, waaraan zij bijzonder gehecht waren, geënclaveerd bleef in het Gouvernements land, waartegenover dan andere streken, in hun hoofdgebied liggende, aan ons bestuur werden onderworpen.

Vr. Dank voor de toelichting. Keeren wij terug tot Mangkoe Negoro.

Antw. Goed, en wel tot den vorigen regeerenden prins, Mangkoe Negoro IV. Zijn voorganger M. N. III. had geen zoons. Om zich dus een mannelijken opvolger te verzekeren, deed deze den toenmaligen pangeran Gondokoesoemo, zijn neef (evenals hij een dochterskind van M. N. II.), met eene zijner dochters trouwen, die daarop (in 1853) als M. N. IV. den troon besteeg.

Deze vorst was eene der krachtigste figuren uit het oude stamhuis, en bracht vele nakomelingen voort. Om u een denkbeeld te geven van de tegenwoordige talrijkheid der familie zal ik u de kinderen opnoemen, door hem verwekt bij zijne vrouwen en bijwijven. Ook voor de eerste maal was hij geluwd met eene zijner nichten, Radenajoe Gondokoesoema, dochter van Pangeran Soerjo Mantaram, kleindochter van Mangkoe Negoro II. Uit dit huwelijk had hij zes zoons:

Pangeran Ario	Hadiwidjojo.
»	» Gondo Soepoetro.
»	» Gondo Siwojo.
»	» Gondo Widjojo.
»	» Gondo Sisworo.
»	» Gondo Admodjo.

Uit zijne tweede vrouw, de bedoelde dochter van Mangkoe Negoro III, had hij vijf zonen en twee dochters:

Pangeran Praboe Prang Wedono.
» Handojo Ningrat.
» Handojo Noto.
» Handojo Soepoetro.
» Handojo Sisworo.
Radenajoe Praboe Widjojo.
Raden adjeng Soemartie.

Van bijwijven had hij nog de volgende kinderen:

Raden Mas Toemengoeng Marjo Soegondo
» » Sardono
Raden ajoe Soerjo Poetro
» » Soerjo Hoedojo.

In het geheel dus 17 kinderen, waarvan de meeste nog in leven, terwijl de eerste zoon uit het tweede huwelijk, Praboe Prang Wedono, naar gij weet, zijn vader is opgevolgd.

Vr. En al deze prinszen moeten volgens hunnen rang onderhouden worden?

Antw. Natuurlijk. Maar Mangkoe Negoro IV was, behalve een krachtig vorst, ook een goed vader. Hoe hij voor zijn talrijk kroost zorgde, blijkt uit een brief, dien hij vóór zijnen dood tot zijne zonen uit het eerste huwelijk richtte, om hun meêtedeelen wat hij voor hen had gedaan, en hunne jongere broeders aan hunne zorg aan te bevelen. Ik zal u dien brief vertaald voorlezen, dat zal u het best op de hoogte stellen van de verhouding des vorsten tot zijne zonen. Hij luidde als volgt:

»Mijne kinderen, die bij wijlen mijne echtgenoot verwekt en geboren zijn ten tijde toen ik nog in armzaligen toestand verkeerde. Gij lieden moet weten en gelooven dat, na mijne verheffing tot Pangeran Adipati, ik mij steeds beijverde, u allen in mijn voorspoed te doen deelen.

Thans is geschied, wat ik verlangde:

Gij bezit eene gade, uwer waardig, tevens met u in familiebetrekking staande;

Gij hebt have en goed, en woningen, waarin gij behoorlijk kunt verblijven;

Gij hebt een vast inkomen, geëvenredigd aan uwen rang;

Gij zijt, even als uw grootvader van vaders en moeders zijde, Pangerans geworden.

Op die wijze kan van ulieden, als Javanen in den tegenwoordigen tijd, niet gezegd worden dat gij niet voldoende verheven zijt. Daarom moet gij er dankbaar voor zijn, Gods bijstand erkennen en niet vergeten den oorsprong van uw geluk.

Het is mij aangenaam dat ik mijn doel bereikt heb, 't verheugt mij u en uwe broeders zoo gelukkig te zien, en Gode zij dank dat ik, vóór de eeuwigheid integaan, zekerheid heb van uwe tegenwoordige wijze van leven, waardoor mijne bezorgdheid daaromtrent grootendeels opgeheven is.

Alleen bekommer ik mij nog over uwen jongeren broeder, Pangéran Ario Praboe Prangwedono, met diens broeders, wijl zij nog jong zijn en ik reeds den ouderdom van 60 jaren heb bereikt. 't Is alles goed en wel zoo ik hunne meerderjarigheid mag beleven, maar in het tegenovergesteld geval zullen zij aan u moeite en zorg geven. Om tot Pangerans te mogen worden verheven, moeten zij volgens Gouvernements besluit, gedagteekend Mangkoenegaran, Soerakarta den 6en van de maand Juli des jaars 1866 no. 4 La. R, den leeftijd van achttien jaren of daar boven bereikt hebben, en dan nog moet het geschieden met goedkeuring van het Gouvernement.

Daarom richt ik tot u allen het volgend verzoek. Nu ik nog in leven ben, vertrouw ik uwen jongeren broeder Pangéran Ario Praboe Prangwedono, met diens broeders, van af dezen dag en voor het vervolg aan u toe. Hoe gij hun welzijn zult bewaken en hen tot deugdzaamheid opleiden, laat ik aan uw goed oordeel over, opdat Pangéran Ario Praboe Prangwedono mij later zal kunnen opvolgen, en bestendig het gezag zal kunnen voeren over Mangkoenegoro. Daarmede zal het bewijs worden geleverd, dat ik de gunst van Kandjeng Goesti Pangéran Adipati Ario Mangkoenegoro den derde, die mij het middel heeft verschafte tot verkrijging mijner hooge waardigheid, weet te vergelden, zullende ik zijne erfgenamen en nakomelingen nooit vergeten.

Laat ons dan onze taak verdeelen. U lieden belast ik, buiten uwe andere verplichtingen, met het toezicht en het onderricht uwer broeders, die ik u heb toevertrouwd. Ik daarentegen zal voortgaan met de regeling van het rijk, opdat later uw levensonderhoud zoo veel mogelijk verzekerd zij.

Ik gebied u voorts:

1e. Gij zult mij geen verdriet aandoen.

2e. Gij zult mij geen schande berokkenen.

3e. Gij zult geene onvoegzaamheid begaan in al uw doen en laten.

4e. Gij zult mij geen kwaad doen.

5e. Gij zult mij niet boos maken.

Mocht gij u verstouten tegen deze geboden te handelen, dan zal ik u naar recht straffen.

Buitendien moet gij weten, welke de verplichtingen zijn van hen, die deelachtig zijn

in den bloei van het rijk:

1e. de gewoonte van het rijk te volgen;

2e. aan alle verpl. chtingen ter zake te voldoen;

3e. de welvaart er van te bevorderen;

4e. den tegenspoed er van te bestrijden;

5e. tegen ongeregelheden er in te waken.

6e. tegen de verwoesting er van te waken.

Zoo dit alles niet door u wordt nageleefd, handelt gij tegen de wet, gedraagt gij u slecht en schaamteloos, zijt onwaardig door uws gelijken geëerbiedigd te worden.

Hiermede heb ik u al de gevoelens van mijn ziel openhartig medegedeeld. Ik verwacht nu dat gij en uwe broeders van één vader eendrachtig zult zijn, en de een den ander geen kwaad zal doen. Hem, die dat begint, hetzij zonder omwegen, hetzij door list of bemiddeling van een ander, vervloek ik, opdat hij geen zegen deelachtig worde.

Ten slotte bid ik, dat God u allen een lang leven schenke, uwen voorspoed en geluk bestendige, al uwe goede wenschen vervulle, u voor alle rampen behoede—en dat het u verder in deze, gelijk in de toekomstige wereld, moge welgaan.

Amen.

Uw Oprechte vader

(W. G.) MANGKOENEGORO.

Vr. Dat is waarlijk een schoone brief, die eerbied inboezemt voor het karakter van den overleden Vorst.

Ant. Niet waar? De weldenkende mensch en de zorgvolle vader spreken uit iederen regel. En het was waarlijk niet ten onrechte, dat de Pangeran Adipati verklaarde naar zijn beste vermogen de toekomst zijner kinderen te hebben verzekerd. Energiëk man, als hij was, trof hij daartoe zelfs een maatregel, in de Vorstenlandsche groote wereld zeer ongewoon, ja die eene ingrijpende hervorming mag worden genoemd. Hij nam n. l. alle apanages van de prinszen terug, betaalde daarvoor hunne talrijke schulden, en legde hun een vast maandelijksch inkomen toe, ruim berekend naar hetgeen zij tot dien tijd uit hunne gronden trokken. Zijn doel daarmede was tweeledig: 1o de gronden onder zijn eigen direct beheer te krijgen, teneinde op groote schaal koffie te kunnen planten; 2o. de apanagehouders, die in den regel de pachtsommen hunner bekels in enkele weken verteerden en dan tot den nieuwen pachttermijn op zwart zaad zaten, te gewennen aan eene geregelde levenswijze, met vaste maandelijksche inkomsten en uitgaven. Volgens sommigen zou ook de personeele invloed van den toenmaligen resident Nieuwenhuijzen (1860) hebben gegolden, die den landverhuur in het Mangkoe Negorosche wenschte tegen te gaan, en daarom den Vorst zou hebben geraden, zijn gebied zooveel mogelijk onder eigen beheer te nemen.

Hoe het zij, de maatregel heeft zoowel ons gouvernement (waaraan alle koffie van Mangkoe Negoro tegen f 25 de pikol moet worden geleverd) als het Mangkoe Negorosche huis zelf groote voordeelen opgeleverd. In den goeden tijd der koffie (hij maakte toen 80 à 90,000 pikols) heeft de Vorst prachtige inkomsten uit zijne bergstreken getrokken. Ook in de lagere landen dreef hij cultuur voor de Europeesche markt. Ten oosten van de hoofdplaats Soerakarta had hij een suikerfabriek Tasik Madoe, en ten Westen eene andere, Malang Djiwang. Voor het overige werden de laaglanden gedeeltelijk aan Europeanen, gedeeltelijk aan Javaansche bekels verhuurd.

Alles ging dus voortreffelijk, en de Mangkoe Negaran verheugde zich in grooten finantieelen bloei, tot in 1881 Mangkoe Negoro overleed, en zijn oudste zoon uit het tweede huwelijk regeerend Vorst werd, onder den naam van Pangeran Adipati Ario Praboe Prang Wedono.

Vr. En stuurde deze terstond de finantiën in de war?

Antw. Dat is niet het juiste woord. Om billijk te zijn, moet men als de hoofdoorzaak van den geldelijken tegenspoed der Mangkoe Negaran aannemen dezelfde, die den Europeeschen ondernemers zulk een knak heeft gegeven: ziekte in het gewas en lage prijzen van de meeste producten.

Bijna gelijktijdig toch met het optreden van Praboe Prang Wedono begon

de koffiebladziekte hare verwoestingen aanterichten. Den invloed hiervan op de inkomsten des Vorsten kan men nagaan uit het feit, dat, in plaats van gemiddeld 80 à 90.000 thans hoogstens 14.000 pikols wordt geoogst. Tegen f 25 de pikol geeft dit reeds eene vermindering aan inkomsten van f 1.650.000 per jaar. Op de onkosten van exploitatie zal door de mindere productie weinig bespaard worden, daar de arbeid grootendeels wordt verricht volgens het benkok-stelsel, d. i. door belooning in grond. Globaal genomen mag men dus de vermindering der inkomsten uit de koffiecultuur stellen op anderhalf millioen.

Ook de suiker geeft natuurlijk, na de daling der prijzen van f 15 op f 8 à f 9, veel minder winst. Toch mag men de inkomsten uit de suikerfabrieken nog stellen op $1\frac{1}{4}$ à $1\frac{1}{2}$ ton, daar van pacht natuurlijk geen sprake is, de velden voor niet beschikbaar zijn, de bevolking voor haren arbeid wordt betaald in grondgebruik, en met heerdiensten tamelijk vrijmoedig wordt omgesprongen. Onder zulke conditiën kan, ook bij een prijs van f 8 à f 9, nog een mooie winst worden gemaakt, doch vroeger in ieder geval veel meer. Het verschil aan inkomsten uit de suiker mag minstens op een ton worden gesteld.

Dan zijn er nog de verhuurde landen. Die aan Europeanen brengen in geen geval minder op dan vroeger, maar de aan inlandsche bekels verpachte zulen zeker wel achteruit zijn gegaan. Eene berekening hiervan kan ik echter niet maken, en ik houd mij dus aan de vermindering van inkomsten uit koffie en suiker, ad f 1.600.000.

Voeg bij dit alles nog, dat de Praboe bij den dood zijns vaders aan mede-erfgenamen verscheidene boedeluitkeeringen moest doen — en gij zult begrijpen, dat zijne levenswijze of karakter, hoe die dan ook mogen zijn, niet de naaste oorzaken zijn van den finantieelen achteruitgang der Mangkoe Negaran. Slechts mag men zeggen, dat deze troonsopvolger niet de veerkrachtige persoonlijkheid was, die aan zulk eene crisis het hoofd kon bieden. Indien Mangkoe Negoro IV nog geleefd had — en het schijnt wel alsof de tegenspoed slechts op diens dood heeft gewacht om de Mangkoe Negaran te overvallen — dan zouden zeer zeker deugdelijke maatregelen zijn genomen om den slag afteweren. De Vorst zou zijne zonen hebben weten te overtuigen, dat hunne toelagen tijdelijk verminderd moesten worden, alle onrooide priajies en andere weelde of geur hebben afgeschaft, kortom hij zou de tering naar de nering hebben weten te zetten.

Vr. En Prang Wedono, heeft die dan hoegenaamd *geene* bezuinigingsmaatregelen genomen?

Antw. Gij noemt het juiste woord: *hoegenaamd geene*. Z. H. bleef er maar op los leven, zonder zich te bekommeren om de vraag of al die vroegere weelde nog betaald kon worden, ja voor alle vertoogen daaromtrent van zijn patih Djojo Saroso — een dienaar, die zeer zeker in de eerste plaats voor zijne eigene belangen zorgde, maar niettemin een heldere kop, die Mangkoe Negoro IV steeds krachtig heeft ter zijde gestaan — doof blijvende. En toen er ten slotte geen geld genoeg meer in de kas vloeide, om zoowel 's Vorsten persoonlijke uitgaven als de toelagen aan apanagehouders, de loonen voor administrateurs en andere ambtenaren, en de rekeningen van leveranciers te betalen, nam de Vorst doodeenvoudig al wat beschikbaar was voor zichzelf, en liet voor de rest violen zorgen.

Vr. Zoodat al die menschen onbetaald bleven?

Antw. Juist. Het ergste was dit voor de prins en geëmployeerden. Deze ontvingen gedurende 14 maanden geen cent van hunne toelagen of tractementen. Waarvan die menschen al dien tijd geleefd hebben, mag Allah weten; ik vrees dat de kleine man het voor een groot deel weër heeft moeten ontgelden.

Vr. Is Vorst Prang Wedono dan iemand van bijzonder zwak karakter en be-

perkte geestvermogens, of wel staat bij onder heilloozen invloed van anderen?

Antw. Wat het eerste betreft moet erkend worden dat, niettegenstaande de vaderlijke vermaningen, van de opvoeding des Prinsen weinig werk is gemaakt. Over de familieleden, aan wie dit het meest te wijten is, en in verband daarmee over de schadelijke invloeden, in uwe tweede vraag bedoeld, zou ik bijzonderheden kunnen vertellen, die ik maar liever achterwege laat.

Vr. Zooals gij wilt. Het is niet mijne bedoeling u meer te ontlokken dan gij wenscht lostelaten. Vertel dus maar verder, hoe het ging met den finantieelen nood der Mangkoe Negaran.

Antw. Natuurlijk rezen al spoedig van vele zijden klachten, die het Bestuur ter oore kwamen. De Regeering begreep iets te moeten doen om het crediet en den goeden naam van het vorstelijk huis te herstellen. Toen dus in Juli 1887 de Gouverneur-Generaal Solo bezocht, kwam ook deze aangelegenheid ter sprake. In overleg met den Resident, werd eene commissie benoemd tot regeling der Mangkoe Negorosche geldzaken. Deze Commissie, door den Resident voorgezeten, was de sedert zoo veel besproken *Raad van Beheer*. In den beginne werkende met vrij beperkte macht, meer als adviseerend lichaam, zag hij in Maart 1888 zijne bevoegdheid zoo ver mogelijk uitgebreid. En dat hij van die uitgestrekte macht met de noodige vrijmoedigheid heeft gebruik gemaakt, zal ik u thans uiteenzetten.

Vr. Vertel mij eerst eens, hoe hij eigenlijk is samengesteld?

Antw. Hij bestaat, behalve uit den Resident-voorzitter, uit één broer en twee ooms van den Praboe, n. l. Pangeran Ario Hadiwidjojo, oudsten zoon van Mangkoe Negoro IV uit diens eerste huwelijk, Majoor Raden Mas Ario Brodjo Notto, naar ik meen getrouwd geweest met eene zuster van Mangkoe Negoro's 1ste vrouw, en Pangeran Soerjo di Ningrat, broeder van de tweede vrouw van Mangkoe Negoro IV.

Vr. Deze laatste is dus een zoon van M. N. III. En gij zeidet vroeger, dat die Vorst geene zoons had, en daarom zijn schoonzoon tot opvolger bestemde?

Antw. Dat is ook zoo, namelijk hij had geen *echte* zoons. Pangeran Soerjo di Ningrat is uit een bijwijf. Niettemin heeft hij de troonsbestijging van M. N. IV steeds met leede oogen aangezien, en na diens dood met zijne zuster, moeder van den thans regeerenden vorst, steeds overwegenden invloed op Praboe Prang Wedono trachten uitte oefenen. Hij was vroeger 2de commandant (1ste commandant is de Vorst zelf) van het Mangkoenegorosche legioen, doch werd wegens zijne eerezuchtige gezindheid in April 1885 (dus nog onder dezen resident) als zoodanig eervol ontslagen, en vervangen door pangeran Gondo Soepetro, halven broer van Prang Wedono. Niettemin schijnt de heer Spaan thans weër volle vertrouwen in hem te stellen, althans hij is in den Raad van Beheer de vraagbaak voor de belangen der Mangkoe Negaran.

Vr. Zijn er nog meer leden?

Antw. Het belangrijkste lid noemde ik nog niet, n. l. den secretaris. Eerst fungeerde als zoodanig de heer Engelberts van Bevervoorde, doch sedert deze als stedelijk secretaris is opgevolgd door den heer Rosemeier, de laatstgenoemde.

De Raad heeft zich bovendien, voor landelijke zaken, een onderraad toegevoegd, bestaande uit:

Rosemeier president.

Den reeds genoemden Radhen Mas Ario Brodjo Notto, oom van den Praboe. Idem Pangeran Soerjo di Ningrat.

Pangeran Handojo Ningrat, volle broer van den Praboe.

Pangeran Gondo Soepetro, halve broer van den Praboe, 2de commandant van het Legioen.

Een der onechte broers van den Praboe.

Radhen Mas Toemenggoeng Ario Sebrotto, hoofdregent.

Radhen Ngabehi Mangkoe Redjo, onder-regent.

Radhen Ngabehi Tjitro Prodoto, idem.

Den gewezen koffie-inspecteur van Mangkoe Negoro, Jeanty, als secretaris.

Vr. Dus »beheerders» genoeg. Hoe komt het nu, zooals gij aan het slot uwer mededeelingen over de landverhuur zeydet, dat de instelling van dezen Raad een beletsel is geworden tegen het werk maken van de bezwaren der landhuurders? De Resident zal toch niet ál zijn tijd noodig hebben voor den Raad van Beheer?

Antw. Ik wilde u dit juist vertellen. Zooals ik reeds zei: de *landverhuur* — meer bepaald de quaesties der huurverlenging, der bekti's, de djonken-belasting en eenige noodige water-regelingen — stond, na het bezoek van den Gouverneur-Generaal aan Solo, nummer één op het programma. Zijne Excellentie had zelfs in persoon een voorafgaanden maatregel getroffen, gedeeltelijk ook bestemd om het verkrijgen der gewenschte hervormingen mogelijk te maken. Het betrof de Kepathian, het kabinet van den rijksbestierder. Deze hoogwaardigheids-bekleeder, Radhen Adipati Sosro Negoro, was door den Gouv. Generaal ontslagen, en vervangen door zijn schoonzoon Radhen Mas Adipati Mangoen Koesoemo, toenmaals regent van Klatten, van moederszijde een man van hooge gehoorde, van vaderszijde echter tot het volk behoorende.

Minder nauwgezette handelingen van Sosro Negoro tegenover de finantiën van den Soesoehoenan waren wel de aanleiding, maar toch niet de eenige reden voor dit ontslag. De oude rijksbestierder had zich ook steeds weinig meegaande getoond voor de landhuurders, veeleer iemand die alle verbeteringen op dat gebied tegenhield. Mangoen Koesoemo daarentegen stond bekend als genegen om tot billijke hervormingen medetewerken. Zeer bepaald dus ook met het oog op de belangen van de landverhuur was de keus op hem gevallen.

Ik moet er echter op wijzen, dat ook hier de Regeering weer een halven maatregel nam. De oude, half versufte, Sosro Negoro was in de laatste jaren niet veel meer dan een ledpop. Schoon, als hoofd van de Kepathian, verantwoordelijk voor al de van dat kabinet uitgaande handelingen, oefende hij er nagenoeg geen gezag over uit. Hij stond geheel onder den invloed zijner naaste omgeving, en wel van 1o zijn zoon Wirio di Ningrat, gehuwd met de oudste dochter van den Soesoehoenan en belast met diens finantieele en landelijke aangelegenheden; 2o zijn zoon Poerwo di Ningrat eveneens gehuwd met eene dochter van den Soenan, en als regent Najoko, zitting hebbende in den Rijksraad, die naar gij weet den Rijksbestierder als adviseerend lichaam ter zijde staat; 3e zekeren Radhen Beij Mangoon Pradoto, onderregent, een der handigste, slmste en scherpzinnigste Javanen, die ooit een hooge betrekking aan het Solosche hof bekleedden. Deze drie personen waren gedurende de laatste jaren de ziel van alle besluiten der Kepathian, ook van de tegenwerking tegen den landverhuur. De verklaring hiervan is dat zij persoonlijk veel meer wettige en onwettige voordeelen trokken van de Javaansche bekels, dan van Europeesche landhuurders. Zij trachtten dus zooveel mogelijk de gronden van den Keizer onder Javaansch beheer te houden, wat het zelfde is als de landverhuur tegenwerken.

Niettemin heeft de Regeering deze drie mannen hunne waardigheid bij de Kepathian laten behouden, en daardoor den maatregel der vervanging van den rijksbestierder schier nutteloos gemaakt. Immers de nieuwe (voorloopig nog waarnemende) titularis moge zoo hervormingsgezind zijn als hij wil — zoo lang hij tegen den invloed dezer oude en bekwame ambtenaren moet optornen, zal hij weinig kunnen uitrichten. Vooral Wirio di Ningrat, als gehuwd met des Keizers oudste dochter, vindt bij dezen steeds

een open oor, en is in den regel de tusschenpersoon voor de plannen en wenschen der beide anderen.

Daarbij komt, dat de tweede schoonzoon van den Soenan, Poerwo di Ningrat, zelf rijksbestierder had willen worden en nu al het mogelijke doet om Mangoen Koesomo den voet dwars te zetten, ten einde aldus diens ongeschiktheid te bewijzen. Schoon het wel te billijken is, dat het Gouvernement eerst eens wil beproeven of Mangoen Koesomo inderdaad zoo bruikbaar blijkt te zijn als hij beloofde, is het aan den anderen kant wenschelijk, deze proef niet te lang te rekken, daar zij Poerwo di Ningrat in zijne kuiperijen aanmoedigt. Voorts heeft de Gouv. Generaal nog de fout begaan, den Soesoehoenan, die toch reeds met de verandering niet was ingenomen, nog meer daartegen te stemmen door Mangoen Koesomo niet, volgens de adat, in zijn bijzijn maar schier op clandestiene wijze en niet eens ter hoofdplaats te benoemen. Daar de Rijksbestierder zoowel een dienaar is van den Soesoehoenan als van het Gouvernement, had de aanstelling niet aldus mogen geschieden, en de Soesoehoenan beschouwt haar dan ook niet als wettig, in welke opvatting hij natuurlijk door zijne schoonzoons wordt versterkt.

Doch, al zijn dan ook bij deze benoeming verscheidene fouten en onhandigheden begaan, de bedoeling was goed, en — om tot de landverhuur terug te keeren — de onderhandelingen zouden met den nieuwen rijksbestierder worden aangevangen.

Men achtte het echter minder gewenscht dat de Resident zelf de daartoe noodige besprekingen hield, daar, bij eventueele weigeringen, zijne houding als vertegenwoordiger der Regeering moeilijk zou worden. Resident Spaan verzocht daarom, dat hem voor de noodige onderhandelingen met alle hooge personages, den Soesoehoenan, den Rijksbestierder, den Radhen majoor (min. v. finantiën) de andere voornaamste prinsen, rijksgrootten enz. zou worden toegevoegd de, toenmaals te Djocja gedetacheerde, contrôleur C. A. Rosemeier.

Vr. Ik heb dien naam Rosemeier in den laatsten tijd in de Vorstenlanden veel hooren noemen. Wie is hij toch?

Antw. Rosemeier is een man van groota werkkracht en niet zonder bekwaamheid, maar tevens met meer dan gewone eerezucht. Voor ongeveer 12 jaren in dienst getreden, was hij als aspirant-controleur en controleur werkzaam in de Kedoe (Temanggoeng) en Madioen (Patjitan), en verwierf zich allengs den naam van een grondig kenner der Javaansche taal, oudheden enz. In hoeverre die reputatie verdiend is, laat ik aan bekwameren te beoordeelen; het zal trouwens wellicht eenigszins blijken uit zijne handelingen in de Mangkoe Negaran. In 1885, of daaromtrent, werd hij te Djocja gedetacheerd, met de bijzondere opdracht om heerdienst- en andere regelingen te ontwerpen in verband met de landverhuur, en daartoe de verschillende ondernemingen te bezoeken. Van die taak kweet hij zich dienstelijk. Doch reeds daar trachtte hij, vooral in den beginne, zich tegenover de landhuurders op een standpunt te plaatsen dat hem niet voegde, maar werd, toen die vlieger niet opging, zeer meêgaande en handelbaar. In ieder geval, de heerdienstregelingen voor de Djocjasche indigo- en suiker-ondernemingen, in Juni 1886 volgens zijne ontwerpen uitgevaardigd, mogen met eere genoemd worden, en dragen blijk dat gestreefd is naar billijke harmonie tusschen de belangen der bevolking en die der ondernemers. Met lof ook moet als zijn arbeid worden vermeld de, in ons gesprek meermalen aangehaalde, Hollandsche vertaling der Javaansche wetten (*), door hem vervaardigd in samenwerking met een officier bij het Pakoe-Alamsche Legioen,

(*) Het is slechts jammer, dat de uitgever H. Bunning te Djocjacar ta dit boekje, in zeer gewone latijnsche karakters, hier en daar met een enkel Javaansch lettertje, gedrukt, op zulk een buitensporigen prijs heeft gesteld, n.l. f 8 voor 145 bladzijden zeer wijden druk!

Pangeran Noto di Rodjo. Eindelijk schijnt hij een verdienstelijk lid te zijn van de Vereeniging voor oudheid- taal- land- en volkenkunde te Djogjakarta.

Aan het verzoek nu van den heer Spaan, om dezen ambtenaar tijdelijk te zijner beschikking te stellen voor de Solosche onderhandelingen over de landverhuur, werd in December 1887 gevolg gegeven. Niets scheen dus aan het zoo gewenscht optreden der Regeering tot het verkrijgen der noodige hervormingen meer in den weg te staan. Aller verwachting was gespannen; nu de Regeering de zaak maar aanpakte, had ieder hoop op goeden uitslag.

Doch, daar kwam opeens die ongelukkige finantieele geschiedenis der Mangkoe Negaran tusschen beiden! Het was den Resident Spaan met dien Raad van beheer niet naar den vleesche gegaan. De finantien van het Vorstenhuis bleken nog in schromelijker verwarring, dan men had gedacht. De maatregelen tot verbetering, door den Raad v. beheer voorgeschreven, werden niet of slecht uitgevoerd. Van Vorst Prang Wedono zelven was niets gedaan te krijgen; zijn patih, Djojo Saroso, werkte de besluiten der Commissie heimelijk tegen. Kortom, de Resident zat er vrij wel mee te houwen. Onder deze omstandigheden was de komst van een man als Rosemeier voor hem een ware uitkomst. Tegen geen arbeid opziende, in tegendeel niets liever verlangende dan zich door drukke inmenging onmisbaar te maken, vond Rosemeier in die verwarde Mangkoe Negaran juist een kolfje naar zijne hand. Dat hij daaraan de voorkeur gaf boven het eigenlijke doel zijner overplaatsing: de onderhandelingen over de landverhuur, valt niet te verwonderen. De laatste zouden hem veel over en weerpraten geven, wellicht zonder succés, en bij wél slagen hoogstens — zooals te Djocja — een afscheids-feest met een plasdankje van heeren landhuurders, terwijl het finantieel beheer der Mangkoe Negaran, van welke talloze personen zoowel ter hoofdplaats als ten platten lande afhankelijk zijn, hem zeer groote macht en invloed in 't vooruitzicht stelde. Toen dus de Resident hem, schier oogeblikkelijk na zijne komst, voor dit doel tewerk stelde, en na het kort daarop gevolgd vertrek van den secretaris Engelberts van Bevevoorde de hoofdrol in de ontwarring opdroeg, greep hij met beide handen toe. Hij wakte er zich geheel in, maakte zich voor den Resident volstrekt onmisbaar, en nadat hij in den loop van 1888 ook als gewestelijk secretaris was opgetreden, had hij zoo goed als alle macht in handen.

Vr. En werd nu de landverhuur weer volkomen van de baan geschoven?

Antw. In het begin van zijn verblijf te Solo heeft Rosemeier er, naar 't schijnt, eenig werk van gemaakt, waarvan in ieder geval geen enkel resultaat is gebleken. Doch sedert zijn optreden bij den Raad van Beheer is hij geheel in dezen opgegaan. Hij heeft een kantoor laten inrichten in een der zijgebouwen van den kraton der Mangkoe Negaran, dat telephonisch verbonden is met het bureau van den Resident. In de eerste maanden bracht hij daar gansche voormiddagen door, en tegenwoordig, naar ik meen, iederen morgen een paar uren. De rest van zijn tijd heeft hij hoog noodig voor zijne bezigheden als gewestelijk secretaris, ambtenaar van den burgerlijken stand, en wat daarmee in verband staat.

Vr. Rosemeier schijnt dan toch in ieder geval groote werkkraft te ontwikkelen. Ik wil aannemen, dat het voor de landhuurders minder aangenaam is hunne belangen alweder op den achtergrond te zien geschoven, maar de zaken van de Mangkoe Negoro moesten dan toch ook, ter wille van het prestige des Vorsten, en zelfs van de door het staken der betalingen bedreigde orde, geregeld worden. Het was, dunkt mij, veel waard, iemand te hebben gevonden die deze zaak met zooveel kracht en ijver aanpakte.

Antw. Dat ben ik niet met u eens. Vooreerst had de Resident daartoe niet den heer Rosemeier mogen gebruiken, wijl de zeer bepaalde bedoeling der Regeering met diens overplaatsing was: de LANDVERHUUR. Ik weet dit niet alleen

uit zeer vertrouwbare bron, maar het wordt ook bevestigd op bladz. 3 van van het dezer dagen hier ontvangen koloniaal verslag van 1888:

„Verbeteringen” — zoo luidt het daar — ten aanzien van justitie en politie in het gebied van den Soesoehoenan en hervormingen met de landverhuur in verband staande behoorden mede tot de onderwerpen, die op de te Soerakarta gehouden conferentie (van den Gouv.-Generaal) besproken werden. Voor het bevorderen der totstandkoming van een en ander mag men rekenen op de medewerking van den waarnemenden rijksbestierder. Om dezen daarbij den noodigen bijstand te verschaffen, is in December j. l. (1887) tijdelijk, boven het gewone personeel, in Soerakarta gedetacheerd de contrôleur, die reeds sedert eenigen tijd met soortgelijke werkzaamheden in Djogjakarta belast was.”

Terwijl hij dus boven het gewone personeel met eene zeer bepaalde opdracht te Solo werd geplaatst, heeft men, niet alleen door hem in den Raad van Beheer optenemen, maar vooral ook door te gedoogen dat hij daaraan schier al zijn tijd en arbeidskracht wijdde, hem zonder eenigen twijfel aan zijne bestemming onttrokken. En de landhuurders, waarvan velen in benarde omstandigheden verkeeren, terwijl allen lijden door de bestaande onbillijke regelingen, hebben, mijns inziens, volle recht, tegen deze ontduiking van de Regeerings-bedoeling optekomen.

Afgescheiden nu echter daarvan vraag ik: was het wel wenschelijk, de zeer kiesche zaak der Mangkoe Negaran — immers het komt ten slotte neer op een nadrukkelijk ingrijpen in de vermogensverhoudingen van anderen — opgedragen aan iemand van, zooals gij het noemt, „zooveel kracht en ijver?” Was hier niet veeleer noodig een man van rijper leeftijd en van buitengewonen takt, die in de eerste plaats niet streefde naar voldoening van eigen eerzucht, en in de tweede plaats begreep dat de talrijke Javaansche belanghebbenden, in wier rechten men zich ongeroepen ging mengen, met beleefdheid en voorkomendheid moesten worden behandeld? En wanneer wij dit vooropstellen, dan geloof ik dat de aan Rosemeier opgedragen taak niet slechts is geweest eene ontduiking van het doel zijner overplaatsing, maar ook de ongelukkigste keuze, die men had kunnen doen om zulk eene kiesche aangelegenheid naar wensch te beëindigen.

Vr. Wat heeft hij dan gedaan?

Antw. Kort samengevat: hij heeft alle partijen verbitterd. Den Vorst, wijl men hem takteloos zijne finantieele onmondigheid deed en doet gevoelen, en dus zijn prestige, tot handhaving waarvan de Raad van Beheer juist werd ingesteld, benadeeld. De pangerans, eensdeels wijl zij zich ergeren over de verandering van hun Huis in den persoon huns broeders, anderdeels wijl de meesten hunner zeer hooghartig worden behandeld, en zelfs op niet loyale wijze beknibbeld in de inkomsten, hun door hunnen vader toegelegd. Vele particulieren, wijl het drijven van den Raad van Beheer tegen personen, die het Bestuur onwelgevallig waren, aanleiding heeft gegeven tot allerlei twist en ergernis ter hoofdplaats. De landhuurders, omdat hunne belangen voor de bemoeiingen met de Mangkoe Negaran zijn verwaarloosd, en ook tegenover enkele hunner de persoonlijke gezindheid van den Resident of van den heer Rosemeier tot een minder gepast optreden heeft geleid. De bevolking, omdat zij niet alleen voor haar werk slecht wordt betaald, maar ook cultuurveranderingen zijn aangebracht, die haar, in de eerste jaren althans, tot meer arbeid dwingen dan vroeger. En wat op dat alles de kroon zet: de bereiking van het hoofddoel — herstel van evenwicht tusschen de inkomsten en uitgaven der Mangkoe Negaran — wordt in gevaar gebracht door het invoeren van gewaagde nieuwigheden, het doen van groote uitgaven op onzekere kansen, het verwaarloozen in zekere zaken dierzelfde zuinigheid, die men tegenover anderen onberedeneerd en overdreven in praktijk brengt.

Vr. Dat is een doopceel, waarmede de Resident en de heer Rosemeier het voorloopig kunnen doen, doch gij zult daarvoor bewijzen moeten bijbrengen.

Antw. Dat zal ik. Houden wij ons aan de boven aangegeven volgorde. In de eerste plaats dan de verhouding tegenover den Vorst zelven.

Ik stel voorop, dat met Praboe Prang Wedono bijna geen land te bezeilen is. Hij luistert niet naar hetgeen men hem voorhoudt, of luistert *wel* maar begrijpt het niet, of *begrijpt* het wel maar *doet* het niet. Dat moet als verzachtende omstandigheid voor het Bestuur in aanmerking worden genomen. De Resident mocht niet dulden dat de maatregelen, door den Raad v. Beheer verordend, eenvoudig onuitgevoerd bleven. Hij vroeg en kreeg dus van de Regeering plein *pouvoir*, n. l. de bevoegdheid om »wanneer en voor zoolang hij dit zou noodig achten, in het belang van het Mangkoe Negorosche huis optetreden zooals zou geschieden bij den dood of ontstentenis van een hoofd van dat huis.» Met andere woorden: de geheele finantieële administratie werd hem in handen gegeven. Maar bij de toepassing van die ruime macht had hij steeds moeten in het oog houden dat, naast herstel der finantien, ook dat van het bedreigd prestige des Vorsten in de bedoeling lag. Den vorst dwingen, zijne uitgaven binnen zekere grenzen te beperken, was goed. Maar dit te doen door boven hem een onaanzienlijk Europeesch ambtenaartje te stellen, die hem op iederen gulden mocht bekibbelen, was de allerongelukkigste weg. Toch is het zoo gegaan. Geen cent mag worden uitgegeven zonder goedkeuring van den heer Rosemeier. Den Vorst is, als een kind, een zakgeld toegelegd voor zijne kleine genoegens, maar voor het overige gaat alles door Rosemeier's handen. In de bijgebouwen van den kraton kantoor houdende, geeft hij bevelen aan alle ambtenaren in de Negri, regelt hunne bezoldigingen, geeft verlof tot het doen der kleinste uitgaven, teekent alle rekeningen voor gezien, weigert betaling van hetgeen zonder zijne machtiging is besteld. Dit alles ging op ruwe, taktelooze wijze. Het gezag over zijne ambtenaren, ja zelfs over zijne bedienden, werd den Praboe ondermijnd. Het gebeurde dat hij een flesch reukwater of eene dergelijke kleinigheid niet kon bekomen, wyl de heer Rosemeier het moest goedkeuren. Bracht de Praboe een bezoek aan de goud- en zilvertoko van v. Arcken—de heer Rosemeier vergezelde hem. Kortom een knaap wordt door zijne ouders niet anders behandeld, dan de Vorst van Mangkoe Negoro door den contrôleur, thans secretaris, Rosemeier.

Een meer taktvol en bescheiden man zou de vernedering niet zoo grievend hebben doen gevoelen. Zooveel is zeker dat zoowel de Vorst, die zich bewust is een voorwerp van spot te zijn en het ontzag zijner ondergeschikten ondermijnd weet, als de prinsen, die beschaamd zijn over de wijze waarop het hoofd van hun huis wordt behandeld, verbitterd zijn. Mijns inziens had, *nu eenmaal die HALVE MAATREGEL van een Raad van Beheer werd genomen*, aan een van 's Vorsten bekware broeders, liefst van dezelfde moeder, b. v. den op hem volgenden en zeer verstandigen pangeran Dojo Ningrat, de hoofd-administratie moeten zijn opgedragen. Men had dezen des noods dergelijke maatregelen in overweging kunnen geven, als die thans door Rosemeier worden toegepast, n. l. den Praboe eene vaste som toeteleggen voor zijne persoonlijke verteringen en alle andere uitgaven streng te contrôleeren. De Resident had hem daarbij met raad en daad *ter zijde kunnen staan*, maar officieel had alles moeten worden verordend en geteekend door 's Vorsten broeder. Voor den Praboe zelven zou dit minder grievend, voor de prinsen minder vernederend, voor de ambtenaren minder het vorstelijk gezag ondermijnd zijn geweest. Bleef er op deze wijze al eens eene *kleine* onregelmatigheid in de vorstelijke uitgaven bestaan — soit, men kan geen ijzer met handen breken, en van een man als Rosemeier, wien de reputatie van Javanen-kenner voorafging, en niet minder van resident Spaan, had men in zulk eene kiesche inlandsche aangelegenheid een juist begrip van dit spreekwoord mogen verwachten.

Nu de handelingen tegenover de pangerans en hofgrooten. De heer Rosemeier gedraagt zich jegens deze personen zeer hooghartig. Persoonlijk sprak ik een van de broeders van den Vorst uit zijns vaders eerste huwelijk—aan welke, zooals gij weet, door Mangkoe Negoro IV de zorg voor hunnen minder ontwikkelde jongeren broer was opgedragen— en vroeg hem of de heer Rosemeier een aangenaam man was in het gesprek. »Dat weet ik niet», antwoordde de Pangeran, »want wij ontmoeten hem nooit. Hij groet ons zelfs niet als wij hem op straat voorbijgaan.» Zulke woorden teekenen. Zij bewijzen in ieder geval de weinig vriendschappelijke en eerbiedige gevoelens, die de secretaris den pangerans inboezemt, en bevestigen het feit eener hooghartige houding van dezen ondergeschikten ambtenaar tegenover de leden van het oude vorstengeslacht.

Doch behalve over persoonlijke bejegening hebben verscheidene der pangerans over onbillijke behandeling hunner finantieële aanspraken te klagen. Zooals ik reeds vroeger zeide, nam Mangkoe Negoro IV indertijd de meeste apanages der prinsen terug, en keerde hun in ruil vaste jaarwedden uit. Zoo had hij van pangeran Gondo Siwojo, ten behoeve der fabriek Tasik Madoe, eenige gronden terugenomen, waarvoor hij hem f 3000 jaarlijksch inkomen toelagde, zijnde ongeveer de som die de prins er uit trok bij verpachting aan bekels. Toen echter Tasik Madoe later prachtige winsten afwierp, achtte Mangkoe Negoro het billijk, de vergoeding aan Gondo Siwojo te verdubbelen. De heer Rosemeier maakte, bij de tegenwoordige lage suikerprijzen, terecht bezwaar den pangeran f 6000 per jaar voor de afgestane gronden te blijven uitkeeren. Billijk zou het zijn geweest, hem terug te brengen op de oorspronkelijke f 3000. Rosemeier of, wat het zelfde is, de Raad van Beheer wilde nu echter slechts f 1000 geven! De prins antwoordde met volle recht, dat hij het land oorspronkelijk voor f 3000 's jaars had afgestaan, en dus, zoo men hiermee niet wil voortgaan, de gronden terugverlangde. Doch ook hierin wilde de heer Rosemeier niet treden, want Tasik Madoe kan de gronden niet best missen. Voor zoover ik weet, is dit geschil nog niet uitgemaakt.

Behalve deze agrarische aanspraken, hebben verscheidene der prinsen recht op uitkeeringen, volgens testament van Mangkoe Negoro IV. Enkele hunner berusten in betaling van rente, maar andere wenschen — en zij hebben, bij den precairen staat der Mangkoe Negaran, daartoe waarlijk wel reden — het hun toekomende te ontvangen. Gondo Siwojo, en naar ik meen ook Gondo Admodjo— of een der anderen — kwamen voor hunne pretensiën op door een Hollandschen gevo'machtigde, een geacht en bejaard Solosch ingezetene. Deze staat daarbij natuurlijk op een vrijer en krachtiger standpunt dan de prinsen, en kan ook beter hunne belangen uiteenzetten. Wat zegt gij nu van de volgende wijze, waarop men hiervoor een stokje heeft weten te steken? Een besluit van den Prang Wedono van 20 Sept. 1888 luidt, nauwkeurig vertaald, als volgt:

Z. H. Pangeran Adipatti Ario Praboe Prangwedhono de Ve., Ridder der Orde van de Nederlandsche Leeuw, Luitenant Kolonel Commandant van het Legioen van Mangkoe Negaran te Soerakarta

Gehoord de beraadslagingen van den Raad, zitting houdende te Mangkoe Negaran, met vergunning van den Resident van Soerakarta, deelt aan alle menschen (Mangkoe Negaransche onderdanen) mede, dat van af de dagteekening dezer publicatie is bepaald:

Alle degenen, die eene klacht hebben in te dienen bij den Mangkoenegaranschen rechter, zoomede hij die op een klacht moet antwoorden, mogen zich niet doen tegenwoordigen of eenen gemachtigde aanstellen, zooals dat is bepaald bij art. 130 der Gouvernements ordonnantie betreffende de Rechtspleging en strafvordering onder de inlanders op Java en Madura (Inlandsch Reglement) zoodat zij, die eene klacht hebben in te dienen of zich tegen ingediende klachten moeten verweeren, in persoon moeten verschijnen, zulks echter, ten opzichte van het recht, zonder eenige wijziging van het bepaalde bij artikel 1 van het wetboek „Hangger Pradhoto.”

Mitsdien worden de Mangkoenegaransche rechtbanken, de Pradhoto Soerambi, de Policie Kasatrian, zoomede de Wedhono Goenoeng gelast, om klachten dan wel bezwaren of memoriën, door anderen of gemachtigden, dan de klagers of verweerders in persoon, ingediend, onmiddellijk terug te geven, en te gelasten dat de aanklagers of verweerders zich persoonlijk moeten aanmelden, zooals boven is bepaald.

Deze publicatie worde onmiddellijk openbaar gemaakt, opdat niemand zich als onwetend voorwende.

Uitgevaardigd heden, den 14en der masud Soero, van het jaar Djimakir 1818 of den 20en September 1888.

W. g. door den Boepati
Patih Radhen Toemenggoeng
Marjo Sebrotte.

Derhalve: met afwijking van de algemeen geldende rechtsbeginselen (*) is den prinsen, of welken anderen Javaan ook, die eenige klacht, bezwaar of memorie wil indienen, VERBODEN zich daarbij te doen vertegenwoordigen door een gemachtigde. Naar ik meen is op grond hiervan eene belangrijke memorie van bedoelden Europeeschen gemachtigde, over de belangen van Prins Gondosiwajo, teruggewezen.

Vr. En zou dit besluit werkelijk zijn gegeven op verzoek van den Resident of den heer Rosemeier?

Antw. Daaromtrent kan, dunkt mij, moeilijk twijfel bestaan. Welke reden zou de Vorst uit zich zelf hebben om zulk een besluit te nemen? En bovendien, het besluit zelf verwijst naar »de beraadslaging van den Raad, zitting houdende te Mangkoe Negaran met vergunning van den Resident van Soerakarta,» waarmee niet wel anders kan zijn bedoeld dan de Raad van Beheer. De Raad van Beheer nu zijn de Resident en de heer Rosemeier, beter nog de laatste alleen. Ik laat aan u zelf over, uwe gevolgtrekkingen te maken.

Vr. Zoo ik mij wel herinner noemdet gij, als het volgend punt van behandeling: de wijze waarop is opgetreden tegen particulieren.

Antw. Juist. Het uitgangspunt hiervan is geweest de houding van den Raad van Beheer tegenover den heer Machielse.

Vr. Wie is Machielse?

Antw. Machielse is een gewezen militair apotheker, die in 1874 als zoodanig te Solo werd geplaatst en in 1875 uit den dienst ging, om de door hem van den heer Weijting overgenomen Amsterdamsche apotheek te exploiteeren. Hij trok 50 mille uit de eerste loterij van het Verzorgingsgesticht, maakte met zijn apotheek en toko mooie zaken, en werd een vermogend man. Getrouwd met eene dochter van wijlen kolonel Frappier, niet zonder talenten in de samenleving en met veel energie in zijne ondernemingen, verkreeg hij te Solo buitengewonen invloed, werd president der sociëteit, gesubstitueerd meester der Loge, president van het Verzorgingsgesticht, voorzitter of lid van allerlei commissiën, vraagbaak voor allen. Zijn karakter is, als dat van ons allen, een mengelmoes van goed en kwaad. De hoofdtrekken zijn: mild, ruw, goedhartig, opgewonden, weldadig, ijdel, in zaken zijn eigenbelang sterk voorop stellende, maar zich niet afgevende met gemeene streken. Met de heeren O. van Rees, zoon van den afgetreden Gouv. Generaal, en M. E. Bervoets, kocht hij voor eenige jaren van den ouden heer d'Abo het land Batoe Djamoës voor f 45.000, en verving er met zijne medeëigenaren de vroegere koffiecultuur grotendeels door indigo; thans is reeds f 200.000 door

(*) Art. 130 van het, vrij naief aangehaalde, Inlandsch Reglement luidt: »Partijen kunnen zich, desverkiezende, de n bijstaan of vertegenwoordigen door gemachtigden, tot dat einde van eene bijzondere schriftelijke machtiging voorzien, ten ware de lastgever in persoon mecht tegenwoordig zijn.» Wat dus den kleinsten inlander in de gouvernementlanden, als een natuurlijk recht, wordt toegestaan, is voortaan aan de Mangkoe Negorosche onderdanen, meer bepaald aan de prinsen van het verstelijk huis, verboden.
Rzd. Lec.

hen in dat land gestoken. Met denzelfden heer van Rees Junior en den heer Thurkow kocht hij de Solosche ijsfabriek. Nu een paar jaren geleden maakte hij van zijne apotheek eene naamlooze Vennootschap, onder den naam *Pharmaceutische Handelsvereniging »Machielse»*. Tegen het midden des vorigen jaars ging hij naar Europa, om zijn daar sinds eenigen tijd verblijfhoudend gezin te bezoeken en nieuwe relatien aanteknoopen voor de door hem bestuurde handelsvennootschap. In April j. l. keerde hij terug, en is thans te Solo bezig zijne belangen te regelen, om daarna voor goed naar Europa te vertrekken.

Deze heer Machielse nu was vroeger op zeer vertrouwelijken voet met den Resident, bij wien hij familiaar in- en uitliep, en die hem over allerlei aangelegenheden raadpleegde. Niet lang echter vóór M's vertrek naar Europa werd deze verhouding, tengevolge van verschillende incidenten, waarin Machielse zich minder bescheiden en wellevend, de resident minder flink en degelijk toonde, ongunstiger, en de heeren verlieten elkaar op vijandigen voet.

Dat was in Mei 1887. Kort na M's vertrek, n. l. in Juli 1887, werd de Raad van Beheer ingesteld. In 't voorbijgaan zij gezegd, dat tot Machielse's vijanden te Solo ook behoorden: 1e. de heer Rosemeier, met wien de onmin reeds van vroegere jaren dateerde, wyl Machielse zich heftig afkeurend had uitgelaten over handelingen van R. te Patjitan; 2e. O. van Rees, omdat Machielse hardnekkig had geweigerd, integaan op het voorstel van den buiten betrekking zijnden van Rees om administrateur te worden van Batoe Djamoës, wyl vooreerst van Rees vroeger op verscheidene ondernemingen minder geschikt was gebleken, en ten tweede op Batoe Djamoës de fungeerende administrateur, vader van een groot gezin, zich uitstekend van zijne taak kweet; 3e. Jhr. H. v. der Wijck, administrateur en mede-eigenaar van Wedie, Kebon-aroem, Gajam Prik en Papringan, broeder van den Raad v. Indie, invloedrijk bij diens intiem vriend Spaan. De gespannen verhouding tusschen van der Wijck en Machielse staat in verband met vijandschap tusschen genen en Bervoets, compagnon van den laatsten. Eindelijk waren, zooals het immer gaat, tal van personen in den grond huns harten van den man, dien zij zelven meê hadden helpen in de hoogte steken, afgunstig.

Ik deel u deze persoons-quaestien mede, niet omdat mij, bijv. wat Jhr. van der Wijck betreft, iets bekend is van onbehoorlijk gebruik dat hij van zijnen invloed zou hebben gemaakt, maar opdat gij u van de verhoudingen eene juiste voorstelling zoudt kunnen maken. Die verhoudingen toch moeten in het oog worden gehouden, om de aaneenschakeling van vijandige handelingen te begrijpen, waaraan de, nog enkele maanden geleden zoo algemeen geachte, Machielse gedurende het jaar zijner afwezigheid blootstond. Achtereenvolgens werd:

1o. Machielse aan de Regeering voorgesteld als iemand, die indertijd te kwader trouw den resident Matthes er zou hebben laten inloopen, door dezen te raden uit de schutterijkas f 25.000 te leenen aan den heer E., met de wetenschap dat deze onsoliede zou zijn en met het doel eene pretensie, die Machielse zelf op den heer E. had, gedeeltelijk binnen te krijgen. Deze voorstelling werd aan de Regeering gegeven, niettegenstaande de heer E., — die sedert, als ieder ander, onder de productencrisis heeft geleden — toenmaals volkomen goed was voor die som, twee soliede personen er voor borg bleven, de Directeur van Binn. Bestuur door resident Matthes geraadpleegd was en zich niet tegen de leening verzet had, en eindelijk de resident Spaan deze zaak gedurende 3 jaren steeds vriendschappelijk met Machielse had besproken.

2o. De *Internationale Crediet- en Handelsvereniging Rotterdam* door den Raad van Beheer (toen nog onderteevend Spaan en Engelberts v. Bevervoorde) aangeschreven, geen gelden meer te verstrekken voor de suikerfabrieken

van Mangkoe Negoro op grond van een consignatiecontract, door tusschenkomst van Machielse gesloten, en wel omdat de geldverstrekking volgens dat contract zeer onereus zou zijn — hetgeen ik, die een afschrift van de overeenkomst heb gelezen, pertinent durf tegenspreken, daar de gewone commissie van 2½% en rente ad 7½% werd berekend, terwijl wel is waar de heer Machielse had bedongen dat uit de eerste suikerverkoop zijn pretensie van ruim f 60.000 op den Praboe zou worden voldaan, maar hij hiertoe alle recht had, daar hij de risico der geldverstrekking op zich nam toen de beide fabrieken met stilstand bedreigd werden, wijl niemand met den Praboe persoonlijk een consignatie-contract wilde sluiten, en bovendien ook aan anderen uit de winsten der landelijke ondernemingen schulden worden afbetaald, hetgeen dan toch wel hare eigenaardige bestemming zal zijn.

3o. Aan de Venootschap van den heer Machielse, *tijdens deze zich op zijne terugreis uit Europa bevond*, alle levering voor de Mangkoe Negaran (behalve de contractueel aangegane van geneesmiddelen) ontnomen, en alle mededinging daarvoor in 't vervolg ontzegd, zonder dat het of den gemachtigde van Machielse, Mr. van Deventer, of na zijne terugkomst Machielse zelf is mogen gelukken, daarvan eenige opgaaf van redenen te krijgen, verschuilende de resident zich, bij brief van 25 Mei 1888, achter de uitvlucht — volkomen onaannemelijk wanneer men iemand's goeden naam op straat brengt — van alleen aan de Regeering verantwoording schuldig te zijn. Niettemin verbreidden de heer Rosemeier en zijn aanhang te Solo ijverig het gerucht, dat Machielse zich tegenover de Mangkoe Negaran aan schandelijke afzetterij zou hebben schuldig gemaakt. Dat Machielse leverde tegen prijzen, die *wij* exorbitant zouden noemen, is juist. Maar gij weet evengoed als ik, dat zonder zulke prijzen *niemand* met inlandsche grooten zaken wil of kan doen, daar deze over 't algemeen slecht betalen, en men ze niet mag vervolgen zonder toestemming van den Gouv. Gen. (*), die zelden of nooit gegeven wordt. Een staaltje van hetgeen van die pretensien dikwijls terecht komt bleek nog onlangs bij den dood van den oudsten wettigen broër des keizers, pangeran Soerjo Admodjo, aan wiens schuldeischers 7% werd uitgekeerd, en daarvan nog 5% afgetrokken voor percenten, d. i. voor de gunst der betaling! Ook de zaken van den Praboe stonden alles behalve schitterend, en het berekenen van eene hooge assurantiepremie op de prijzen was dusvoor iemand, die in de eerste plaats zijne eigene zaken behartigt — en dat doet Machielse zeer zeker, maar wie doet het *niet*? — noodzakelijk. Thans, nu de Raad van Beheer als 't ware borg blijft voor de betaling, kan natuurlijk *iedere* leverancier zich met een veel lager tarief vergenoegen, en indien men met M. daarover onderhandeld had, zou hij daartoe zeker bereid zijn geweest. Dit *wilde* men echter niet, schoon Mr. van Deventer, M's gevolmachtigde, de opzegging *toevallig* vernemende, den Resident per brief verzocht, daarmede te wachten tot M's weldra verwachte terugkomst. Dit alles geeft den onafwijsbaren indruk, dat de bedoeling is geweest, Machielse door alle middelen zedelijk er onder te brengen, en tegen zulk eene handelwijze moet — afgescheiden van den persoon van Machielse, die mij volkomen onverschillig is — protest worden aangeteekend.

4o. Bij Machielse's terugkomst te Solo, toen deze zich weder had laten voorhangen als lid der Societeit, door den ass. resident v. Steeden en de Directie voorgesteld hem te deballoteeren, zooals later is gebleken met den Resident achter de schermen, daar v. Steeden zelf, om op de Directieleden pressie uitte oefenen, in eene volgende bestuursvergadering verklaarde dat de Resident voor zijn lidmaatschap zou bedanken indien Machielse werd aangenomen, terwijl later in eene ledenvergadering, belegd om het Bestuur over

(*) Art. 84 Reg. Reglement.

deze ballotage tot verantwoording te roepen, de Resident als eerlid opkwam, en in de voorste rij plaats nam om de discussiën bijtewonen. Deze quaestie heb ik reeds vroeger in bijzonderheden beschreven, en behoeft dus geene nadere toelichting;

5o. als gevolg van deze zaak — die met een volkomen fiasco van het societeitsbestuur en toelating van den oud-voorzitter Machielse bij nieuwe stemming eindigde, en waarvan de Residents-partij de Loge als hoofdaanlegster-beschouwde, schoon deze er zich zooveel mogelijk had buiten gehouden — werd door den Resident zijn beschermheerschap van de Fröbelschool (stichting der Loge) opgezegd, zijne contributie voor het Verzorgings-gesticht (idem) opgezegd, voor het eerlidmaatschap der Societeit bedankt!

6o de heer Hemmes, meer dan gewoon verdienstelijk onderwijzer, bij de Solosche ingezetenen algemeen bemind en geacht, voor overplaatsing voorgedragen, wijl hij behoorde tot de onderteekenaars van de aanvraag der Societeitsvergadering, en werkelijk overgeplaatst naar Menado, waarop talrijke ingezetenen te vergeefs den Dir. van Binn. Bestuur per telegram om intrekking van het Besluit verzochten. Hierdoor werd alweder de Loge getroffen, van welke Hemmes zeer ijverig secretaris was, maar ook aan het onderwijs te Solo een gevoelig nadeel toegebracht.

Ziedaar de wijze, waarop door den Resident van Solo, daarin na het vertrek van den heer van Bevervoorde, krachtig gesteund door Rosemeier, is opgetreden tegen den heer Machielse — een man die zeer zeker zijne gebreken heeft en ook zonder twijfel uit zijne relatiën met de Mangkoe Negaran zooveel mogelijk voordeel heeft zoeken te trekken, maar die daarbij, zooals de Resident zeer goed wist, geene onwaardige handelingen heeft gepleegd, hetgeen trouwens wordt bevestigd door het feit, dat de Resident vroeger op zeer vriendschappelijken voet met hem had omgegaan en de meeste zaken, die hem nu tot grief werden gemaakt, vertrouwelijk besproken. Wel is waar zijn slechte de opzegging van het consignatiecontract voor de suikerfabrieken, en die der levering voor de Mangkoe-Negaran, rechtstreeks daden van den Raad van Beheer, maar de geheele reeks van vijandige handelingen staat zoo nauw met elkaar in verband, dat ik, om u een juist begrip te geven van de door dien Raad tegenover sommige ingezetenen aangenomen houding, het geheel kort diende uiteen te zetten. Ik laat u en ieder ander natuurlijk vrij in uwe gevolgtrekkingen, maar ik voor mij verklaar ronduit, den indruk te hebben ontvangen, dat de genoemde besluiten *niet* zijn ingegeven door het zuivere streven om de finantieele belangen der Mangkoe Negaran te behartigen, maar voor een groot deel door het zeer onzuivere, om Machielse gedurende zijne afwezigheid te benadeelen.

Vr. Als de volgende groep van ontevredenen, door den Raad van Beheer gemaakt, noemdet gij, geloof ik, de landhuurders?

Antw. Ja, en hieromtrent kan ik na al het gezegde kort zijn. Zij zijn *natuurlijk* ontevreden, wijl zij zeer goed weten dat om der wille der Mangkoe Negaran hunne belangen op den achtergrond zijn geschoven, en dat de groote werkring bestemd was om te worden aangewend ten behoeve van de landverhuur. Maar bovendien ondervonden ook enkele landhuurders, die ondersteld of bekend waren als Machielsianen, den weerslag van de beroering, door de quaestie Machielse teweeggebracht, o. a. in den vorm van moeilijkheden, door den Raad van Beheer in den weg gelegd aan het inhuren van Mangkoe Negorosche apanage-gronden, niettegenstaande die inhuren van Mangkoe Negorosche apanagehouder alleszins voordelig zou zijn. Algemeen bekend is ook — ik vermeld het dus slechts pro memorie — hoe aan den President der Vereeniging van Solosche landhuurders, voorzitter der Loge en bevriend met Machielse, aan het feest, dat onder leiding van den heer Rosemeier op 21 Juni 1888, den kroon-

dag van Praboe Prang Wedono, in de Mangkoe Negaran werd gegeven, eene officieele plaats — die hem in genoemde qualiteiten toekwam en dan ook vroeger steeds was aangewezen — werd onthouden.

Vr. Ik moet erkennen, de wijze waarop Rosemeier zijne macht als toongever in den Raad van Beheer gebruikt, en de Resident met een en ander meêgaat, is alles behalve stichtelijk. Maar toch, dit is niet de hoofdzak. Indien zij met dat al de finantiën van Vorst Prang Wedono in orde brengen, verrichten de heeren een nuttig werk, en brengen het doel, waarmee de Raad werd ingesteld, volkomen tot uitvoering.

Antw. »Volkomen» is niet juist. Want dat doel was ook wel degelijk, het geknakt prestige van den Vorst te herstellen, en door de houding van den Raad jegens hem en zijne familieleden wordt dat alles behalve bereikt. Maar dit daargelaten — ook de finantieele gestie van den Raad v. Beheer geeft grond tot ernstige bezwaren.

Vr. Welke zijn die dan?

Antw. Om billijk te zijn moet ik vooropstellen, dat de Raad, meer bepaaldelijk de heer Rosemeier, inderdaad enkele goede verbeteringen heeft aangebracht. Vooreerst den maatregel, dat de achterstallige traktementen of uitkeeringen zullen worden aangezuiverd door maandelijksche bijbetaling van de helft van het maandelijksch traktement. Wel is dit nog een zeer onvoldoende kwijting, daar de traktementen enz. ongeveer 14 maanden lang niet zijn betaald, en dus de achterstand eerst in ruim 2 jaren wordt ingehaald (hetgeen, naar wij later zullen zien, veel spoediger zou kunnen geschieden) maar toch maakt dit vooropstellen van het beginsel, dat de door den Vorst aangegane schulden, in de eerste plaats ook die jegens zijne ambtenaren, moeten worden gehonoreerd, een gunstigen indruk. Voorts moet geprezen worden de scherpe contrôle, door Rosemeier uitgeoefend tot voorkoming van knoeierijen met leveranciers, al behoorde hij daarbij met meer takt de eigenwaarde en het gezag van den Vorst te ontzien.

Vr. Waarin bestaan toch die knoeierijen, waarvan men zoo dikwijls hoort spreken?

Antw. Werd er maar meer over gesproken, en wel om ze te brandmerken! Zij toch zijn eene der redenen, waarom men steeds van de toestanden te Solo en Djocja hoort reppen als van »een vuilen boel.» Het grieft mij, te moeten verklaren dat enkele Europeanen hier met inlanders samenspannen om bedriegerijen mogelijk te maken. Stel u de inlandsche hofhouding van den Soesoehoenanen van Mangkoe Negoro voor als een troep vliegen om een suikerpot, die elk trachten zooveel van de zoetigheid meê te nemen als zij maar kunnen. Een van de vruchtbaarste middelen daartoe is het knoeien met leverantien. Gij begrijpt, dat de levering van alle benodigdheden voor eene huishouding als die der inlandsche vorsten, met de ontelbare dienaren, beambten, volg- en hovelingen, die zij er voor de geur op nahouden, voorts met der Vorsten eigene behoefte aan weelde, en de officieele en officieuse feesten die ten paleize worden gegeven, ontzaglijke afmetingen aanneemt. In den regel is een der naaste bloedverwanten van den Vorst, bijv. een broeder, belast met dat huishoudelijk beheer, maar voor verschillende behoeften komen nog tal van andere ambtenaren te pas. Al deze tusschenpersonen maken aanspraak op eene belooning voor hunne bemoeiing. De meest gewone, of liever zonder uitzondering algemeene, vorm is, dat de hofbeambte zijne percenten krijgt. Indien bijv. eene bestelling wordt gedaan van f 100, zal hij van den leverancier f 10 voor zich bedingen. Met andere woorden; de leverancier verhoogt zijne rekening met 10%.

Dit gebruik is in de Vorstenlanden, en trouwens overal onder inlanders, zóó algemeen, dat men den handelaar, die er toe meêwerkt, daarvan niet eens een verwijt maakt of kan maken. Zelfs de levering van installatiën voor fabrieken der Vorsten of apanagehouders wordt slechts gegund aan dien machine-fabrikant, die bereid is den administrateur zeker percentage

toeteleggen, dat hij natuurlijk weêr moet verhalen op de rekening. Neemt men nu in aanmerking, dat de tokohouders te Solo onder elkaâr en met omliggende steden moeten concurreeren, terwijl ieder hunner zeker weet dat, zoo hij zich niet leent tot het uitkeeren van percenten, tien mededingers voor één daartoe wel bereid zullen zijn, dan mag de medeplichtigheid aan deze handelwijze hun niet ten kwade geduid worden. Ik voeg er zelts bij, dat de Vorst, die het alles betalen moet, er niet alleen volkomen van op de hoogte is, maar het zeer natuurlijk vindt. Zijne redeneering is ongeveer: »indien mijne dienaren het niet van mij hebben, van wien moeten zij het dan hebben?» De noodige energie of arbeidslust, om ditzelfde resultaat te bereiken door den menschen een behoorlijk inkomen toeteleggen, maar dan ook bedriegerijen streng te gentedgaan, ontbreekt den meesten Javaanschen vorsten. Bovendien zoeken zij, al wat valsche grootheid is beminuende, ook hierin een soort van geur, dat zij de aanslagen op hunne beurs met souvereine minachting behandelen — altijd onder voorwaarde dat zij zelve volop krijgen wat zij wenschen.

Moet men dus op deze, door adat schier geijkte, practijken zoo nauw niet zien — iets anders is het met de handelingen, die een absoluut bedriegelijk karakter dragen en overal elders den bedrijver met art. 326 (*) van ons strafwetboek zouden in aanraking brengen. De Javaansche tusschenpersoon stelt zich dan niet meer tevreden met een matig percent, maar hij komt met den leverancier overeen, dat deze een rekening zal indienen voor meer dan geleverd is, bijv. voor 200 in plaats van 100 kisten petroleum. Geen haan kraait er naar, hoeveel kisten in de goedang van den kraton aanlanden, en bij betaling der rekening wordt het geld voor de fictieve honderd door den hofbeambte opgestoken of met den leverancier gedeeld. Het is treurig maar waar, dat verschillende Europeesche tokohouders, om maar de leverantie te krijgen, zich tot deze bedriegerij leenen.

Ook komt het wel voor, dat de bestelde goederen werkelijk in de bewaarplaatsen van den Vorst aanlanden, maar van daar door de hofbeambten in stilte voor een appel en een ei worden verkocht. Hieraan is de leverancier dan niet debet, tenzij — wat, naar ik meen, ook wel gebeurd is — hijzelf de goederen, die eerst ter wille van eene of andere contrôle voltallig ten paleize moesten aanwezig zijn, later weêr voor een prikje terug neemt.

Aan dit alles — waarschijnlijk mag bij »alles» nog een vraagteeken worden gezet — is nu door het scherpe beheer van den heer Rosemeier voor de Mangkoe Negaran tijdelijk een einde gemaakt, en daarin schuilt eene bepaalde verdienste. Doch ook in deze goede zijde toont hij weêr die partijdigheid, die op zijne geheele werkzaamheid eene schaduw werpt, door verscheidene leveranciers zonder voldoende motiveering op hun geld te laten wachten, en andere als knoeiers te signaleeren, die dit niet verdienen, maar die zich de ongenade van mijnheer den secretaris hebben op den hals gehaald.

Eindelijk nog moet als een flinke maatregel van den Raad van Beheer, met name alweêr van Rosemeier, worden vermeld de onmeêdoogende opruiming onder ambtenaren, administrateurs, opzichters enz, die zich schuldig maakten aan bedriegelijke praktijken. Bij een uitgebreid landbezit, als dat van de Mangkoe Negaran, bestaat ook voor zulke praktijken schoone gelegenheid. Een bekel maron of ngiras bijv. (rentmeester) kan gemakkelijk den eigenaar omtrent de opbrengst van den oogst, als anderszins, bedriegen; employés op ondernemingen evenzoo, vooral aangaande de onkosten der exploitatie. Hoe hooger ambtenaar men is, hoe meer draden van dit weefsel men in handen krijgt, en dus hoe meer men kan profiteeren. De regenten ter hoofdplaats, vooral zij die met de landelijke en finantieele administratie belast zijn, kunnen zich op allerlei wijzen verrijken.

(*) Oplichting.

Verschillende dezer hoogere en lagere knoeters nu zijn door Rosemeier met groote energie aangepakt en, naar gelang hunner schuld, vervolgd of ontslagen. Doch ook bij dezen lof moet alweer de reserve worden gemaakt, dat niet zelden ruw en arbitrair gehandeld werd. Om het meest bekende voorbeeld te noemen: de patih van den Vorst, Raden Toemenggoeng Djojo Saroso, bleek zich te hebben schuldig gemaakt aan verschillende bedriegelijke handelingen, o. a. veel zoogenaamde doewit gantoengan te hebben opgestoken, d. i. pacht van apanagegronden, die door overlijden en afbreking van het erfelijk apanagerecht tijdelijk tot den Vorst terugkeeren. Djojo Saroso was echter steeds een ijverig en scherpzinnig dienaar van Mangkoe Negoro IV geweest, en had niet weinig bijgedragen om dien Vorst in staat te stellen, zijn huis tot zulk een hoogen finantieelen bloei optevoeren. Deze historische verdienste zou door bezadigde en taktvolle personen in aanmerking zijn genomen, waar zij — overigens zeer terecht — den Regent van het staatstoonel hadden doen verdwijnen. Hoe is echter Djojo Saroso behandeld? Men liet hem quasi als getuige in een koffiediefstal voor den Raad v. Justitie te Semarang dagvaarden, en daar aanhouden. Eerst werd zelfs, naar ik zeker meen te weten, door den Soloschen Resident den plaatselijken commandant te Semarang verzocht, den man tijdelijk op te sluiten in het militair Huis van Arrest. De plaatselijke commandant weigerde terecht aan dit verzoek te voldoen, op grond dat genoemde inrichting voor zulke personen niet bestemd was, en hij zelf met zulk eene aanhouding niets te maken had. Daarop heeft men den Resident van Semarang in den arm genomen, en is Djojo Saroso, naar gij u nog wel zult herinneren, onverwacht geïnterneerd in het huis tegenover de residentiewoning, later bij den Regent. Middelerwijl deed de heer Rosemeier — let wel, zonder dat van eenig rechterlijk vonnis tegen den man sprake was — huiszoeking in zijn huis te Solo, liet daar laden en kasten openbreken en nam zijne papieren in beslag. Den Prang Wedono werd daarop aangezegd, dat hij zijn patih moest verbannen. De Vorst, geen eigen wil hebbende, maakte natuurlijk weinig of geen bezwaar, en bij gouvernementsbesluit van 31 Maart 1888 werd aan Djojo Saroso Padang als verblijfplaats aangewezen, waarheen hij te Semarang onder luid gejammer der vrouwen, die hem niet mochten vergezellen (hij mocht er, naar ik meen, slechts twee meenemen) scheep ging, zonder Solo weër te hebben teruggezien.

Ik weet niet hoe gij er over denkt, maar ik acht zulk eene wijze van handelen niet overeenkomstig de waardigheid van het Gouvernement, en niet gepast tegenover een ambtenaar, die, al verrijkte hij dan zich zelve, veel heeft bijgedragen tot de vroegere welvaart van het Mangkoe Negoro'sche huis. Het is zelfs niet twijfelachtig, dat, wanneer ook de tegenwoordige Vorst naar zijne raadgevingen had willen luisteren, het finantieele desaster voor een groot deel zou zijn voorkomen, want reeds lang vóór de instelling van den Raad van Beheer had Djojo Saroso den Praboe doelmatige maatregelen van bezuiniging en exploitatie voorgesteld, maar de Vorst bleef doof voor allen goeden raad en ging onverstoort voort met genieten, schulden maken, en onbetaald laten zijner ambtenaren.

Vr. Hoe dit zij, het deed mij genoegen van u te hooren, dat de Raad van Beheer ook in verscheidene opzichten verdienstelijk heeft gehandeld. Welke zijn nu echter de fouten, die hij in de finantieele gestie heeft begaan, en waardoor uws inziens zelfs het doel van den maatregel in gevaar wordt gebracht?

Antw. Die fouten betreffen vooral de landelijke ondernemingen. Gij zult erkennen dat, bij een finantieelen toestand als die der Mangkoe Negaran, waar tal van schulden op betaling wachten, de allerlaatste weg die mocht worden ingeslagen was, het uitbreiden van bestaande of oprichten van nieuwe cultuurondernemingen. Niet slechts dat daartoe oogenblikkelijk belangrijke kapitalen worden vereischt, maar de inkomsten der Mangkoe Negaran, waarvoor men

in de eerste plaats naar *vastheid* moest streven, worden daardoor voor de toekomst meer en meer afhankelijk van die onzekere productieprijzen, die zoovele particuliere ondernemingen tot een kwijnend bestaan hebben gebracht en ook sedert 1884 der Mangkoe Negaran een gevoeligen knak gaven.

Toch heeft de heer Rosemeier gemeend, dien weg te moeten inslaan. Behalve de twee grootste suikerfabrieken van de Mangkoe Negaran, *Tasik Madoe* of *Karang Anjer* (ter zijde van den weg naar Karang Pandan) en *Malang Djiwan* of *Tjalamadoe* (ten westen der hoofdplaats in het Klatensche), is er ook nog een klein suikerfabriekje, dat reeds sedert een paar jaren niet werkte, *Kemiri* of *Madoerenggo* genaamd. Het ligt dicht in de buurt van *Tasik Madoe*, en werd in 1883 door de Mangkoe Negaran met het teveld staand riet gekocht van den ouden heer d'Abo. De bedoeling was, met de verwerking van het product de matige koopsom te betalen, en vervolgens de gronden bij *Tasik Madoe* te trekken. Dit gebeurde echter niet terstond. *Kemiri* zelf maalde nog een of twee jaren, en had in die campagnes (1884 en 1885) een oogst van 5000 picols suiker, afkomstig van 28 bouws eigen aanplant en 70 bouws riet van naburige landhuurders of bekels, dat door de fabriek pikolsgewijze werd opgekocht. In 1886 echter begreep men terecht, dat het aanhouden van een afzonderlijke fabriek, met gebrekkige installatie en eigen administratie, tot het vermalen van zulk een onbeteeknenden oogst, geld in 't water smijten was, en trok dus, volgens het oorspronkelijk plan, de 28 bouws eigen gronden van *Kemiri* bij *Tasik Madoe*.

De heer Rosemeier nu heeft dit weër anders ingezien. *Kemiri* moest weër tot zelfstandige fabriek worden verheven. Daartoe was vooreerst noodig eene behoorlijke installatie. Deze zal worden gevonden door de double effect van *Malang Djiwan* overtebrengen naar *Kemiri*, en te *Malang Djiwan*, voor vele duizenden guldens, een nieuwe triple-effect te installeren. Als reden daarvoor moest eensdeels gelden, dat de installatie van *Malang Djiwan* te oud werd, maar het schijnt zoo dat zij dan ook te oud moest zijn voor *Kemiri*; anderdeels dat zij voor den oogst van *Malang Djiwan* niet genoeg capaciteit bezat, maar terwijl tot heden steeds diezelfde oogst er meê verwerkt is, schijnt mij dan het oogenblik, dat de Mangkoe Negaran al'es moet bij elkaar halen om hare schulden te betalen, slecht gekozen voor het aanschaffen eener nieuwe installatie. Hoe dit zij, *Kemiri* is weër zelfstandig opgetreden, en zal het volgende jaar met de overgebrachte machineriën werken. De 28 bouws eigen aanplant zullen worden aangevuld met 100 bouws van het naburig indigoland *Djetis*, waarop de ondernemer, de heer Kahle, suikerriet zal planten en pikolsgewijze aan *Kemiri* verkoopen. Voorts zal men ook de *Javasche desa's* in de buurt zooveel mogelijk riet laten aanplanten.

Ieder gevoelt dat een en ander broddelwerk is, maar broddelwerk dat geld kost. Behalve de tientallen van duizenden voor de nieuwe installatie van *Malang Djiwan*, het transport en de opstelling der machineriën, worden ook de doorlopende uitgaven er aanmerkelijk door bezwaard. *Tasik Madoe* toch blijft geheel dezelfde administratiekosten houden, terwijl voor *Kemiri* een afzonderlijke administrateur komt met f 300 maandelijksch traktement en procenten van de winst, ongerekend het meerder ondergeschikt personeel dat wellicht noodig is. Als administrateur van het miniatuur-fabriekje is opgetreden de heer Buijs, vroeger machinist op *Kartasoera*, die verloofd was met een nichtje van Mevr. Rosemeier, en in Nov. j. l., na het aanvaarden zijner nieuwe betrekking, in het huwelijk is getreden.

Bij de uitbreiding der suikerindustrie heeft de heer Rosemeier het niet gelaten. Een paal of drie ten zuiden van den weg naar *Karang Pandan*, te *Metesse*, aan den voet van den *Lawoe*, heeft hij een indigo-fabriek opgericht, met een aanplant van 500 bouws. Niet alleen dat hieraan weër belangrijk kapitaal wordt gewaagd, maar ook de bevolking is er door

ontstemd. Tot nu toe plantte zij daar koffie, en had daarvoor hare sawah's (Bengkok-stelsel) op de lagere hellingen van den Lawoe of in de vlakke. Vele van die sawah's zijn nu aangewezen voor beplanting met indigo, wat den bebouwers natuurlijk niet erg naar den zin is; maar bovendien is de Javaan van nature ingenomen tegen iedere nieuwigheid, vooral wanneer deze, zooals hier, zwaarderen arbeid medebrenkt. Over 't algemeen verkeert de bevolking op de Mangkoe Negaransche ondernemingen, bij die der Europeesche huurlanden vergeleken, in slechte conditie. Niet het landverhuurreglement wordt er toegepast, maar de Javaansche wetten. (*) Zoo werden bijv. op de fabriek Tasik Madoe, toen er geen geld meer was om de fabrieksarbeiders te betalen, de desalieden in *heerendienst* opgeroepen om in de fabriek te werken, hetgeen den Europeeschen landhuurders—en terecht—streng verboden is. De Raad van Beheer is geenszins de richting uitgegaan van het vestigen van een beteren toestand voor de bevolking; integendeel hier en daar, zooal te Metesse, heeft hij dien bepaald *ongunstiger* gemaakt.

Ook voor Metesse moest natuurlijk een administrateur worden aangesteld. Hiertoe werd gekozen de heer Böck, gewezen administrateur van verschillende ondernemingen in Djocja, en tijdens Rosemeiers verblijf aldaar met dezen zeer bevriend. De daaruit voortvloeiende vermeerdering van uitgaven bedraagt, behalve de rente van het aanleg-kapitaal en het onvermijdelijk verlies in de eerste jaren op de exploitatie (ieder toch weet dat eene indigo-onderneming, bij eene bevolking die met die cultuur geheel onbekend is, de eerste jaren verlies moet geven) f 3600 's jaars aan traktement van den administrateur. Voor deze vaste winstderving, benevens eene vrij aanzienlijke kapitaals-uitlegging, heeft dan de heer Rosemeier der Mangkoe Negaran de—bij de lage indigo-prijzen zeer onzekere—kans gekocht op eene voordeelige exploitatie in de toekomst.

Vr. Waarvan worden die nieuwe installatiën enz. toch betaald, terwijl er zoo vele schulden zijn?

Antw. Dat vraagt gij terecht. Tal van schuldeischers, als: de achterstallige gagementen, Soesman & Co, v. Arcken, Akoewan, Pharmaceutische Handelsvereniging, Pröttel te Soerabaja en vele andere, mij met name onbekend, laat men wachten, en de winsten van de twee suikerfabrieken wendt men aan voor onzekere speculatiën. Ik meen althans, maar kan het niet verzekeren, dat daarvoor geen geld bij credietinstellingen is opgenomen. De jaarlijksche inkomsten der Mangkoe Negaran schat ik op het oogenblik als volgt:

Winst der suikerfabrieken	f 125.000
Koffie 14000 pikols tegen f 25	» 350.000
Inkomsten van verhuide landen, een oliefabriek, een rijstpelmolen.	» 325.000
Te zamen	f 800.000

De noodige uitgaven, inclusief de privé-verteringen van den Vorst, bedragen per maand ongeveer f 60.000, of per jaar f 720.000. Er blijft dus jaarlijks nog een kleine ton over, en zoo deze geheel werd besteed aan afbetaling van schulden, zouden die spoedig uit de wereld, d. i. het hoofd-doel der instelling van den Raad van Beheer bereikt zijn.

In plaats daarvan heeft die Raad tot heden het overschot grootendeels besteed aan het invoeren van nieuwigheden, laat de schuldeischers wachten, en zuivert den achterstand van ambtenaren en prinses, die toch op het hun wederrechtelijk onthoudene *onmiddellijk* aanspraak zouden kunnen maken, slechts over een verloop van ruim twee jaren aan.

Maar bovendien zijn de jaarlijksche uitgaven door zijne maatregelen als volgt vermeerderd:

(*) Zie voor deze wetten de *Loc.* van 11 Dec.

<i>Suiker</i> , een administrateur	f 3600
Ondergeschikt personeel	(memorie)
<i>Koffie</i> . Vroeger waren daarvoor twee inspecteurs (de H. H. Vogel en Jeanty) ieder met f 3600 traktement en winstpercenten, Te zamen dus f 7200 en percenten. Thans is er één inspecteur, de heer W. van Gessel, tegen f 6000 en percenten (met garantie van f 10.000 minimum) en de heer Jeanty, op het bureau werkzaam tegen f 3600 's jaars, te zamen dus f 9.600, gevende <i>meer</i> vaste uitgaven dan vroeger (bij ontzachelijk verminderde koffie-productie)	f 2400
<i>Indigo</i> , een administrateur	f 3600
Andere onkosten voor de indigo exploitatie	(memorie)
traktement van den heer Rosemeier	f 2400
Ander personeel, naar ik meen een correspondent voor de vier talen	f 2400

Te zamen dus eene vermeerdering van uitgaven per jaar ad. f 14.400
Bij de zeer verminderde inkomsten is zulk een jaarlijksche som waarlijk niet te minachten.

Voorts hadden uitgaven, als die voor het bekende »modelfeest» op 21 Juni 1888, waarbij een souper van Grimm voor 350 personen tegen f 10 à f 15 het couvert, de fijnste wijnen, quintet van Soerabaja, prachtig vuurwerk van Gors, alles te zamen minstens 8, à 10.000 gulden kostende, niet moeten zijn gemaakt tegenover tal van wachtende schuldeischers, en bij het feit dat de Raad van Beheer was ingesteld »om orde te brengen in den verwarden staat van de geldmiddelen» (Kol. Verslag 1888 bl. 3).

In één woord, bij eene aan onbillijkheid grenzende bekibbeling en zuinigheid tegenover crediteuren en eene takteloos vernederende contrôle op de dagelijksche handelingen van den Vorst, heeft de Raad van Beheer zelf maatregelen genomen, die gedeeltelijk hooge uitgaven na zich slepen bij zeer onzekere kansen op toekomstige winst, gedeeltelijk *geheel* in 't water zijn geworpen.

Vr. Hoe had, uws inziens, de Raad dan moeten handelen?

Antw. De weg, dien hij had inteslaan, lag voor de hand. De suikerfabrieken Tasik Madoe en Malang Djiwang, die meer winst geven dan bij verhuur aan Europeanen voor pacht te bedingen zou zijn, moesten worden aangehouden; het riet der enkele bouws van Kemiri als vroeger worden vermalen door Tasik Madoe; de hoogere en beste koffie-terreinen aangehouden; de lagere afgeschreven en verhuurd aan Javanen. De overige gronden, waarvan nu lage en onzekere pacht van bekels wordt getrokken, moesten zooveel mogelijk zijn verhuurd aan Europeanen; van het beginnen eener nieuwe cultuur, als te Metesse, natuurlijk geen quaestie. Op die wijze waren *vaste* inkomsten verkregen, terwijl thans een groot deel op losse schroeven staat.

Vr. Maar deden zich wel Europeesche liefhebbers op, om de gronden te huren? Men kon hun daarmee toch niet op een presenteerblaadje komen aandragen?

Antw. Waarom niet? zou het in 't minst aan de waardigheid der Mangkoe-Negaran hebben tekortgedaan, bekend te maken dat daár en daár gronden te huur waren voor Europeesche gegadigden? Het Gouvernement zelf doet dat wel voor de erfpachtsperceelen; waarom zou de Vorst van Mangkoe Negoro het dan niet mogen doen voor huurlanden? Waarlijk, er zouden liefhebbers genoeg te vinden zijn geweest. De zaak is echter, dat de Raad van Beheer er de landhuurders liever buiten hield. Het streven van den heer Rosemeier is van den beginne af geweest, zooveel mogelijk macht en invloed aan zichzelf te houden, en daartoe werd het voorwendsel bedacht: »men kan met de gronden van den Vorst toch niet te koop loopen!» In plaats van er nieuwe landhuurders intehalen, heeft men oude, loyale en bekwame mannen afgestooten. De Resident is in dit enkele

jaar van Rosemeiers heerschappij in Solo—want dezen naam mag men er schier aan geven — in onmin geraakt met tal van personen, vroeger zijne vrienden, ja waaronder oude en intieme vrienden uit zijn jongelingstijd. Hij heeft zich laten verleiden tot persoonlijk optreden in kleine stadstwisten, hetgeen met zijn rang niet overeenkwam en hem de achting en genegenheid van velen heeft ontroofd. De Solosche samenleving heeft daaronder zeer geleden; twist en verbittering hebben de vroegere goede verstandhouding vervangen. Vele gewichtige belangen zijn op den achtergrond geschoven voor de alles verblindende Mangkoe Negaran. Ontevredenheid onder de Europeanen, wrevel van hooggeplaatste inlanders, ellende onder de bevolking—ziedaar al wat men hoort of ziet. Kortom, het jaar 1888 is voor Soerakarta in alle opzichten een ongunstig geweest. Niets van hetgeen slecht was is verbeterd, en wat nog deugde is gedeeltelijk bedorven.

BESLUIT.

Vr. Al wat gij mij hebt medegedeeld is inderdaad verre van bemoedigend. Gaarne zou ik u nog ééne, laatste, vraag doen.

Antw. Ik zal haar naar mijn beste weten beantwoorden.

Vr. Welke weg moet, uws inziens, door de Regeering worden ingeslagen om de toestanden in Soerakarta te verbeteren? Want gij zult toch zeker niet die gedragslijn de beste achten, alles maar zoo te laten als het is, tot op een goeden dag de poppen aan 't dansen gaan?

Antw. Zeker niet. Iedere dag, dien de Regeering laat voorbijgaan zonder verbetering aantebrenge, is zij, mijns inziens, in verzuim. Niet alleen mag onder onze heerschappij zulk eene schaamteloze uitzuiging en demoralisatie van het volk niet worden bestendigd, maar door de zaken te laten zooals zij zijn neemt de Regeering ook de zware verantwoordelijkheid op zich voor het bloed, dat eens zal vloeien wanneer eene uitbarsting niet meer te vermijden is.

Het schijnt mij toe dat de maatregelen, door haar te nemen, in twee rubrieken moeten worden onderscheiden: die welke reeds terstond kunnen worden getroffen, en die welke tijd vereischen.

De eerste gelden:

- de opiumpacht,
- de politie,
- de landverhuur,
- de Mangkoe Negaran.

De tweede soort betreft: het zelfbestuur der Vorsten.

Voor inmenging in de OPIUMPACHT heeft het Gouvernement geenerlei raadpleging met de inlandse Vorsten noodig. Die pacht ressorteert geheel onder ons beheer, en er zijn zelfs vorsten geweest, die het opiumkwaad be-seften en ons pachtstelsel afkeurden.

Welke verbeteringen ten deze intevoeren, hangt af van het stelsel, dat zal worden aangenomen voor de Gouvernementslanden. Wordt daar de pacht afgeschafte en het stelsel der regie aangenomen, dan moet deze natuurlijk ook in de Vorstenlanden worden ingevoerd. Die verbetering zou, mijns inziens, de eenige afdoende zijn, op voorwaarde dat het doel der regie werkelijk was en bleef: bestrijding van het opiumgebruik — en niet weér ontaardde in WINST-BEJAG voor den fiscus. Als absolute eischen daartoe zouden in het stelsel moeten worden opgenomen:

ruime bezoldiging der staatsambtenaren, om de verleiding tot heulen met smokkelaars te verminderen;

Aanvulling van het Strafwetboek voor Europeanen met een nieuw artikel 116 a, en van dat voor Inlanders met een nieuw artikel 123a, waarin

het smokkelen van opium, of medeplichtigheid daaraan, door ambtenaren als een delictum sui generis werd strafbaar gesteld met gevangenis of dwang arbeid buiten den ketting van 2—5 jaren en zware geldboete; afzetting uit de betrekking zou hieruit van zelf volgen;

aanwending van $\frac{1}{3}$ der jaarlijks behaalde winst (dus allicht 4 à 5 millioen) voor de politie en de radicale uitroeiing van den smokkelhandel.

Wordt daarentegen, wat de hemel verhoede, de pacht op Java en Madura gehandhaafd, dan moet men zich ook voor Soerakarta vergenoegen met het weren der misbruiken, en wel:

streng verbod van den opium-verkoop in ruwen vorm, hetzij aan vorstelijke of adellijke hetzij aan andere personen;

handhaving van ééne enkele bereidings-installatie, ter hoofdplaats;

beperking van de kisten tot een vast aantal, bij iedere verpachting te herzien en waarvan niet wordt afgeweken;

absoluut verbod tegen vestiging van Chinezen buiten zekere hoofdplaatsen, hun als verblijf aan te wijzen, en daar nog afgezonderd in een kamp;

ontslag en strafvervolgving van iederen politie- of bestuurs-ambtenaar, die overtuigd wordt, van een pachter of diens handlanger geld- of geschenken te hebben aangenomen;

voor pachters, ambtenaren, politie-agenten en geheime kithouders afzonderlijke bepalingen in het strafwetboek tegen overtreding van een der genoemde voorschriften; de straf voor Chineezers, bij de minste overtreding der opium-bepalingen, uitzetting uit Ned. Indië; ontslag van iederen Europeeschen bestuurs-ambtenaar, die eene overtreding des pachters heeft toegelaten terwijl hij die had kunnen voorkomen;

ook onder dit stelsel bestemming van $\frac{1}{3}$ der pacht-opbrengsten voor politie en tegengang der smokkelarij.

Bij zulk eene toepassing zou men spoedig bemerken, dat het pachtstelsel niet de helft van de geldelijke voordeelen aan den fiscus opleverde, die het thans afwerpt, en dat dus de beweerde onmisbare inkomsten grootendeels te danken zijn aan het oogluikend toestaan, bevorderen en zelfs aanmoedigen door de Regeering zel e van onwettige handelingen. Die verminderde opbrengst zou van zelf doen overgaan tot het stelsel der regie, dat steeds verkieselijk blijft boven pacht ook al gaat men de misbruiken dezer laatste tegen, wijl men daarbij niet te kampen heeft met de machtige pacht-kongsie's, die bestuurs- en politie-ambtenaren voortdurend in verleiding brengen, en door de haar noodwendig toetekennen bevoegdheden veel beter dan anderen in de gelegenheid zijn om te smokkelen.

De POLITIE zou reeds door de invoering dezer gewijzigde opium-politiek in zekeren zin herboren worden. Met de millioenen toch, bestemd voor tegengang van de opium-smokkelarij, zou men zulk een talrijk en uitstekend bezoldigd politie-personeel in dienst kunnen stellen, dat de veiligheid tot in het diepste binnenland verzekerd en de verleiding tot smokkelen of heulen met misdadigers tot een minimum herleid werd, terwijl de strafwet het overige zou doen. Een deel dezer politie zou uit ruiters moeten bestaan, vormende een afzonderlijk corps onder eigen aanvoerders, en beheerscht door militaire reglementen. Onttrekking dezer bereden agenten aan hunne eigenlijke bestemming (snel optreden tot handhaving der veiligheid en opsporing van misdrijven) zou ten strengste moeten worden verboden en doelmatig gestraft.

Eene nieuwe organisatie en indeeling van het gewest, voor zoover de politie-ressorten betrof, zou daarmede natuurlijk moeten gepaard gaan.

Zoolang de gewijzigde opium-regeling, met de daardoor beschikbaar komende ruime fondsen, nog niet was tot stand gekomen, zou de Regeering den Soesoehoenan haar uitdrukkelijk verlangen moeten te kennen geven, dat terstond werd ingevoerd de sedert meer den 20 jaren aanhangige djonkenbelas-

ting, bestaande in eene heffing van landhuurders, apanagehouders en eigenaars, naar evenredigheid der pachtsommen van de Europeesche en Javaansche huurlanden, waarbij zoo noodig te voegen de opbrengst van de patent- en personeele belastingen, welk fonds door de *Gouvernements*-ambtenaren zou worden beheerd om er eene behoorlijke politie en het onderhoud der wegen uit te betalen, met bepaling dat daardoor kwamen te vervallen ALLE thans tot dat doel gedane, wettige of willekeurige, heffingen.

Mochten later, door wijziging der opiumpolitiek, reeds uit dien hoofde fondsen beschikbaar komen, dan zou de djonkenbelasting kunnen worden verminderd tot zoodanig bedrag, als uitsluitend noodig was voor het onderhoud der wegen.

Zulke eene inmenging in de politie-regeling kan plaats hebben zonder in 't minst de aan Soesoehoenan Pakoe Boewono IX bij zijne troonsbestijging in 1861 toegekende rechten te schenden. De daarbij door hem bezworen, en bij Gouv. Besluit van 13 Mei 1862 bekrachtigde, acte van verband bevat zelfs, naar ik meen — want ik heb het stuk op 't oogenblik niet bij de hand — eene dergelijke bepaling als de in 1877 door den sultan van Djoc-jacarta, Hamangkoe Boewono VII, bij zijne troonsbestijging bezworene: zich te zullen onderwerpen aan de regelingen, die het Gouvernement zou willen maken betreffende de verbetering der politie, justitie, crimineele rechtspraak en onderhoud van wegen en bruggen. Terwijl dan ook in 1847, voor de toen ingevoerde politie- en justitie reorganisatie, door den commissaris van Nes met Sultan Pakoe Boewono VII eene *overeenkomst* moest worden aangegaan (opgenomen in *Staatsblad* 1847 no. 30), werd de latere ingrijpende maatregel der instelling van vier assistent-residenten, met toegevoegd personeel (*Staatsblad* 1873 no. 5) eenvoudig genomen bij *Besluit van den Gouv. Generaal*, krachtens »magtiging des Konings». Geen enkele hinderpaal verzet zich dus ook nu tegen eene ingrijpende politie-hervorming. Eene djonkenbelasting zou moeten worden geheven door den Soesoehoenan zelf. Deze is daar echter volstrekt niet tegen, want reeds in 1878 benoemde hij, volgens het koloniaal verslag van dat jaar (blz. 4), »in de verschillende afdeelingen van zijn gebied commissiën, om voor die heffing de noodige gegevens te verzamelen».

Dat wij dus tot heden de politie in Soerakarta in den schandelijken toestand hebben gelaten, als die ik u schetste, vindt, evenmin als de handhaving der opiumpacht-misbruiken, zijne verontschuldiging niet in staatkundige moeilijkheden. De indolentie en gemakzucht onzer Regeeringen, en de uitputting der schatkist door de tot heden gevolgde inhalige politiek van het moederland, zijn de eenige oorzaken.

Als de derde verbetering, die terstond haar beslag kan krijgen, noemde ik: wijzigingen in de LANDVERHUUR. Inderdaad kome men, na de reglementeeringen van 1857 en 1884 (*Staatsblad* no. 116 en no. 9), niet weër aan met de bewering, dat het Gouvernement ten deze van het welmeenende der inlandsche vorsten en apanagehouders zou afhankelijk zijn. Men zou, zoogenaamd, niet mogen ingrijpen in de vermogensrechten dier eigenaars of vruchtgebruikers! Maar wat is het dan anders, wanneer men in het bestaande reglement verbiedt, langer te verhuren dan voor 20 jaren (art 3); bepaalt dat de huurovereenkomst slechts van kracht zal zijn na onderzoek en goedkeuring van den Resident (art. 4 vlg); dat de huurder, met toestemming van den verhuurder, zijne rechten mag afstaan aan een derde (art 10); dat voorschotten niet mogen worden gegeven tot hooger bedrag dan de huursom van een jaar (art 18); dat koop en verkoop van huurquantiën, alsook verrekening van huurtermijnen met schulden van den verhuurder jegens den huurder of derden, verboden zijn (art. 19); dat partijen zich, bij geschil, zullen hebben te onderwerpen aan de uitspraak van den Vorst of Rijksbestierder en den Resident? Is dat alles *geen* ingrijpen in de persoonlijke vermogensverhoudingen ten openbaren

nutte? Zeer zeker. En wat meer zegt, hetgeen de landhuurder op het oogenblik wenscht is geheel beperkt binnen *dienzelfden* kring van inmenging, die thans reeds in het staatsblad is gewettigd. In plaats van een maximum-termijn van 20, wenscht hij een van 50 jaren; in plaats van de bevoegdheid om, met toestemming van den verhuurder, zijne rechten aan een ander over te dragen, die om van den verhuurder te bedingen een zakelijk recht, waardoor hij geld van derden kan verkrijgen *zonder* zijne huurrechten af te staan; het verbod om voorschotten aantenemen van meer dan één jaar pacht zou hij eenvoudig behoorlijk *gehandhaafd* wenschen te zien, daar de tegenwoordig geeischte hooge bekti's, noodwendig tot lager pachtsommen leidende, inderdaad niets anders zijn dan vermomde voorschotten, die den ervenden of ambtelijk opvolgenden apanagehouder benadeelen ten bate van zijnen voorganger; eindelijk wenscht men, in plaats van den Rijksbestierder en den Resident, tot beslechting der geschillen te zien ingesteld een landbouwrapad, waarin, naast die autoriteiten, eenige deskundigen en belanghebbenden (landhuurders en apanagehouders) zitting hebben, met de bepaalde bevoegdheid om ook te beslissen over de billijkheid van eischen bij huurverlenging.

Principieele verandering van stelsel is dus, voor het tegemoetkomen aan de bezwaren der landhuurders, hoegenaamd niet noodig, en de breede onderhandelingen, daartoe op het touw gezet met den Soesoehoenan, beneveks het detachereen van een ambtenaar met dit bepaalde doel ter hoofdplaats Solo, geven dan ook den indruk van slechts te zijn geweest een dier liedjes van verlengen, in het kweelen waarvan ons geëerd Gouvernement zich zulk eene welverdiende vermaardheid heeft verworven.

Het BEHEER DER MANGKOE NEGARAN. De schoonste gelegenheid, om op vredelievende wijze integrijpen tot verbetering der volkstoestanden, was hier aanwezig. De pangerans en andere apanagehouders, wien Mangkoe Negoro IV indertijd eene vaste uitkeering toelegde in de plaats der teruggenomen apanages, hadden in ruim een jaar het hun toekomende niet ontvangen. Wat lag nu meer voor de hand, dan den Praboe toevoegen: »daar gij niet eens meer aan deze verplichtingen kunt voldoen, en zij toch, ter wille der orde en des vredes, *moeten* worden nagekomen — want waarvan zullen anders uwe vorstelijke broeders leven? — wil ik u helpen door deze uitkeeringen van u over te nemen, doch neem dan ook de betrokken apanage-gronden onder mijn beheer.» De Vorst, van eene lastige verplichting bevrijd, zou zonder twijfel die hulp met beide handen hebben aangegrepen, ja er dankbaar voor zijn geweest. Op de aldus in ons bezit gekomen gronden zouden wij oogenblikkelijk het Javaansche pachtstelsel hebben afgeschaft; aan iederen opgezetene het individueel bezit van den door hem bewerkten grond verzekerd; in plaats van de helft van het ons toekomend product eene matige landrente, en van de kleine neringdoenden een dito bedrijfsbelasting gevorderd; de heerendiensten op regelmatigen voet gebracht, de beste der bekels tot desahoofden aangesteld hebben. Aldus had op ongezochte wijze een proef kunnen worden genomen met de invoering van het gouvernementeel stelsel in de Vorstenlanden. Naarmate de finantiën van den Vorst meer in het ongereede raakten (en dit zou niet uitblijven) hadden wij onze finantieele hulp kunnen uitbreiden, en aldus ten slotte over de geheele Mangkoe Negaran de gouvernementen-instellingen invoeren. In verband met de straks te vermelden maatregelen tegenover Soerakarta, zou het dan ten slotte zijn uitgelopen op een toestand als de sedert eenige jaren op Madura geschapene, n. l. dat ook de Vorst zelf van ons zijn inkomen ontving, en zijne familieleden ambtenaren werden van het Gouvernement.

Onze tegenwoordige staatkunde schijnt echter meêtebrenge, de schoonste gelegenheden tot verbetering van slechte toestanden te laten voorbijgaan,

om toch maar alles te vermijden wat naar nieuwigheden gelijk. Althans noch bij het Bestuur te Solo, noch bij de Regeering te Batavia schijnt van zulk eene eenvoudige oplossing eenig denkbeeld te hebben bestaan. Liever heeft men den Vorst onder de curateele gesteld van een subaltern ambtenaar, zoowel hem als zijne broeders verbitterd, en zijne finantiën doen oplappen om, wanneer zij al ooit in orde komen (hetgeen nog zal moeten blijken), hetzelfde liedje da capo te zien aanheffen.

Intusschen — de zaak is nog niet geheel bedorven. Schoon de apanages reeds weder aan de prinsen zijn teruggegeven, is het aantal schuldeischers van de Mangkoe Negaran nog legio. De ambtenaren en apanagehouders, die in ± 28 maanden zouden worden afbetaald, hebben nog slechts een klein deel van het hun toekomende verkregen. Dan zijn er, zooals ik reeds vroeger zeide, nog talrijke particuliere schulden, waaronder die klinken als een klok. Wat de Regeering nu het best zou doen is, mijns inziens, het volgende:

Alle schulden van den Praboe overnemen tegen betaling van 5 % rente; hem raden de nieuwe indigo-onderneming te Metesse, de oliëfabriek, de rijstpelmolen, en alle gronden, die thans in pacht zijn bij Javaansche bekels, aan Europeanen tegen billijke doch goed gegarandeerde pacht te verhuren, daarentegen de suikerfabrieken en goede koffielanden zelf te blijven beheeren; den heer Rosemeier van Solo overplaatsen, en terugbrengen bij het kader van binnenlandsch bestuur;

het van de omstandigheden laten afhangen, in hoeverre deze verhouding te eeniger tijd aanleiding kan geven om meer beslist op den voorgrond te treden, en ten slotte de Mangkoe Negaran, evenals Madura, onder ons rechtstreeksch bestuur te brengen, met levenslange uitkeering aan den Vorst van het thans door hem genoten inkomen, schadeloosstelling aan de pangerans en apanagehouders voor de door hen afstane gronden, aanstelling der voornaamste en beste tot onze regeaten, patih's en wedhono's, nauwlettend toezicht op de overige, verbanning van de verdachte of wederspannige.

Ziedaar de maatregelen aangegeven, die, mijns inziens, reeds terstond kunnen worden genomen.

Deze alle echter worden beheerscht, ja zouden gedeeltelijk (zooals de nieuwe regeling der landverhuur) onnoodig worden, door invoering der groote verandering, die ik het EENIG AFDOEND middel acht tot vestiging van gezonde toestanden in de beide Vorstenlanden, doch die niet oogenblikkelijk kan worden genomen. Ik bedoel: HET BRENGEN VAN GEHEEL SOERAKARTA (en Djocjakarta, doch dat bespreek ik nu niet) ONDER ONS RECHTSTREEKSCH BESTUUR.

Zet hiervan maar niet zulke groote oogen op. Het is niets nieuws, zelfs niets buitengewoons of vermetels. Madura verkeerde nog voor enkele jaren geheel in denzelfden toestand als Solo. Ook daar afstammelingen van het oude huis van Demak, evenals dat van Mataram in 't laatst der 16de eeuw van het stambuis losgemaakt; ook daar apanagebezit, willekeur, knevelarij der bevolking, onveiligheid in velerlei vorm, kortom al de jammerlijke gevolgen van inlandsch wanbestuur. Niettemin hebben wij (de bekwame Brest van Kempen, later, gedeeltelijk ten gevolge van Multatuli's openbare en onedele beschimping, krankzinnig geworden, bereidde dat in 't midden dezer eeuwen voor) in 1859 Pamekassan, in November 1883 Sumanap, in Nov. 1885 Bangkalan, en daarmede geheel Madura, onder ons rechtstreeksch bestuur gebracht. Het bezit van apanage-gronden werd daarbij opgeheven, de bezoldiging in land vervangen door bezoldiging in geld, de vorsten, de leden der vorstelijke familie en de hofbeambten voor het bezit dier gronden schadeloos gesteld, vele hunner geplaatst als ambtenaren in 's lands dienst, de politie op beteren voet gebracht, heerdiensten tegen schadeloosstelling afgeschaft, de bevolking verklaard tot Gouvernements-onderdanen, bezitsrecht op den grond

erkend, het desabestuur van Java herwaarts overgebracht, de geregelde Gouvernements-belastingen ingevoerd.

Dat alles is gegaan zonder slag of stoot, zonder eenig vertoon van militaire macht. Waarom zou het ook voor de Vorstenlanden niet mogelijk zijn? Het is zoo, het huis van Mataram was langen tijd het machtigste op Java, en heeft daardoor eene historische beteekenis verkregen, van meer gewicht dan die der Madureesche vorsten. Maar hoe talloze malen hebben wij getoond, die traditie te durven achterstellen bij hetgeen wij beschouwden als het belang onzer staatkunde of der bevolking? Hoe hebben wij eerst het oude Mataram gesplitst in twee, daarna in drie, eindelijk in vier deelen, en telkens ieder dier vleugels nog gekortwiekt, om ten slotte in 1830 met het laatste en grootste deel der uitgetrokken veeren te gaan strijken? Hoe hebben wij in dat jaar, tegenover Soerakarta, zelfs de eerste regelen der billijkheid achtergesteld bij het volksbelang, door keizer Pakoe Boewono VI, schoon hij ons trouw tegen Diponegoro had geholpen, tot loon de grootste helft van zijn gebied te ontnemen, en, toen hij in zijne diepe verbittering zich in onheilspellende overdenkingen aan het zuidostrand terug trok, hem te doen opvatten en in ballingschap naar Ambon te zenden?

Waarlijk, zulk een gebrek aan erkentelijkheid zou thans niet noodig zijn om, wegens hetzelfde motief — schromelijk wanbeheer en uitzuiging der bevolking, die toen de latere residentien Madioen, Kediri, Bagelen en Banoemas van de Vorstenlanden deden afsnijden — aan het geheele inlandsche zelfbestuur op Midden-Java een einde te maken.

Voor Soerakarta zal zich de gelegenheid daartoe waarschijnlijk het spoedigst opdoen. Keizer Pakoe Boewono IX, reeds meer dan 26 jaren op den troon zetelende, is oud en gebrekkig. Vele jaren heeft hij niet meer te leven. Welnu, men bereide alles voor om, na zijn overlijden, aan het inlandsch bestuur over Soerakarta Hadiningrat een einde te maken. Men stelle in de plaats van den Resident Spaan, die dezer dagen juist zijn ontslag heeft gevraagd, een man van buitengewone geestkracht. Die resident bereide den maatregel zooveel mogelijk voor, en houde alle pangerans en hofgrooten nauwlettend in het oog, opdat men, wanneer de beslissende stap moet worden gezet, wete wie vrienden, wie vijanden zijn. Maar vooral — dit mag, met het oog op de gisting in Midden-Java, in geen geval verzuimd worden — men versterke intusschen het verzwakte leger, trekke gaandeweg om Solo (te Samarang, Salatiga, Willem I, Magelang en ter hoofdplaats zelf) eene beproefde macht van minstens 6000 valiede manschappen zamen, en spreke dan, na het overlijden van den tegenwoordigen Soesoehoenan, den als troonsopvolger beschouwden Pangeran en zijne mannelijke nabestaanden als volgt toe:

»Gij, inlandsche vorsten, zijt niet berekend voor het besturen van een volk volgens de eischen, die onze tijd ten deze stelt, en aan welke wij moeten gehoorzamen om onzen goeden naam onder de beschaafde mogendheden te handhaven. Wij bedoelen geen kwaad jegens u, wij zullen u en uwe betrekkingen behoorlijk schadeloosstellen voor de inkomstem, die gij zult derven, maar wij mogen u niet langer de macht laten om eene bevolking te doen voortleven in een toestand, als waarin de uwe verkeert. Weest verstandig, en ziet dit in. Wie van u, Pangerans, in den nieuwen staat van zaken, als den onvermijdelijken loop der geschiedenis, wil berusten zal, onder ons opperbeheer, bekleed worden met eervolle betrekkingen, waaraan eene goede bezoldiging is verbonden. Wie wederspannig is, wordt voor altijd van Java's grond verbannen. En mocht het een uwer gelukken, naar het binnenland te ontsnappen en aanhangers te verzamelen tot gewelddadig verzet — zie, één enkele druk op dezen telegraphischen toestel zal morgen om uwe hoofdplaats 6000 krachtige soldaten doen samentrekken, die u tot in uwe diepste schuilhoeken zullen vervolgen.»

Ziedaar, waar het volgens mijne vaste overtuiging heen moet. De zaken op haar beloop te laten, zou zijn handelen als de geneesheer, die uit vrees voor eene operatie het geheele lichaam aan vernietiging blootstelt. Zulk een chirurg is— zult gij zeggen— zijn dagelijksch brood niet waard. Ik ben het volkomen met u eens. Maar is het anders met eene Regeering, die haar volk laat overgeleverd aan diepe ellende, wijl zij de geestkracht mist om volgens haar plicht te handelen?

Vr. Dat is alles zeer schoon gezegd. Maar van waar moet het geld komen voor zulke ingrijpende hervormingen, vooral voor die uitbreiding van het leger?

Antw. Dat is eene vraag, wier beantwoording insluit een volledig hervormingsplan voor ons finantieel beheer. Ik hoop u daarover later uitvoerig te woord te staan. Thans echter roepen mij andere bezigheden, en stel ik u dus voor, ons gesprek als geëindigd te beschouwen.

Vr. Zooals gij wilt. Ik dank u voor de verschafte inlichtingen.

Einde.

VERBETERING.

De op bladz. 21 beschreven toepassing van het glebagan-stelsel op tabak in slechts voor enkele streken, n. l. voor de minder bevolkte, juist. In andere wordt het stelsel toegepast op soortgelijke wijze als voor indigo.

